

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВОРОБЕЙ СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 336.02(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
АНТИЦИКЛІЧНЕ ФІСКАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Спеціальність 051 «Економіка»
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ С. І. Воробей
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Тищенко Вікторія Федорівна, доктор економічних наук,
професор

Дисертація є ідентичною іншим примірником дисертації
Голова спеціалізованої вченої ради ДФ 64.055. _____
д.е.н., професор _____ В. І. Лаптев

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Воробей С. І. Антициклічне фіскальне регулювання розвитку національної економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2026.

Дисертація відповідає основним напрямам наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Отримані автором результати використано в науково-дослідній діяльності цього університету за темою «Теоретико-методологічні засади функціонування підприємств в умовах глобалізації та невизначеності середовища» (довідка від 21.08.2025 № 47/2025), у межах якої проведено оцінювання ефективності інструментів державного регулювання у фіскальній сфері, досліджено підходи до удосконалення податкової політики в умовах макроекономічної нестабільності й обґрунтовано напрями підвищення результативності бюджетно-податкових рішень.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних, методичних та прикладних засад антициклічного фіскального регулювання розвитку національної економіки в умовах сучасних трансформаційних змін. Актуальність теми зумовлена тим, що економіка України функціонує в умовах високої турбулентності, розбалансованості фінансової системи, значних бюджетних викликів і підвищеної чутливості до зовнішніх та внутрішніх шоків. У таких умовах зростає потреба в науково обґрунтованих підходах до фіскальної стабілізації, здатних забезпечувати пом'якшення кризових коливань, підтримання макроекономічної рівноваги та формування передумов для стійкого розвитку. У вступі обґрунтовано, що особливої актуальності ці питання набувають в умовах воєнної економіки, структурної трансформації фінансової системи та євроінтеграційного курсу України.

Відсутність адаптованої до національних реалій моделі антициклічного фіскального регулювання, здатної поєднати стабілізаційну й стимулюючу функції, зумовлює необхідність поглибленого теоретичного та методичного опрацювання цього напрямку. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні положень, аналітичній оцінці та розробленні методичних засад підвищення ефективності антициклічного фіскального регулювання національної економіки в умовах структурних трансформацій і євроінтеграційного розвитку. Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань: обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до визначення напрямів еволюції управління змінами в глобальному й національному фіскальному просторі, зокрема в контексті антициклічного бюджетно-податкового регулювання; розкрити та узагальнити євроінтеграційні тенденції антициклічного фіскального регулювання на тлі трансформацій світоустрою через наслідки російської агресії в умовах пермакризи; з'ясувати теоретичні та практичні аспекти протидії загрозам резилієнтності фіскального простору ділової активності з урахуванням домінуючого впливу політики на економіку; узагальнити і систематизувати фактори та тенденції циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному й національному рівнях, зокрема в Україні; оцінити стан і практику застосування інструментів антициклічного фіскального регулювання з урахуванням їхнього впливу на стабільність економічного розвитку України; удосконалити методичне забезпечення антициклічного фіскального регулювання в Україні шляхом оцінки впливу політичних та економічних чинників на боргову і бюджетну політику, визначення критеріїв результативності та впровадження інструментів ризик-орієнтованого управління у фіскальній сфері; аргументувати зміни у виборі інструментів антициклічного фіскального регулювання розвитку національної економіки та запропонувати оновлені методичні підходи до оцінювання його результативності.

У першому розділі досліджено теоретичні засади антициклічного фіскального регулювання. На основі комплексного розгляду класичних і

сучасних теорій економічних циклів узагальнено та систематизовано фактори і тенденції циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному й національному рівнях через ідентифікацію механізмів формування хвиль зростання і спаду. Розкрито взаємозв'язок між інфляцією, ВВП, зайнятістю, кредитуванням і зовнішньоторговельним балансом з урахуванням специфіки впливу глобальних шоків на економіки перехідного типу. Обґрунтовано оновлену концепцію антициклічного фіскального регулювання, що враховує особливості полікризового середовища та геоекономічних трансформацій. Встановлено сутність антициклічного фіскального регулювання як цілісної системи взаємопов'язаних заходів державного впливу, спрямованих на підтримання макроекономічної рівноваги в умовах структурних криз. Ідентифіковано його функції – стабілізаційну, стимулюючу, боргову та безпекову. Уточнено зміст і класифікацію інструментів антициклічної політики, доведено їхню роль у підтримці фінансової стійкості держави. Обґрунтовано механізм взаємодії між автоматичними стабілізаторами та дискреційними заходами у фазах економічного циклу.

У межах розкриття особливостей антициклічного фіскального регулювання в умовах євроінтеграції оновлено концепцію такого регулювання в умовах полікризових явищ і геоекономічних зсувів із використанням сучасного теоретичного базису в частині ідентифікації сутності, функцій, видів та інструментів фіскальної політики, а також механізмів дії для більш правильної орієнтації в наявній у країні ситуації. З урахуванням євроінтеграційного вектора України запропоновано заходи впровадження міжнародних підходів до оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання економіки на макро-, мезо- та мікрорівнях. Розвинуто підходи до ідентифікації доцільних інструментів підтримки стабільності економічного простору за допомогою важелів антициклічного регулювання в умовах стагнації, інфляційних сплесків та глобальної полікризи. Доведено вплив нового формату китайсько-американських відносин протистояння, воєнних конфліктів і розпаду

багатостороннього управління на архітектуру глобальної влади та стійкість економічного розвитку.

У другому розділі проведено аналіз передумов та факторів антициклічного фіскального регулювання розвитку економіки України. Ідентифіковано ключові фактори її циклічного розвитку, серед яких інфляційні коливання, боргові ризики, валютна нестабільність і демографічні зміни. Доведено взаємозв'язок між фазами економічного циклу та динамікою макрофінансових показників. Визначено, що антициклічна фіскальна політика має відігравати провідну роль у підтриманні стійкості економічного простору. Встановлено напрями стабілізаційних дій, зокрема запровадження гнучких фіскальних правил, середньострокових бюджетних орієнтирів і посилення моніторингу макроризиків. Положення забезпечують можливість точного визначення часових меж економічних коливань і прогнозування наслідків кризових фаз для прийняття виважених управлінських рішень. У межах аналізу структури важелів та ефективності використання інструментів антициклічного фіскального регулювання встановлено специфіку фіскальної політики України в умовах війни та глобальної полікризи. Підтверджено, що саме фіскальні важелі стають визначальним інструментом відновлення економічної активності. Доведено, що реформування фіскальних правил і управлінських процедур має враховувати євроінтеграційні вимоги та потребу в зміцненні оборонного сектору. Виявлено напрями трансформації бюджетних пріоритетів, що мають на меті підтримку людського капіталу та інвестиційного потенціалу. Сформовано практичні рекомендації щодо адаптації антикризових інструментів і посилення міжнародної фіскальної співпраці.

У третьому розділі розвинуто інструментарій антициклічного фіскального регулювання національної економіки. Удосконалено методичні підходи забезпечення антициклічного фіскального регулювання в умовах високої невизначеності. На основі поєднання результатів аналізу впливу економічних і політичних чинників, оцінки боргових обмежень та впровадження міжнародних стандартів управління публічними фінансами запропоновано систему, в якій

передбачено інтеграцію ризик-орієнтованих механізмів у планування й реалізацію фіскальної політики. Розроблено концептуальні підходи до впровадження в практику державного управління синергійних принципів урівноваження прямих негативних впливів політичних факторів на розвиток публічного сектору економіки. Обґрунтовано доцільність комплексного застосування фіскальних механізмів з урахуванням євроінтеграційного курсу України, необхідності зміцнення позитивного впливу фіскальної політики на економічний, фінансовий та соціальний розвиток у воєнних умовах.

У роботі удосконалено методичний підхід оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання на основі обґрунтування потреби у впровадженні правил і нормативів, які враховують не лише економічні, а й політичні ризики; визначення оптимальних пропорцій між державним і приватним споживанням; застосування систематичного стрес-тестування бюджетних рішень. Оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання не обмежено лише макроекономічними індикаторами. Обґрунтовано важливість урахування якості та структури податкових інструментів, що формують дохідну базу сектору загального державного управління. У межах запропонованого методичного підходу доцільним визнано використання інструментарію визначення еталонної податкової системи як бази для ідентифікації відхилень податкових рішень від нейтральних параметрів оподаткування. Такий підхід дає змогу оцінювати не лише фіскальні результати, а й структурні ефекти податкової політики, зокрема вплив податкових пільг, спеціальних режимів та інших інструментів на формування податкових видатків. Інтеграція методики визначення еталонної податкової системи у процес оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання забезпечує можливість ідентифікувати податкові інструменти, що посилюють проциклічні ефекти, оцінювати вплив податкових пільг на фіскальну стійкість, ураховувати інституційні та політичні чинники формування податкової політики, а також підвищувати обґрунтованість прийняття рішень щодо зміни податкових параметрів у різні фази економічного циклу. Представлена

послідовність етапів формує цілісний методичний підхід, який дає змогу забезпечити системне оцінювання результативності фінансової політики з урахуванням фаз економічного циклу, структурних характеристик бюджетної системи та впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків. Важливою складовою запропонованого підходу є використання елементів стрес-тестування бюджетних рішень, що забезпечує підвищення адаптивності фінансової політики до умов невизначеності та кризових коливань економічної динаміки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в дисертації теоретичні, методичні й прикладні положення можуть бути використані для вдосконалення системи державного управління економікою в частині формування, реалізації та оцінювання результативності антициклічної фінансової політики. Запропоновані підходи можуть застосовуватися при розробленні стратегічних документів економічного планування, програм макроекономічної стабілізації, а також нових підходів до узгодження фінансової, монетарної і боргової політики держави. Отримані автором результати впроваджено у діяльність ПАТ «Запоріжсталь» (довідка від 22.12.2025 № 201687), та ТОВ «Телко Україна» (довідка від 22.12.2025 № 1-12/25). Отримані результати мають також освітньо-практичне значення та можуть бути використані в навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання економічних дисциплін. Загалом дисертація формує цілісне наукове підґрунтя для підвищення результативності антициклічного фінансового регулювання, зміцнення макроекономічної стабільності та посилення стійкості національної економіки в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: податкова політика; оподаткування; інституційне середовище; економічні і ділові цикли; циклічність; фінансове регулювання; публічні фінанси; економічні цикли; макроекономічна стабільність; антикризове податкове регулювання; міжнародна податкова координація; фінансові ризики; доходи бюджету; податкове стимулювання; невизначеність.

ABSTRACT

Vorobei S. I. Countercyclical Fiscal Regulation of National Economic Development. – Qualifying scientific work as a manuscript.

A dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 – Economics (field of knowledge – 05 Social and Behavioral Sciences). – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2026.

The dissertation corresponds to the main areas of scientific research of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. The results obtained by the author have been used in the research activities of this university within the framework of the topic “Theoretical and methodological foundations of enterprise functioning under globalization and environmental uncertainty” (reference dated August 21, 2025, No. 47/2025), within which the effectiveness of state regulation instruments in the fiscal sphere was assessed, approaches to improving tax policy under conditions of macroeconomic instability were studied, and directions for enhancing the effectiveness of fiscal decisions were substantiated.

The dissertation is devoted to the study of theoretical, methodological, and applied foundations of countercyclical fiscal regulation of national economic development under conditions of contemporary transformational changes. The relevance of the topic is determined by the fact that the Ukrainian economy operates under conditions of high turbulence, imbalance of the financial system, significant budgetary challenges, and increased sensitivity to external and internal shocks. Under such conditions, the need for scientifically substantiated approaches to fiscal stabilization increases, capable of mitigating crisis fluctuations, maintaining macroeconomic equilibrium, and forming prerequisites for sustainable development. The introduction substantiates that these issues acquire particular relevance in the conditions of a wartime economy, structural transformation of the financial system, and Ukraine’s European integration course.

The absence of a model of countercyclical fiscal regulation adapted to national realities, capable of combining stabilizing and stimulating functions, determines the need for in-depth theoretical and methodological elaboration of this area. The purpose of the study is to theoretically substantiate the provisions, analytically assess them, and develop methodological foundations for increasing the effectiveness of countercyclical fiscal regulation of the national economy under conditions of structural transformations and the development of European integration. To achieve this goal, the following tasks were set: to substantiate theoretical and methodological approaches to determining the directions of evolution of change management in the global and national fiscal space, particularly in the context of countercyclical fiscal regulation; to reveal and generalize European integration trends in countercyclical fiscal regulation against the background of transformations of the global order under the influence of Russian aggression in the conditions of a permacrisis; to clarify theoretical and practical aspects of counteracting threats to the resilience of the fiscal space of business activity, taking into account the dominant influence of politics on the economy; to generalize and systematize factors and trends of cyclical economic development at the global, regional, and national levels, particularly in Ukraine; to assess the state and practice of applying instruments of countercyclical fiscal regulation considering their impact on the stability of Ukraine's economic development; to improve methodological support for countercyclical fiscal regulation in Ukraine by assessing the influence of political and economic factors on debt and budget policy, determining performance criteria, and introducing risk-oriented management tools in the fiscal sphere; to substantiate changes in the choice of instruments of countercyclical fiscal regulation of national economic development and to propose updated methodological approaches to assessing its effectiveness.

The first chapter examines the theoretical foundations of countercyclical fiscal regulation. Based on a comprehensive analysis of classical and modern theories of economic cycles, the factors and trends of cyclical economic development at the global, regional, and national levels are generalized and systematized through the identification of mechanisms for the formation of growth and recession waves. The

interrelation among inflation, GDP, employment, lending, and the balance of payments is revealed, taking into account the specific impact of global shocks on transition economies. An updated concept of countercyclical fiscal regulation is substantiated, taking into account the features of a polycrisis environment and geoeconomic transformations. The essence of countercyclical fiscal regulation is a holistic system of interconnected state-influence measures aimed at maintaining macroeconomic equilibrium during structural crises. Its functions are identified as stabilizing, stimulating, debt, and security-related. The content and classification of instruments of countercyclical policy are clarified, and their role in ensuring the state's financial sustainability is substantiated. The mechanism of interaction between automatic stabilizers and discretionary measures in different phases of the economic cycle is substantiated.

Within the analysis of the specifics of countercyclical fiscal regulation under European integration, the concept of countercyclical fiscal regulation under conditions of polycrisis phenomena and geoeconomic shifts is updated using a modern theoretical basis. Approaches to identifying appropriate instruments to support the stability of the economic space through countercyclical regulatory tools under conditions of stagnation, inflationary surges, and the global polycrisis are developed. The influence of the new format of China–USA relations, military conflicts, and the fragmentation of multilateral governance on the architecture of global power and economic resilience is substantiated.

The second chapter analyzes the prerequisites and factors of countercyclical fiscal regulation of Ukraine's economic development. Key factors of cyclical development of Ukraine's economy are identified, including inflationary fluctuations, debt risks, exchange rate instability, and demographic changes. The relationship between phases of the economic cycle and the dynamics of macrofinancial indicators is substantiated. It is determined that countercyclical fiscal policy should play a leading role in maintaining economic stability. Directions of stabilization measures are identified, including the introduction of flexible fiscal rules, medium-term budget guidelines, and strengthening the monitoring of macroeconomic risks. The provisions

enable accurate identification of the timing of economic fluctuations and forecasting of crisis consequences for informed managerial decision-making. The specifics of fiscal policy in Ukraine under conditions of war and global polycrisis are revealed. It is substantiated that fiscal instruments become the key tool for restoring economic activity. The need to reform fiscal rules taking into account European integration requirements and defense priorities is proven. Practical recommendations for adapting anti-crisis instruments and strengthening international fiscal cooperation are developed.

The third chapter develops the toolkit of countercyclical fiscal regulation of the national economy. Methodological approaches to ensuring countercyclical fiscal regulation under conditions of high uncertainty are improved. Based on integrating analyses of economic and political factors, debt constraints, and international standards for public finance management, a system is proposed that incorporates risk-oriented mechanisms into fiscal policy planning and implementation. Conceptual approaches to introducing synergistic principles of balancing the negative impact of political factors on public sector development are developed. The expediency of a comprehensive application of fiscal instruments is substantiated, given European integration, wartime conditions, and the need to strengthen the positive impact of fiscal policy on economic, financial, and social development.

The dissertation improves the methodological approach to assessing the effectiveness of countercyclical fiscal regulation by substantiating the need to introduce rules and norms that account not only for economic but also political risks; determining optimal proportions between public and private consumption; and applying systematic stress testing to budgetary decisions. The assessment of effectiveness is not limited to macroeconomic indicators only. The importance of considering the quality and structure of the tax instruments that form the revenue base of the general government sector is substantiated. The proposed approach uses a benchmark tax system to identify deviations from neutral taxation parameters. This allows assessing both fiscal outcomes and structural effects of tax policy, including the

impact of tax expenditures. The integration of stress testing enhances the adaptability of fiscal policy to uncertainty and fluctuations in crises.

The practical significance of the results lies in their potential to improve public administration in fiscal policy formation, implementation, and evaluation. The proposed approaches can be applied in the development of strategic economic planning documents, macroeconomic stabilization programs, and coordination of fiscal, monetary, and debt policy. The results obtained by the author were implemented in the activities of JV «Zaporizhstal» (certificate dated 12/22/2025 № 201687), and LLC «Telco Ukraine» (certificate dated 12/22/2025 № 1-12/25). The results also have educational value and can be used in the teaching process. Overall, the dissertation forms a comprehensive scientific basis for increasing the effectiveness of countercyclical fiscal regulation, strengthening macroeconomic stability, and enhancing the resilience of the national economy under modern challenges.

Keywords: tax policy; taxation; institutional environment; economic and business cycles; cyclicity; fiscal regulation; public finance; economic cycles; macroeconomic stability; anti-crisis tax regulation; international tax coordination; fiscal risks; budget revenues; tax incentives; uncertainty.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Vorobei S. Fiscal issues of entities' non-financial reporting. *Economics of Development*. 2021. Volume 20, Issue #2. Pp. 1–9.

DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ed.20\(2\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/ed.20(2).2021.01)

URL:

https://businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/15990/ED_2021_02_Vorobei.pdf

2. Iefymenko T., Vorobei S., Lovinska L. Global guidelines for reporting on sustainability of enterprises in transition countries: martial law and reconstruction in Ukraine. *Фінанси України*. 2022. № 3. Р. 8-21.

Особистий внесок здобувача: узагальнено вплив невизначеності та кризових явищ на фіскальне регулювання і обґрунтовано підходи до використання нефінансової звітності в системі антикризового управління та забезпечення стійкості економіки.

DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.008>

URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_22_03_008_uk.pdf

3. Воробей С. І., Олійник Я. В., Федорченко О. Є. Переваги та загрози імплементації міжнародних ініціатив з питань подолання викликів, які виникають у сфері оподаткування внаслідок діджиталізації. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 4. С. 5-18.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано міжнародні ініціативи ОЕСР щодо оподаткування цифрової економіки та узагальнено виклики імплементації механізмів Pillar 1 і Pillar 2 для України в умовах розвитку міжнародного податкового регулювання.

DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2022.04.005>

URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_22_04_005_uk.pdf

4. Олійник Я. В., Криштопа І. І., Ніколенко Л. А., Воробей С. І. Реалізація заходів ОЕСР з питань боротьби з ухиленням від сплати податків: досвід ЄС. *Економіка та підприємництво*. 2023. №51. С. 92-104.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано вплив міжнародних ініціатив BEPS та директив ЄС на удосконалення механізмів антициклічного фіскального регулювання й протидії ухиленню від оподаткування в умовах економічної нестабільності.

DOI:

http://doi.org/10.33111/EE.2023.51.OliinykY_KryshtopaI_NikolenkoL_VorobeyS

URL: <https://ee.kneu.ua/archive/2023/51.09>

5. Kucheriava M., Vorobei S. Monitoring of the BEPS Actions plan implementation in the context of fiscal regulation: scientific substantiation of the methodology. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. №54. С. 31-41.

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано методичні підходи до моніторингу імплементації заходів Плану дій BEPS та визначено напрями удосконалення національного податкового законодавства у контексті фіскального регулювання.

DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2024.54.031.040>

URL: <https://sedu.kneu.edu.ua/article/view/306604/297985>

6. Столяров В. Ф., Шинкарьук О. В., Воробей С. І. Основи формування метрології циклічності розвитку національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2024. № 1 (46). С. 3-15.

Особистий внесок здобувача: систематизовано теоретичні підходи до дослідження економічних циклів, проаналізовано макроекономічні показники України та підготовано висновки щодо особливостей циклічності розвитку національної економіки в умовах економічної нестабільності.

DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1\(46\).3-15](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1(46).3-15)

URL: <https://www.venu-journal.org/download/2024/1/01-Stoliarov.pdf>

7. Воробей С. І., Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г. Глобальні тенденції звітування зі сталого розвитку та український контекст. *Міжнародна економічна політика*. 2024. №2(41). С. 52-66.

Особистий внесок здобувача: узагальнено глобальні тенденції звітування зі сталого розвитку та обґрунтовано напрями імплементації міжнародних стандартів сталого звітування в Україні в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

DOI: <https://10.0.129.87/iep.2024.41.04>

URL: https://iepjournals.com/journals/41/2024_41_4_Vorobei_et_al.pdf

8. Stolyarov V., Shinkaryuk O., Stolyarova V., Vorobey S. Cyclicalities of human-centered development of Ukraine in the system of principles of state strategic planning. *Економічний вісник Донбасу*. 2024. №4(78). С. 200-207.

Особистий внесок здобувача: проаналізовано циклічність людиноцентриського розвитку України та узагальнено вплив інституційних і соціально-економічних чинників на регіональний людський розвиток.

DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4\(78\)-200-207](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4(78)-200-207)

URL: <https://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/550/551>

9. Oliinyk, Y., Kucheriava, M., Zinchenko, A., Tyshchenko, V., & Vorobei, S. (2026). Integration of circular economy and resilience principles into state anti-crisis policy and corporate strategies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 1(228), 67-76.

Особистий внесок здобувача: здійснено формальний аналіз та підготовлено аналітичні матеріали щодо практик сталого розвитку українських підприємств.

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2026/228-1/8>

URL: <https://econom.bulletin.knu.ua/en/article/view/4308/7955>

Праці апробаційного характеру

10. Воробей С.І. Фіскальне регулювання в Україні в контексті залучення прямих іноземних інвестицій. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: збірник матеріали учасників VIII міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луцьк, 15 грудня 2022 р.). Луцьк ЛНТУ, 2022. С. 94-96.

11. Vorobei S. Increasing the transparency of financial flows of multinational enterprises for tax. *Актуальні питання бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та оподаткування в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 15 червня 2023 р.). Київ: ДННУ “Академія фінансового управління”. 2023. С. 43.

URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=1

12. Vorobei S. EU innovations in the fight against tax evasion. *Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення: зб. матеріалів Науково-практичної конференції аспірантів та*

докторантів (м. Київ, 12 грудня 2023 р.). Київ: ДННУ “Академія фінансового управління”. 2023. С. 25-26.

URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=6

13. Воробей С. І. Трансфертне ціноутворення у забезпеченні фіскального регулювання розвитку економіки України: Настанови ОЕСР. *Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості: матеріали тез II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 24 січня 2025 р.). Київ: КНЕУ, 2025. С. 220-221.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1VfOGGquF2ARGe9pL2gs5W58-X6ogMCCJ/view>

14. Воробей С. І. Антициклічне фіскальне регулювання розвитку економіки України: інструменти, виклики та європейський вектор. *Інноваційний вектор розвитку обліку, фінансів, аналізу й аудиту в Україні та світі : зб. праць учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Житомир, 6-7 листопада 2025 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2025. С. 179-182.

DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.30735509>

URL: https://figshare.com/articles/conference_contribution/V_-_6-7_2025_2025_365_/30735509?file=59905409.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТИЦИКЛІЧНОГО ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	31
1.1. Еволюція наукових досліджень з вирішення проблем антициклічного регулювання у вітчизняній та зарубіжній літературі	31
1.2. Особливості антициклічного фінансового регулювання в умовах євроінтеграції національної економіки	54
1.3. Вплив антициклічної фінансової політики на характеристики економічних циклів	75
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ФАКТОРІВ АНТИЦИКЛІЧ- НОГО ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	91
2.1. Фактори та тенденції економічного розвитку як передумови антициклічного фінансового регулювання	91
2.2. Оцінка проявів економічної циклічності як основи антициклічного фінансового регулювання	103
2.3. Аналіз структури важелів та ефективності використання інструментів антициклічного фінансового регулювання розвитку економіки	120
Висновки до розділу 2	137
РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ АНТИЦИКЛІЧНОГО ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	141
3.1. Формування методичного забезпечення антициклічного фінансового регулювання розвитку економіки України	141
3.2. Обґрунтування вибору інструментів антициклічного фінансового регулювання розвитку національної економіки	155

3.3. Методичний підхід до оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання розвитку національної економіки	175
Висновки до розділу 3	198
ВИСНОВКИ	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ	226

ВСТУП

Актуальність теми. Для України, економіка якої функціонує в умовах високої турбулентності, розбалансованості фінансів і значних бюджетних викликів, розроблення науково обґрунтованих підходів до фіскальної стабілізації є стратегічно важливим завданням. Світова практика доводить, що ефективне антициклічне регулювання є ключовим механізмом пом'якшення впливу кризових коливань, забезпечення макроекономічної стабільності та відновлення як результат трансформації переходу від циклічного регулювання. Тож актуальність дисертаційної роботи полягає у зростаючій потребі у вдосконаленні антициклічної фіскальної політики в Україні в умовах воєнної економіки, глобальних криз і структурних трансформацій

Додаткової актуальності набуває формування сучасного інструментарію антициклічного регулювання, здатного реагувати на зовнішні шоки, підтримувати виробничий потенціал і соціальну стійкість. Потребує оновлення методичне забезпечення аналізу фіскальних ризиків, оцінювання ефективності державних витрат і податкових стимулів, узгодження бюджетної політики з цілями економічного зростання.

У науковому вимірі дослідження має значення для розвитку теорії економічних циклів, фіскальної стабілізації та економічної безпеки держави. У практичному аспекті результати можуть бути використані при вдосконаленні механізмів фіскальної політики, розробленні бюджетних правил і середньострокових стратегій розвитку. Таким чином, робота спрямована на створення наукових основ для підвищення стійкості національної економіки через ефективне антициклічне фіскальне регулювання.

Значний внесок у формування теоретичних засад антициклічного фіскального регулювання зробили представники різних наукових шкіл.

Зокрема, у межах кейнсіанського підходу (Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон) обґрунтовано необхідність активного державного втручання в економіку та

використання бюджетно-податкових інструментів для згладжування циклічних коливань. Розвиток ідеї дискреційної фіскальної політики та автоматичних стабілізаторів відображено у працях Р. Барро та Н. Менк'ю.

Представники неокласичного та монетаристського напрямів (М. Фрідман) акцентували увагу на обмеженнях державного втручання та ролі стабільних правил економічної політики, що стало підґрунтям для формування концепції фіскальних обмежень.

Вагомий внесок у розвиток інструментарію макроекономічного регулювання зробили Я. Тінберген та У. Мітчелл, які заклали основи економічного моделювання та аналізу економічних циклів. У сучасних дослідженнях (О. Бланшар, Дж. Стігліц) розвинуто підходи до оцінювання ефективності фіскальної політики в умовах кризових явищ, фінансової нестабільності та інституційних трансформацій.

Серед вітчизняних учених розвитку теорії та практики фіскального регулювання присвячено наукові праці О. І. Барановського, Т. І. Єфименко, С. С. Гасанова, І. В. Лютого, І. О. Луніної та ін., де досліджено проблеми бюджетної політики, державного боргу та фінансової безпеки держави.

Питання підвищення ефективності фіскальної політики в умовах економічної нестабільності розглянуто у працях З. С. Варналія, Т. Г. Васильціва, В. В. Козюка, де обґрунтовано роль державних фінансів у забезпеченні макроекономічної стабільності.

Разом із тим у наукових працях недостатню увагу приділено формуванню комплексної моделі антициклічного фіскального регулювання з урахуванням сучасних викликів полікризового розвитку та євроінтеграційних процесів, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Отже, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених вирішенню проблем фіскальної політики, бюджетного регулювання та стабілізаційних механізмів, питання системного впливу антициклічного фіскального регулювання на економічну динаміку та фінансову стійкість держави залишаються недостатньо дослідженими в українській науковій думці.

Переважна частина досліджень зосереджена на окремих податкових чи боргових інструментах, тоді як комплексний підхід до формування інституційної структури антициклічного регулювання потребує розширення переліку і забезпечення комплексної взаємодії сучасних інструментів подальшого наукового обґрунтування.

Особливої актуальності ці питання набувають в умовах воєнної економіки, структурної трансформації фінансової системи та євроінтеграційного курсу України, коли ефективність фіскальної політики безпосередньо визначає здатність держави протистояти кризам, зберігати економічну рівновагу й забезпечувати сталий розвиток. Відсутність адаптованої до національних реалій моделі антициклічного фіскального регулювання, здатної поєднати стабілізаційну й стимулюючу функції, зумовлює необхідність поглибленого теоретичного та методичного опрацювання цього напрямку.

Тому дослідження антициклічного фіскального регулювання національної економіки, його інституційних засад, інструментів і механізмів оцінювання результативності постає важливим науковим завданням, що визначило вибір теми дисертаційної роботи, її мету, об'єкт, предмет і систему завдань дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає основним напрямам наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Отримані автором результати використано в науково-дослідній діяльності цього університету за темою «Теоретико-методологічні засади функціонування підприємств в умовах глобалізації та невизначеності середовища» (довідка від 21.08.2025 № 47/2025), у межах якої здійснено оцінювання ефективності інструментів державного регулювання у фіскальній сфері, досліджено підходи до удосконалення податкової політики в умовах макроекономічної нестабільності та обґрунтовано напрями підвищення результативності бюджетно-податкових рішень.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні положень, аналітичній оцінці та розробленні методичних засад підвищення ефективності антициклічного фіскального регулювання національної економіки в умовах структурних трансформацій та євроінтеграційного розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань дослідження**:

обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до визначення напрямів еволюції управління змінами в глобальному та національному фіскальному просторі, зокрема в контексті антициклічного бюджетно-податкового регулювання;

розкрити й узагальнити євроінтеграційні тенденції антициклічного фіскального регулювання на тлі трансформацій світоустрою через наслідки російської агресії в умовах пермакризи (постійна криза – *permacrisis*) – чим довше проблема залишається невирішеною, тим більше вона ускладнюється;

з'ясувати теоретичні та практичні аспекти протидії загрозам резилієнтності фіскального простору ділової активності з урахуванням домінуючого впливу політики на економіку;

узагальнити і систематизувати фактори та тенденції забезпечення циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному й національному рівнях, зокрема в Україні;

оцінити стан та практику застосування інструментів антициклічного фіскального регулювання з урахуванням їхнього впливу на стабільність економічного розвитку України;

удосконалити методичне забезпечення антициклічного фіскального регулювання в Україні шляхом оцінки впливу політичних та економічних чинників на боргову і бюджетну політику, визначення критеріїв результативності та впровадження інструментів ризик-орієнтованого управління у фіскальній сфері для стабілізації розвитку;

- аргументувати зміни у виборі інструментів антициклічного фіскального регулювання розвитку національної економіки та запропонувати

оновлені методичні підходи до оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання економіки.

Об'єктом дослідження є процес антициклічного фіскального регулювання економічного розвитку держави, який здійснюється через систему інструментів, механізмів та інституцій державних фінансів із метою забезпечення макроекономічної стабільності й стійкого зростання.

Предметом дослідження виступають теоретичні положення, методичні підходи та прикладні аспекти формування й реалізації інструментів антициклічного фіскального регулювання національної економіки, а також механізми оцінювання їхньої результативності в умовах структурних трансформацій та євроінтеграційних процесів в Україні.

Методологічну основу дисертаційної роботи становить поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, що дало змогу досягти поставленої мети та забезпечити достовірність отриманих результатів. У процесі роботи використано діалектичний метод, за допомогою якого розкрито еволюцію наукових підходів до антициклічного фіскального регулювання та визначено його роль у підтриманні макроекономічної стабільності. Методи аналізу і синтезу застосовувалися для систематизації концепцій фіскальної політики, виявлення закономірностей її розвитку й оцінки впливу на економічну динаміку. Логічна послідовність формування інституційних засад фіскального регулювання обґрунтовувалася за допомогою індукції та дедукції. Порівняльно-історичний підхід допоміг дослідити зарубіжний досвід реалізації антициклічної політики та оцінити можливості його адаптації до українських реалій. Для виявлення тенденцій циклічного розвитку економіки та аналізу динаміки макрофінансових показників застосовано методи економіко-статистичного аналізу, тоді як структурно-функціональний підхід дав змогу дослідити взаємозв'язки між елементами системи державних фінансів. Для побудови концептуальної моделі антициклічного регулювання використано метод моделювання, а графічні й табличні методи забезпечили наочне відображення результатів дослідження. Завершальним етапом стало узагальнення отриманих

результатів, завдяки чому сформульовано висновки та запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності антициклічного фінансового регулювання в Україні.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та міжнародні документи у сфері фінансової політики, бюджетного регулювання, оподаткування та макроекономічного управління; аналітичні й статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Державної податкової служби України, міжнародних організацій (МВФ, Світового банку, ОЕСР, Європейської Комісії); наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблем економічної циклічності, антициклічного фінансового регулювання, податкової політики та макроекономічної стабілізації; офіційні статистичні бази даних, матеріали бюджетної та податкової звітності; аналітичні та прогнозні доповіді міжнародних фінансових інституцій; інформаційні ресурси мережі Інтернет, а також результати власних досліджень автора.

Новизна дисертації полягає в обґрунтуванні концептуальних підходів антициклічного фінансового регулювання, удосконаленні методичних підходів до його практичної реалізації та оціночного забезпечення, а також розвитку наукових положень щодо факторів та тенденцій забезпечення циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному й національному рівнях в умовах полікризи.

Удосконалено:

— методичний підхід щодо забезпечення антициклічного фінансового регулювання в умовах високої невизначеності. На основі поєднання результатів аналізу впливу економічних і політичних чинників, оцінки боргових обмежень та впровадження міжнародних стандартів управління публічними фінансами запропоновано систему, в якій передбачено інтеграцію ризик-орієнтованих механізмів у планування і реалізацію фінансової політики;

– методичний підхід оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання на основі обґрунтування потреби у впровадженні правил і нормативів, які враховують не лише економічні, а й політичні ризики; визначено оптимальні пропорції між державним і приватним споживанням; запропоновано застосування систематичного стрес-тестування бюджетних рішень;

набули подальшого розвитку:

– оновлена концепція антициклічного фінансового регулювання в умовах полікризових явищ та геоекономічних зсувів із використанням сучасного теоретичного базису в частині ідентифікації сутності, функцій, видів та інструментів фінансової політики, а також механізмів дії для більш правильної орієнтації в наявній у країні ситуації з метою ухвалення правильних управлінських рішень. З урахуванням євроінтеграційного вектора України запропоновано заходи з упровадження міжнародних підходів до оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання економіки на макро-, мезо- та мікрорівні;

– підходи до ідентифікації доцільних інструментів підтримки стабільності економічного простору за допомогою важелів антициклічного регулювання в сучасних небезпечних тенденціях стагнації, інфляційних сплесків та глобальної полікризи. Доведено вплив нового формату китайсько-американських відносин протистояння, воєнних конфліктів, розпаду багатостороннього управління на архітектуру глобальної влади та стійкість економічного розвитку;

– обґрунтування, що Україна стала одним із епіцентрів переломного періоду, унаслідок чого необхідні невідкладні дії з реформування управління в ЄС, спрощення фінансових правил, посилення підтримки інвестицій. Як результат, перемога України сприятиме формуванню нових міжнародних інституцій у сфері фінансового регулювання, а також створенню передумов для розвитку оборонних інновацій і людського капіталу;

– розроблені концептуальні підходи до впровадження в практику державного управління синергійних принципів урівноваження прямих негативних впливів політичних факторів на розвиток публічного сектору економіки. Обґрунтовано доцільність комплексного застосування фіскальних механізмів з урахуванням євроінтеграційного курсу України, необхідності зміцнення позитивного впливу фіскальної політики на економічний, фінансовий та соціальний розвиток у воєнних умовах;

– узагальнення та систематизація, на основі комплексного розгляду ключових положень класичних та сучасних теорій економічних циклів, факторів і тенденцій циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному та національному рівні через ідентифікацію відповідних механізмів формування хвиль зростання і спаду; розкрито взаємозв'язок між інфляцією, ВВП, зайнятістю, кредитуванням і зовнішньоторговельним балансом з урахуванням специфіки впливу глобальних шоків на економіки перехідного типу.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені у дисертації теоретико-методичні положення та прикладні підходи до антициклічного фіскального регулювання поглиблюють наукове розуміння механізмів державного впливу на макроекономічну динаміку, стійке економічне зростання та забезпечення макрофінансової стабільності в умовах полікризових процесів і структурних трансформацій.

На теоретичному рівні обґрунтовано оновлену концепцію антициклічного фіскального регулювання в умовах полікризових явищ і геоекономічних трансформацій, яка визначає сутність, функції, структуру та механізми реалізації фіскальної політики з урахуванням сучасних викликів розвитку глобальної економіки. Визначено взаємозв'язки між стабілізаційною, стимулюючою та борговою функціями державних фінансів, а також доведено необхідність узгодження фіскальної, монетарної та інвестиційної політики для забезпечення макроекономічної рівноваги.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання для вдосконалення системи державного управління економікою в

частині формування, реалізації та оцінювання результативності антициклічної фінансової політики. Запропоновані підходи можуть бути використані під час розроблення стратегічних документів економічного розвитку, середньострокових програм макроекономічної стабілізації, прогнозування фаз економічного циклу, оцінювання ефективності державних програм і регіональної політики, а також при підготовці аналітичних матеріалів для урядових програм соціально-економічного розвитку та реалізації Національної стратегії доходів до 2030 року.

На прикладному рівні удосконалено методичні підходи до оцінювання результативності бюджетних рішень і управління борговими ризиками, що передбачають використання ризик-орієнтованих механізмів, системи фінансових правил та елементів стрес-тестування фінансових сценаріїв. Запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності антициклічного регулювання через застосування інструментів середньострокового бюджетного планування, гнучкого управління державними витратами та гармонізації національної фінансової системи зі стандартами ЄС.

Розроблені концептуальні та методичні положення можуть бути використані у діяльності Міністерства фінансів України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Міністерства цифрової трансформації України, Національного банку України, органів державного управління та аналітичних центрів при формуванні й реалізації економічної та фінансової політики, управлінні макрофінансовими ризиками та підвищенні стійкості економіки до внутрішніх і зовнішніх шоків.

Отримані результати мають також освітньо-практичне значення та можуть бути використані у навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання дисциплін економічного та фінансового спрямування.

Отримані автором результати впроваджено у діяльність ПАТ «Запоріжсталь» (довідка від 22.12.2025 № 201687), де використано підходи до оцінювання впливу фінансових і макроекономічних чинників на діяльність підприємства в умовах нестабільності та формування стратегічних орієнтирів

розвитку ; ТОВ «Телко Україна» (довідка від 22.12.2025 № 1-12/25), у діяльності якого застосовано елементи сценарного аналізу та стрес-тестування фінансово-планових рішень при оцінюванні впливу змін бюджетно-податкової політики на фінансові результати підприємства .

Результати дослідження також впроваджено у навчальний процес Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця при викладанні освітньої компоненти «Митна справа» за освітньою програмою «Митна справа» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (довідка від 28.03.2026 № 26/86-21-37), зокрема під час підготовки лекційних матеріалів, проведення практичних занять, розроблення ситуаційних завдань та аналітичних кейсів з питань антициклічного фіскального регулювання, ризик-орієнтованих механізмів фіскальної політики та аналізу факторів циклічного розвитку економіки

Результати дисертаційної роботи використано у науково-дослідній діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за темою «Теоретико-методологічні засади функціонування підприємств в умовах глобалізації та невизначеності середовища» (довідка від 21.08.2025 № 47/2025), у межах якої здійснено оцінювання ефективності інструментів державного регулювання у фіскальній сфері, досліджено підходи до удосконалення податкової політики в умовах макроекономічної нестабільності та обґрунтовано напрями підвищення результативності бюджетно-податкових рішень.

Результати дослідження також впроваджено у навчальний процес Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця при викладанні освітньої компоненти «Митна справа» за освітньою програмою «Митна справа» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (довідка від 28.03.2026 № 26/86-21-37), зокрема під час підготовки лекційних матеріалів, проведення практичних занять, розроблення ситуаційних завдань та аналітичних кейсів з питань антициклічного фіскального регулювання, ризик-орієнтованих

механізмів фінансової політики та аналізу факторів циклічного розвитку економіки

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому автор особисто здійснив усі етапи роботи – від постановки мети, визначення завдань, формування теоретико-методологічних засад до проведення аналітичних розрахунків і розроблення власних наукових положень. У наукових публікаціях здобувача відображено ключові результати дисертації, зокрема обґрунтовано авторську модель антициклічного фінансового регулювання розвитку національної економіки, удосконалено методичні підходи до управління борговими ризиками та оцінювання результативності фінансової політики. Усі використані в роботі джерела, ідеї та дані інших авторів належним чином зазначено в посиланнях; вони застосовувалися з метою підтвердження наукових гіпотез, порівняння підходів і розвитку теоретичної і практичної бази дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дисертації неодноразово доповідалися, обговорювалися та отримали позитивну оцінку під час наукових форумів різного рівня. Матеріали дослідження було представлено на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (Луцьк, Луцький національний технічний університет, 15 грудня 2022 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні питання бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та оподаткування в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення», присвячена 30-річчю ДННУ «Академія фінансового управління» (Київ, 15 червня 2023 р.); науково-практична конференція аспірантів та докторантів «Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення» (Київ, 12 грудня 2023 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості» (Київ, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 24 січня 2025 р.);

IV Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний вектор розвитку обліку, фінансів, аналізу й аудиту в Україні та світі». (Житомир, 6–7 листопада 2025 р.).

На конференціях презентовано результати щодо оновленої концепції антициклічного фіскального регулювання, удосконалених методичних підходів до оцінювання ефективності фіскальної політики, а також обґрунтовано роль України у формуванні нових міжнародних інституцій фіскального регулювання в умовах глобальної полікризи.

Публікації результатів дослідження. Основні результати і висновки дисертації опубліковано в 14 наукових працях: 9 статей у наукових фахових виданнях України; 5 тез доповідей на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях. Загальний обсяг публікацій становить 4 д.а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 183 найменувань – на 20 сторінках, 6 додатків – на 22 сторінках. Повний обсяг дисертації – 247 сторінок (10,29 авт. арк.), з них – 188 сторінок основного тексту (7,83 авт. арк.). Дисертація містить 16 рисунків, 19 таблиць (з них 3 займають 2 повні сторінки).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТИЦИКЛІЧНОГО ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Еволюція наукових досліджень з вирішення проблем антициклічного регулювання у вітчизняній та зарубіжній літературі

Антициклічне регулювання розвитку економіки здійснюється з використанням різних механізмів та інструментів. До них належать застосування заходів фінансової політики, внесення змін до системи управління інвестиційною діяльністю, створення фінансових умов для підтримки економічної активності, застосування механізмів грошово-кредитного регулювання, залучення іноземних інвестицій та ін.

Фінансова політика є напрямом державного управління та спрямовується на виконання низки завдань: забезпечення стійкого та поступального розвитку країни, впровадження структурних реформ, фінансування державних програм, створення належних умов для розвитку економічної активності, утримання макроекономічної і фінансової стабільності та багатьох інших. Залежно від стану розвитку економіки, соціальної сфери, міжнародних відносин, фінансова політика потребує змін у напрямі посилення чи послаблення застосування тих чи інших механізмів і інструментів, розроблення нових підходів до їх застосування. Загальною тенденцією, що спостерігається протягом останніх років, є розроблення теоретичних підходів щодо розширення використання фінансових інструментів – як у розвинутих країнах, так і державах з ринками, що формуються. Водночас відзначаються особливості їхнього застосування з урахуванням специфіки розвитку країн та входження їх до інтеграційних об'єднань.

Питанням циклічного регулювання розвитку економіки на основі впровадження фіскальних механізмів та інструментів приділяється досить значна увага у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Висвітлюються основні принципи фіскального регулювання, проводиться аналіз їхнього застосування у практиці управління, розробляються концептуальні підходи стосовно внесення змін до складу механізмів та інструментів, спрямованих на підвищення результативності фіскальної політики, визначаються рекомендації щодо відображення їх у нормативній базі, використовуваних для регулювання управління державними фінансами, впроваджуються проекти їхнього використання не лише на рівні країн, а й у рамках інтеграційних об'єднань.

В українській науковій традиції проблема антициклічного фіскального регулювання останніми роками набула особливої актуальності у зв'язку з трансформаційними процесами, воєнними ризиками та потребою у забезпеченні стійкості публічних фінансів. Українські науковці значно розширили уявлення про зміст, структуру та механізми дії антициклічної фіскальної політики, адаптуючи світовий досвід до національних реалій.

Особлива увага українських дослідників, зокрема Т. І. Єфименко [1-3], зосереджена на адаптації фіскального регулювання до умов воєнного стану, підкреслюючи необхідність фокусуватися на стійкості під час конфлікту та сталому розвитку у повоєнний період. Значний обсяг наукових праць (Рябушка Л. Б., Зеніков Д. А.) присвячено аналізу фіскального регулювання державного боргу в умовах воєнного часу, що включає оцінку боргових ризиків та визначення перспектив управління державним боргом [4]. Ці дослідження також охоплюють можливості взаємодії з міжнародними партнерами для послаблення фінансового тягаря України та вивчають вплив управління державним боргом на макроекономічний розвиток країни.

Вітчизняні вчені Н. Швець та В. Рудевська [5] активно досліджують інструменти антициклічного фіскального регулювання, що використовуються в умовах повномасштабної війни, включно зі скороченням невійськових видатків, нарощуванням державних запозичень та емісією грошей. Ці заходи є критично

важливими для забезпечення фінансової стабільності та покриття значних військових витрат, які зросли внаслідок конфлікту.

Дослідник М. Трофімчук теж розглядає вплив війни на вітчизняну економіку та фінансові процеси, пропонуючи стратегії для забезпечення макроекономічної стабільності в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови [6]. При цьому особлива увага приділяється управлінню бюджетними потоками в умовах воєнного стану, що є важливим для забезпечення національної безпеки та фінансової стабільності держави (Роменська К., Даценко В., Самодай В., Пугач Ю., Дудчик О.) [7].

Особливу увагу приділено впливу фіскальної прозорості на ефективність управління державними фінансами, а також на макроекономічну стабільність. Упровадження фіскальних правил в Україні визнається важливим механізмом для зміцнення бюджетної дисципліни, підвищення ефективності фіскальних операцій та їхньої транспарентності, а також для імплементації принципів демократизації у фіскальній політиці [8]. Водночас результативність податково-бюджетних та інших взаємовідносин між державою, бізнесом і громадянами великою мірою залежить від утвердження інституту довіри у суспільстві, зокрема у сфері державних фінансів, що зумовлює необхідність подальшого впровадження методології оцінювання індикаторів транспарентності та підзвітності бюджетних процесів [9; 10].

Наукові дослідження В. Ф. Тищенко [11-13] охоплюють широкий спектр проблем, пов'язаних із забезпеченням стійкості державних фінансів, розвитком інституцій фіскального регулювання та формуванням ефективної системи антикризового управління економікою. У її працях простежується послідовна концептуальна лінія – від аналізу інноваційних моделей економічного розвитку до розроблення аналітичних інструментів фіскальної стабілізації та підвищення ефективності державного фінансового контролю. Центральне місце в науковому доробку дослідниці посідає осмислення ролі фіскальної політики у зниженні амплітуди економічних коливань і підтриманні макроекономічної рівноваги, що є ключовим завданням антициклічного регулювання. В. Ф. Тищенко глибоко

розкриває питання формування інноваційної екосистеми як основи сталого економічного розвитку. Дослідниця наголошує, що інноваційно орієнтовані кластери, які поєднують потенціал освіти, науки та бізнесу, виконують функцію катализаторів економічної активності й виступають стабілізуючим чинником у періоди кризових коливань. Вона підкреслює, що кластеризація сприяє не лише технологічному оновленню виробництва, а й формуванню нової архітектури соціально-економічної взаємодії, де синергія інституційних учасників підвищує інвестиційну привабливість регіонів. У такому контексті кластерна модель розглядається як інструмент антициклічної фінансової політики, оскільки створює умови для диверсифікації доходів, підтримки підприємництва та підвищення продуктивності праці під час економічних спадів.

Значне місце в дослідженнях В. Тищенко [11-13] належить розробленню методологічних підходів до оцінювання фінансової стійкості підприємств і запобігання кризовим явищам. Дослідниця пропонує комплексну систему індикаторів, яка охоплює не лише фінансові показники, а й управлінські, правові та нефінансові критерії – зокрема рівень інноваційності, репутаційний потенціал, ефективність корпоративного управління. Такий підхід дає змогу державним інституціям формувати механізми раннього попередження ризиків і здійснювати превентивні фінансові заходи, спрямовані на стабілізацію надходжень до бюджету. З позицій антициклічного регулювання ця система має особливе значення, адже забезпечує підґрунтя для адаптивного реагування держави на кризові коливання економічного циклу. Інша важлива складова наукових досліджень В. Ф. Тищенко пов'язана з удосконаленням митного адміністрування та підвищенням ефективності фінансового контролю. Вона досліджує проблеми порушень митних правил, неефективності процедур контролю та слабкої координації між державними структурами, що призводить до втрат бюджетних надходжень. Авторка підкреслює, що реформа митної політики має ґрунтуватися на принципах цифровізації, прозорості та превентивності. Зменшення обсягів контрабанди, автоматизація процедур і посилення аналітичної спроможності митних органів розглядаються як ключові чинники підвищення стабільності

державних фінансів і зміцнення довіри бізнесу до податково-митних інституцій. У контексті антициклічної політики ці заходи сприяють формуванню прогнозованої дохідної бази бюджету, що підвищує можливості уряду для маневрування витратами в періоди економічного спаду.

Наукові ідеї В. Ф. Тищенко вирізняються міждисциплінарністю та орієнтацією на практичну реалізацію. Вона системно поєднує макроекономічний і мікрофінансовий рівні аналізу, підкреслюючи взаємозалежність між стабільністю підприємницького сектору та ефективністю державних фінансових інститутів. Особливу увагу дослідниця приділяє розвитку інструментів управління ризиками, аналітичним методам оцінювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання та розбудові системи інформаційного забезпечення фіскальної політики. Науковий доробок В. Ф. Тищенко формує цілісну концепцію фіскальної адаптивності, у центрі якої інституційна синергія, аналітична передбачуваність і стратегічна інноваційність. Її дослідження демонструють перехід від традиційної реактивної фіскальної політики до моделі проактивного управління, базованого на комплексній оцінці ризиків, координації державних і приватних інтересів, а також на забезпеченні структурної стійкості економіки. Такий підхід відповідає сучасним вимогам посткризового відновлення та підвищення конкурентоспроможності України в умовах глобальних викликів.

Дослідження сучасної української податкової політики свідчать про переорієнтацію її концептуальних засад у напрямі антициклічності, що зумовлено викликами воєнного часу, фіскальними асиметріями та необхідністю забезпечення економічної стійкості.

У праці В. Теремецького та ін. [14] розглянуто вплив воєнного стану на податкову політику України. Автори підкреслюють: держава, адаптуючи податкову систему до умов кризи, використовує гнучкі інструменти зниження податкового тиску, відстрочення платежів і стимулювання інвестиційної активності, що має антициклічний ефект. Особливу увагу приділено питанням

збалансування фіскальних потреб із підтримкою підприємницької діяльності, що формує основу макроекономічної стабільності в умовах шоків.

Увагу на необхідності оперативного законодавчого реагування для збереження податкової бази, модернізації адміністрування та цифровізації контролю акцентують А. І. Крисоватий та В. В. Валігура [15]. Автори вбачають у цих інструментах основу контрциклічної фіскальної політики, здатної компенсувати спад економічної активності.

Дослідник В. А. Валігура узагальнює практики ЄС щодо податкових пільг, інвестиційних кредитів та податкових канікул як засобів антициклічного впливу [16]. Застосування цих інструментів, на думку автора, має стати основою посткризової трансформації української податкової системи. Крім того автором розкрито проблему структурних дисбалансів у податкових надходженнях, що обмежують фіскальні можливості держави під час спаду. Автор підкреслює необхідність усунення цих асиметрій для підвищення ефективності антициклічних заходів [17].

У сукупності згадані праці демонструють системний підхід до розуміння ролі фіскальної політики як активного інструменту стабілізації економічних циклів, орієнтованого на поєднання короткострокового реагування та довгострокових стимулів розвитку.

Наукові дослідження за участю В. Грабового [18-21] охоплюють комплекс проблем, пов'язаних із забезпеченням фіскальної стабільності, підвищенням ефективності державного фінансового контролю та удосконаленням інституційної архітектури публічних фінансів. Центральне місце в цих наукових працях посідає аналіз механізмів урегулювання податкових спорів і підвищення довіри між державою та платниками податків. Наголошується на необхідності запровадження сучасних підходів до вирішення конфліктів у податковій сфері, зокрема медіації як інструменту зниження фіскальної напруженості, скорочення транзакційних витрат та зміцнення прозорості у взаємодії між суб'єктами податкових відносин.

Важливий напрям наукових інтересів В. Грабового пов'язаний із дослідженням впливу глобалізаційних процесів на національні фінансові системи. Науковець вивчає, як інтеграційні тенденції, фінансова відкритість і міжнародні потоки капіталу змінюють умови функціонування державних інститутів, створюючи нові ризики макроекономічної нестабільності. У його працях простежується прагнення визначити оптимальні параметри адаптації національної фінансової політики до глобальних викликів, включно з необхідністю посилення координації між фінансовою та монетарною політикою, розширення механізмів фінансової стійкості та запобігання борговим дисбалансам. Значну увагу дослідник приділяє проблематиці фінансового моніторингу та протидії фінансуванню тероризму, розглядаючи ці процеси як невід'ємну частину системи національної безпеки. Його роботи спрямовані на вдосконалення правових і організаційних засад запобігання відпливу нелегальних капіталів, створення ефективної системи контролю за фінансовими потоками та розвиток професійних компетентностей фахівців у цій сфері.

У цілому узагальнення праць українських учених дає змогу зробити висновок, що сучасна вітчизняна наукова школа розглядає антициклічне фінансове регулювання як ключовий механізм макроекономічної стабілізації, інтегрований у систему економічної безпеки держави. Отримані ними результати формують концептуальне підґрунтя для подальшого розвитку методології оцінювання ефективності фінансової політики, її адаптації до умов воєнної економіки та євроінтеграційних процесів.

Основні розглянуті інструменти антициклічного регулювання узагальнено в табл. 1.1.

До розроблення проблем антициклічного фінансового регулювання залучаються науковці різних країн, а організаційними формами досліджень є спеціалізовані фінансові інститути, що створюються в різних країнах, інтеграційних утвореннях, міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій, державні та приватні фонди і програми, що створюються для вирішення визначених конкретних програм.

Інструменти антициклічного регулювання розвитку економіки

Група інструментів	Зміст
Фіскальні	Зміна податкового навантаження; державні видатки; бюджетні інвестиції
Грошово-кредитні	Регулювання облікової ставки; управління ліквідністю; кредитна політика
Інвестиційні	Державні інфраструктурні проєкти; підтримка інвестиційної діяльності
Зовнішньоекономічні	Залучення зовнішніх ресурсів; міжнародна фінансова підтримка

Джерело: узагальнено автором.

Особливого значення набуває фіскальна політика з підтримки та забезпечення макроекономічної стабілізації. До них належать попередження загострення ризиків погіршення економічної активності, впровадження механізмів протидії виявленим негативним тенденціям, застосування заходів фіскальних впливів з метою усунення кризових явищ, протидія руйнівним зовнішнім впливам на розвиток економіки (війни, природні катаклізми, геополітичні зсуви, інші руйнівні впливи), впровадження заходів підтримки поступального розвитку економіки, прискорення інвестиційної діяльності.

Фіскальна політика може впливати на макроекономічну стабільність за трьома напрямками [22]: 1) автоматичне зменшення державних заощаджень у періоди економічних криз та їх збільшення в період піднесень; 2) цілеспрямована зміна органами державного управління показників державних витрат та оподаткування, щоб компенсувати впливи бізнес-циклу; 3) коригування структури податків і трансфертів таким чином, щоб максимізувати економічну ефективність і гнучкість ринку для покращання економічної динаміки, попереджаючи виклики.

Таким чином, крім дії вмонтованих у фіскальні системи стабілізаційних механізмів (автоматичних стабілізаторів), важливого значення набувають питання внесення змін до складу фіскальної системи інструментів прямого впливу на циклічний розвиток економіки. До них належить прийняття управлінських рішень (як правило, регламентованих нормативними актами)

щодо внесення змін до показників бюджетних витрат, обсягів мобілізації доходів, використання додаткового (до дохідної частини бюджету) ресурсу з метою здійснення впливів на коригування циклічних змін, а також застосування механізмів їхнього стримування. Метою таких заходів є розширення фіскальної експансії в періоди настання та поглиблення економічної кризи, а також застосування механізмів її обмеження в умовах економічного зростання для недопущення перегріву економіки.

Протягом останніх років відбувалися досить істотні зміни в застосування заходів циклічного регулювання у більшості країн світу. Їхньою основою став перегляд як концептуальних, так і прикладних наукових підходів до змісту, складових, упровадження та результативності фіскальної політики у проведенні антициклічного регулювання економічного розвитку. До основних їх напрямів належать:

- зростання значення фіскальної політики у проведенні антициклічного регулювання;
- внесення змін до застосування механізмів фіскальної політики, що спрямовані на виконання завдань макроекономічного регулювання;
- розроблення нових підходів до застосування фіскальних заходів підтримки економічного зростання та утримання макроекономічної стабільності;
- аналіз результативності впровадження змін до забезпечення автоматичної стабілізації, а також застосування заходів дискреційної фіскальної політики;
- оцінка впливів упровадження фіскальних інструментів на систему управління бюджетним дефіцитом та державним боргом;
- дослідження результативності застосування фіскальних механізмів антициклічного регулювання;
- впливи фіскальних правил на дотримання принципів макроекономічної стабільності та боргової стійкості;
- обмеження проциклічності фіскальної політики в періоди економічного зростання.

Серед науковців існують різні підходи до застосування механізмів фіскальної політики під час циклічного регулювання розвитку економіки. З одного боку, обґрунтовуються рекомендації щодо необхідності активного її використання у застосуванні заходів державного втручання на різних стадіях циклу з метою обмеження дії негативних факторів та підтримки позитивної динаміки (зокрема послаблення розбалансування ринків). З іншого боку, пропонуються підходи щодо неефективності фіскальних впливів (оскільки вони призводять до погіршення ситуації). До причин таких результатів відносять несвоєчасне їхнє застосування, а також використання нераціональних (нерезультативних) інструментів. Звертається також увага на виникнення ризиків марнотратства, обслуговування інтересів впливових груп замість упровадження заходів неупередженого регулювання циклічного розвитку економіки. Значна увага приділяється питанням координації вжиття фіскальних заходів і проведення грошово-кредитної політики (регулювання процентних ставок) [23].

Значна частина положень, розроблених науковцями, впроваджена у практику державного управління та отримала позитивні оцінки. Водночас управління економікою на основі використання фіскальних механізмів постійно змінюється та викликає необхідність як розроблення нових концептуальних підходів або уточнень, так і використання окремих механізмів та інструментів фіскального регулювання. Важливого значення набувають питання створення та використання бюджетного простору (наявності бюджетних ресурсів у розпорядженні уряду для обслуговування своїх фінансових зобов'язань), що є основою реалізації антикризової фіскальної політики. За визначенням зарубіжних науковців, останні кризи стали причиною перегляду підходів до застосування фіскальних інструментів у забезпеченні стабілізації економіки. Важливого значення набули заходи щодо обмеження впливів пандемії COVID-19, а також подолання наслідків війни РФ проти України.

До основних цілей проведення фінансової політики в умовах кризи, визначених у сучасних макроекономічних дослідженнях та аналітичних звітах міжнародних фінансових організацій [24-26], відносять:

- визначення впливу фінансової політики на динаміку економічної діяльності в період рецесії;
- обґрунтування заходів фінансового регулювання в умовах уповільнення економічного зростання;
- виявлення ключових факторів, що зумовлюють необхідність фінансового коригування;
- аналіз імплементації політичних програм у сфері застосування фінансових механізмів та їхнього впливу на макроекономічні показники;
- оцінювання впливу різних фінансових інструментів на регулювання економічного розвитку;
- визначення співвідношення між дискреційними заходами фінансової політики та автоматичними стабілізаторами.

Певні наукові школи дотримуються положення що податки, трансферти і витрати можна використовувати для досягнення позитивних результатів у обмеженні коливань економічної активності, особливо коли такі коливання викликані порушенням ринкової рівноваги. Інші науковці вважають таку політику неефективною.

При цьому серед науковців існують розбіжності з питань значення застосування заходів фінансової політики у проведенні циклічного регулювання, впровадженні конкретних форм регуляторних механізмів та їхньої результативності. Зокрема, наявні позитивні оцінки результатів фінансових впливів на протидію економічним спадам та досягнення позитивних результатів з їх обмеження. Водночас висловлюються й критичні оцінки таких впливів, що пояснюється їхньою неефективністю через викривлення рекомендацій науковців у ході впровадження їх у практику, несвоєчасне застосування фінансового регулювання тощо [27].

До цілей упровадження антициклічного фіскального регулювання належать впливи на основні показники розвитку економіки (попиту, пропозиції) для недопущення (або попередження) різких їхніх змін, що можуть стати причинами настання рецесії. Водночас умовою їхнього застосування є недопущення погіршення показників фінансового стану країни. Залежно від завдань, що вирішуються у ході антициклічного регулювання, використовуються дві основні форми фіскальної політики: експансивна та стримувальна. Експансивна політика передбачає розширення використання дискреційних бюджетних операцій (видатки, доходи, державна заборгованість). Вона спрямовується на стримування настання економічної кризи. В умовах рецесії, як правило, впроваджуються заходи щодо обмеження спадної динаміки. До механізмів виконання таких завдань належать зниження рівня оподаткування економічної діяльності, збільшення бюджетних витрат, а також заміщення частини доходів ресурсом, мобілізованим на основі розміщення державних запозичень.

Значну увагу приділено використанню фіскальної політики в періоди загострення ризиків розвитку економіки та виявлення ознак настання рецесії. За таких умов рекомендується розширення експансивних бюджетних операцій (збільшення бюджетних витрат або зниження рівня оподаткування). Така політика має на меті підтримку сукупного попиту, що розглядається як фактор недопущення настання кризової ситуації в розвитку економіки. Зазначається, що зростання бюджетних витрат потребує збільшення показників дефіциту державного бюджету, що є допустимим для подолання кризи. Обґрунтовується також, що проведення фіскальної політики на основі внесення змін до обсягів та складу доходів є результативнішим у стимулюванні зростання, ніж зміни, базовані на маніпулюванні витратами (враховуючи, що збільшення витрат важко скасувати) [23].

Важливого значення набули питання використання окремих механізмів фіскальної політики та їхніх впливів на розвиток економіки, зокрема значення автоматичної стабілізації та проведення дискреційних операцій. Дискреційна

фіскальна політика передбачає внесення змін до оподаткування або до обсягів та структури бюджетних витрат, що запроваджуються з метою досягнення прийнятих політичних цілей. Натомість автоматичні стабілізатори є інструментами, вбудованими у бюджетну систему, на основі яких зміни економічної динаміки призводять до зменшення, або збільшення обсягів доходів і витрат державного бюджету. Дія автоматичних стабілізаторів є антициклічною: податкові надходження в період буму зростають, а під час кризи скорочуються. Що ж до бюджетних витрат, то їхні показники збільшуються за умов спаду та знижуються під час піднесення. Дискреційні заходи впроваджуються як доповнення до впливів автоматичних стабілізаторів (за умов, коли вони виявляються недостатніми).

Використання механізмів дискреційної фіскальної політики з метою впливів на циклічний розвиток економіки було обґрунтовано британським економістом Дж. М. Кейнсом (1883–1946) [28]. Він поставив під сумнів положення щодо можливостей належного саморегулювання ринкової економіки, а також визнав об'єктивність періодичних спадів та зростання безробіття. Для підтримки економічного зростання і зайнятості, за його визначенням, необхідно забезпечити відповідність між сукупним попитом та сукупними доходами. Недостатність сукупного попиту в приватному секторі (у періоди рецесії) має доповнюватися збільшенням державних витрат, що спрямовуються на недопущення зниження показників цього попиту. Таким чином має створюватися ефективний попит, який охоплює попит, створений у приватному секторі, а також ту його частину, що виникає внаслідок здійснення дискреційних заходів з використанням потенціалу державного бюджету. До них належать бюджетні видатки, державні інвестиції та державні закупівлі товарів. Держава має здійснювати регулювання сукупного попиту шляхом застосування таких механізмів. Водночас передбачалося активізувати проведення не лише фіскальної, а й грошово-кредитної політики [29].

Згідно з кейнсіанською теорією, застосування заходів фіскальної політики має зменшувати циклічні коливання та здійснювати контрциклічні впливи на

економічну динаміку. У періоди подолання наслідків економічної кризи фінансова політика повинна бути експансивною, а за умов поступальної динаміки – передбачати використання обмежувальних механізмів. Рівень таких впливів має враховувати дію автоматичних стабілізаторів. За умов недостатності їх (для досягнення цілей циклічного регулювання) дискреційну фінансову політику доцільно активізувати для виконання завдань макроекономічної стабілізації [30].

До загострення світової фінансової кризи дискреційні заходи фінансового коригування відносили до надто складних та досить повільних для виконання завдань антикризового регулювання. Перевага надавалася використанню автоматичних стабілізаторів. Проте значення застосування дискреційних механізмів поступово зростало. При цьому не відкидалися також можливості регулювання економічного розвитку на основі дії автоматичних стабілізаторів. Було зроблено висновки, що дискреційні механізми та використання автоматичних стабілізаторів мають поєднуватися для виконання поставлених завдань у проведенні фінансової політики.

Протягом останніх десятиріч виявилися нові фактори впливів на економічний цикл, які слід враховувати у проведенні фінансової політики. До них належать зміни динаміки темпів інфляції, рівня процентних ставок, оподаткування заощаджень, проведення валютних операцій, посилення міжнародної конкуренції та багато інших. За таких умов фінансова політика потребувала внесення суттєвих змін (в аспекті здійснення впливів на циклічність економіки). Постала необхідність підтримки приватного підприємництва (на чому наголошує теорія пропозиції) та розширення інвестиційної діяльності. Водночас запроваджувалися заходи щодо скорочення бюджетних видатків, зниження рівня оподаткування індивідуальних доходів. Проте виникли завдання регулювання бюджетного дефіциту та посилення жорсткості грошово-кредитної політики.

У сучасних умовах проведення антициклічної фінансової політики має не лише враховувати особливості економічної динаміки в рамках окремих фаз

циклу, а й координуватися з проведенням грошово-кредитних операцій, регулюванням зайнятості, недопущенням погіршення показників фінансової стабільності та дотриманням принципів боргової стійкості. У теоретичному аспекті підходи до управління бюджетними операціями, спрямованими на підтримку сукупного попиту (кейнсіанська теорія), повинні враховувати рекомендації теорії пропозиції, монетарного регулювання, змін на ринку праці, реалізації державних соціальних програм, виконання державних функцій, поглиблення фінансової децентралізації, надання фінансової допомоги населенню.

За напрямками впливів на фази економічного циклу фіскальну політику поділяють на проциклічну, контрциклічну та антициклічну. Проциклічна фіскальна політика є експансивною в період спадів та обмежувальною за умов буму. Контрциклічна фіскальна політика є стримувальною в періоди економічного зростання та експансивною в умовах кризи (щоб пом'якшити коливання ділового циклу). Антициклічна фіскальна політика передбачає здійснення впливів на розвиток економіки для недопущення рецесії або відновлення поступального її стану у випадках поширення проявів економічної кризи. За умов зниження темпів економічного зростання або настання рецесії уряд знижує податки чи збільшує витрати для підвищення попиту [31].

Протягом останніх років спостерігається посилення антициклічного характеру фіскальної політики. Її реалізація у фіскальній сфері відбувається передусім через управління державними витратами, а ефективність забезпечується стабільністю публічних фінансів, достатнім масштабом державного сектору та належним рівнем інституційного розвитку [27].

Фіскальна проциклічність викликає посилення обмежень запозичень у період економічної кризи (замість фіскального розширення). За умов буму впровадження заходів такої політики передбачає необхідність утримання витрат державного бюджету під контролем (через виникнення ефектів упровадження політичних стимулів) [32].

Аналіз досвіду впровадження фінансової політики з метою впливів на економічну циклічність став підставою для висновку стосовно позитивних наслідків впливу використання дискреційних заходів на розвиток економіки протягом останніх років. На основі досліджень щодо застосування механізмів фінансової політики як у розвинутих країнах, так і в державах з ринками, що формуються, науковці дійшли висновків, що вона є одним із найважливіших інструментів здійснення позитивних впливів на регулювання циклічного розвитку економіки. Проте впровадження таких механізмів потребує поглибленого обґрунтування, з урахуванням особливостей економічного розвитку країни, стану її фінансової системи, фінансової позиції, боргового навантаження, доступу до внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування стабілізаційних заходів, інституційної структури управління державними фінансами, спрямування органів державного управління на досягнення прийнятих політичних цілей щодо розвитку країни.

Водночас упровадження фінансових заходів має бути різним, залежати від регулювання в кожній окремій фазі циклу. В період економічного спаду (коли спостерігається скорочення сукупного попиту) для підтримки економіки необхідне впровадження антикризових експансивних механізмів, орієнтованих на поповнення попиту. Такі заходи належать до контрциклічних (антициклічних), оскільки їхнє застосування сприяє обмеженню циклічних коливань. Проте після подолання кризових явищ виникає потреба у повному або частковому призупиненні подібних заходів. У періоди економічного піднесення проявляється дія низки інших факторів, які стримують таку політику. До них належать ускладнення державного управління в періоди буму, затримка в розробленні та реалізації заходів фінансової політики (реалізація підтримувальної політики незалежно від стану економіки), політичний тиск на видатки (що стримує заощадження в періоди буму й обмежує кредитоспроможність в умовах спаду), впровадження заходів фінансової консолідації в періоди спаду. Важливого значення набувають і питання щодо формування належної інституційної структури, а також доступності

фінансування. За таких умов фінскальне розширення в періоди піднесення стримується, що обмежує проведення антициклічної політики в періоди спаду. Наслідком стає заміна контрциклічної фінскальної політики проциклічною [33].

Дискреційна фінскальна політика виявляється обмеженою в умовах загроз накопичення державної заборгованості, тиску ринкових механізмів, звуження бюджетного простору, впливів фінансового ринку, а також застосування фінскальних правил. Тому необхідним стає перегляд співвідношення між дискреційними заходами бюджетної політики й автоматичною стабілізацією. До кризи, викликаної COVID-19, проводилася переважно проциклічна фінскальна політика (хоча науковці рекомендували здійснювати антициклічну політику). Проте останніми роками у багатьох країнах посилювалося застосування антициклічних фінскальних заходів.

У проведенні антициклічної фінскальної політики дедалі важливішого значення набувають питання створення спеціальних бюджетних фондів для вирішення завдань антициклічного регулювання розвитку економіки. Кошти, накопичені в рамках таких фондів у періоди економічного зростання, використовуються для фінансування заходів протидії настанню рецесії. До завдань діяльності таких фондів належить фінансове забезпечення антициклічних витрат.

До подолання наслідків пандемії COVID-19 увага переважно приділялася питанням впливу автоматичних стабілізаторів у проведенні контрциклічної фінскальної політики. Що ж до дискреційних впливів, то вони розглядались як надто повільні та складні для впровадження, а автоматичні стабілізатори – як цілком достатні. Однак застосування заходів подолання наслідків пандемії вимагало впровадження більш швидких та цілеспрямованих заходів. Було активізовано впливи дискреційної фінскальної політики, передусім шляхом збільшення витрат.

До основних положень, що характеризують підходи до застосування механізмів антициклічного фінскального регулювання, сформульованих у

сучасних макроекономічних дослідженнях та аналітичних матеріалах міжнародних фінансових організацій [24; 25; 27], належать:

- характеристика основних напрямів фінансової політики, спрямованої на регулювання циклічного розвитку економіки;
- визначення механізмів та інструментів фінансової політики циклічного регулювання;
- аналіз впливу фінансової політики на подолання дисбалансів циклічного розвитку економіки;
- обґрунтування напрямів підвищення результативності антициклічної фінансової політики;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення регулювання фінансової політики.

Актуалізуються питання щодо дотримання раціональних співвідношень між забезпеченням стабільності розвитку країни та стійкістю державного боргу. Коли заборгованість перевищує критичні рівні, забезпечення стійкості боргу стає пріоритетним завданням, а тому обмежує потенціал протидії настанню рецесії. Виникає необхідність проведення проциклічної фінансової політики в умовах спадів. Стосовно впровадження проциклічної політики в період піднесення, то вона обмежує створення фінансових буферів [34].

Метою впровадження фінансових правил є забезпечення фінансової стійкості та передбачуваності фінансової політики. Водночас фінансові правила впроваджуються і для посилення впливів фінансової політики на регулювання економічного циклу. До них належать імплементація (у систему фінансових правил) механізмів антициклічного регулювання, а також забезпечення належного дотримання їх у процесі державного управління [35].

Водночас впливи фінансових правил на циклічність є недостатньо дослідженими. Часто висувають положення, що фінансові правила сприяють проведенню проциклічної фінансової політики (покращують проциклічність). Ці правила зменшують проциклічність у період скорочення витрат, а в умовах піднесення дають змогу витратити непередбачувані доходи. Тому потрібні

гнучкі правила (слід покращувати їхню конструкцію), що враховують макроекономічні зміни (вони мають спрямовувати на проведення антициклічної фіскальної політики). Є й погляди, що прийняття фіскальних правил не привело (у країнах з ринками, що розвиваються) до уникнення проциклічності.

Допущення надмірних обсягів бюджетного дефіциту (які перевищують рівень, установлений фіскальними правилами) стає гальмом у використанні заходів бюджетної експансії, що спрямовується на пом'якшення спаду економічної активності. Таким чином, обмежуються можливості проведення контрциклічної фіскальної політики, необхідної для стимулювання економіки в умовах циклічних спадів. Інші завдання виникають при застосуванні фіскальних механізмів циклічного регулювання в період економічного зростання та буму. Як правило, за таких умов не спрацьовують обмеження, що визначаються прийнятими фіскальними правилами відносно бюджетного дефіциту та державної заборгованості. Утримання високих їхніх рівнів (якщо вони і не перевищують індикатори, установлені фіскальними правилами) може призвести до перегріву економіки, а також перетворення фіскальних важелів із антициклічних на ациклічні й навіть проциклічні [27].

Вимоги щодо дотримання обмежень накопичення державної заборгованості, обсягів дискреційних витрат, а також урахування ринкових імперативів належать до факторів обмеження фіскальної експансії. Водночас фіскальні правила обмежують нарощування обсягів дискреційних операцій у періоди економічного зростання. За умов неглибоких економічних криз фіскальні правила відіграють переважно інформаційну роль: їхні індикатори орієнтують органи державного управління щодо можливих коридорів розширення фіскальної експансії. Однак виникають питання стосовно дотримання вимог фіскальних правил для впровадження інвестиційних програм із метою прискорення економічного зростання. Важливого значення набувають завдання дотримання індикаторів, передбачених фіскальними правилами для збалансування державних фінансів, та недопущення погіршення показників стійкості державного боргу.

Використання фіскальних правил набуло досить важливого значення у проведенні фіскальної політики у більшості розвинутих країн та держав з ринками, що формуються. Фіскальні правила стали одним із основних механізмів реформування системи управління державними фінансами та підвищення результативності фіскальної політики. Їхнє застосування орієнтує на запровадження комплексного підходу до управління бюджетними операціями та його реалізацію у практичній діяльності [36].

Протягом останніх років набуто певного досвіду використання фіскальних правил, визначено їхні впливи (як позитивні, так і негативні) на розвиток публічних фінансів. Поряд із позитивними результатами застосування було виявлено слабкі сторони фіскальних правил, що вимагали внесення змін до їхнього дизайну та забезпечення імплементації у практичній діяльності. Виявилось, що застосування фіскальних правил "докризового періоду" не забезпечує належного попередження фіскальних ризиків, спричинених циклічними змінами, а також є недостатнім для попередження нових викликів у періоди відновлення та помірною економічного зростання. Для покращання управління публічними фінансами самі фіскальні правила (їх рекомендовані індикатори, механізми імплементації, а також процедури застосування) потребують значних змін. Практика управління бюджетними операціями вимагає оновлення (модернізації) пакетів фіскальних правил, що використовуються на наднаціональних і національних рівнях.

За визначенням науковців, застосування фіскальних правил у державах з ринками, що формуються, відзначається позитивними результатами в аспекті досягнення нижчих спредів за державними облігаціями та покращання кредитних рейтингів [37].

Доволі складно визначити раціональні співвідношення між простотою, гнучкістю застосування фіскальних правил та необхідністю примусового їхнього впровадження. Науковці пропонують зменшити застосування примусових механізмів у використанні фіскальних правил (санкцій за їх незастосування).

Водночас доцільно підвищити репутаційні обмеження в разі їхніх порушень (відхилень від виконання взятих державних зобов'язань).

Гнучкі фіскальні правила охоплюють низку механізмів урахування екзогенних (зовнішніх) шоків, до яких належать прийняття циклічно скоригованих бюджетних цілей, положення щодо можливостей звільнення від виконання окремих вимог, які ставляться фіскальними правилами до органів державного управління, впровадження диференційних підходів до врахування інвестиційних витрат при виконанні вимог проведення фіскальної політики, передбачених правилами. Фіскальні правила визначаються як жорсткі, коли ними встановлюються цифрові фіскальні індикатори, яких необхідно досягнути без застосування виключень, що пом'якшують упровадження механізмів антициклічного регулювання [38].

Упровадження фіскальних правил на основі структурного балансу передбачає врахування використання таких інституційних механізмів, як середньострокові фіскальні рамки, незалежні прогнози, створення додаткових фінансових буферів для їх використання за умов виникнення різких фінансових шоків [39].

Науковці та практики висувають пропозиції щодо надання фіскальним правилам центральної ролі в управлінні бюджетними операціями. Незалежні фіскальні ради, створені у багатьох країнах, рекомендують використання менш жорстких підходів до застосування фіскальних правил, а також їхнього радикального спрощення. Водночас фіскальна політика повинна підтримувати державні інвестиції, підвищення ефективності бюджетних видатків, спрямовувати на стимулювання ринку праці та розширення бази оподаткування [40].

Фіскальні правила покращують проведення бюджетної політики в аспекті впливів на впровадження заходів антициклічного регулювання. За визначенням науковців, фіскальні правила стають ефективними за умов, що вони (крім зміцнення контролю за фінансовими результатами) підтримують здійснення державних інвестицій [41].

Спалахи пандемії COVID-19 супроводжувалися виникненням економічної кризи не лише в окремих країнах, а й у світі загалом. За підсумками 2020 р. обсяги світового ВВП знизились на 3,1%. Наслідком стало зменшення доходів державних бюджетів, водночас було збільшено державні витрати. Такі заходи призвели до стрімкого зростання бюджетного дефіциту, а також підвищення рівня державної заборгованості. Для вирішення завдань збалансування бюджетів (з урахуванням фіскальних правил) було знято обмеження щодо коригування витратної та боргової експансії. Дію фіскальних правил було призупинено, що дало змогу забезпечити збільшення дискреційних витрат, передусім поточних видатків. Водночас обмежувалися капітальні витрати, що негативно позначалося на підтримці ділової активності та послаблювало антициклічне регулювання [41].

Управління бюджетними операціями в Україні в умовах війни мало низку особливостей порівняно з довоєнним періодом. До них належать призупинення фіскальної консолідації, перехід до політики експансії у сфері витрат, застосування механізмів різкого збільшення ресурсної бази для їхнього забезпечення, а також упровадження додаткових механізмів для дотримання бюджетної збалансованості та боргової стійкості. Виникла необхідність упровадження нетрадиційних механізмів мобілізації надходжень до бюджету. Дію фіскальних правил, що обмежували допустимий рівень показників бюджетного дефіциту, було призупинено.

Для перетворення фіскального правила на «працюючий» інструмент фіскальної політики необхідно визначити склад інституцій, що залучаються до застосування цього правила, їхні повноваження та зобов'язання, установити порядок взаємодії учасників (з проведення моніторингу, аналізу, контролю за впровадженням та застосуванням фіскального правила), визначити вимоги до формування інформаційної бази, надання звітності з питань його виконання, а також регламентувати порядок проведення процедур у бюджетній сфері для дотримання фіскальних правил [42].

Діяльність фіскальних рад спрямована на дотримання правил бюджетного балансування, витрат на його досягнення, покращання точності бюджетних планів, розширення фіскальної звітності та підвищення прозорості проведення фіскальних операцій. Важливого значення набувають питання щодо розроблення фіскальними радами заходів пом'якшення проциклічності фіскальної політики [43].

Проведений аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел свідчить, що проблематика антициклічного фіскального регулювання еволюціонувала від класичних кейнсіанських підходів до сучасних моделей ризик-орієнтованого управління, де акцент робиться на стійкості державних фінансів і синергії макроекономічних інструментів. У працях зарубіжних учених розкрито фундаментальні закономірності дії фіскальних стимулів і мультиплікаторного ефекту, що заклали основу сучасної стабілізаційної політики. Європейська економічна школа поглибила дослідження в напрямі запровадження фіскальних правил, боргових обмежень і середньострокового бюджетного планування як засобів протидії проциклічності.

Вітчизняні науковці адаптували світові теоретичні моделі до умов воєнної економіки, посиливши акцент на борговій безпеці, фінансовій стійкості та соціальній орієнтованості фіскальної політики. Узагальнення наукових позицій дає змогу стверджувати, що антициклічне фіскальне регулювання перетворюється з інструменту короткострокового згладжування циклів на стратегічний механізм забезпечення макроекономічної резилієнтності, який поєднує стабілізаційну, стимулюючу та безпекову функції державних фінансів.

1.2. Особливості антициклічного фінансового регулювання в умовах євроінтеграції національної економіки

Використання механізмів та інструментів фінансової політики з метою недопущення надмірних (надкритичних) коливань економічної динаміки (різких спадів, зниження темпів економічного зростання, допущення стагнації, прийняття програм фінансової експансії за умов буму, з урахуванням можливих їхніх негативних впливів) набули важливого значення в Європейському Союзі. До завдань фінансового регулювання належать забезпечення та утримання стабільного, поступального розвитку економіки як у ЄС у цілому, так і в кожній державі-члені зокрема.

Особливістю європейського об'єднання є те, що формування та виконання публічних бюджетів здійснюються на рівні кожної держави-члена, а грошово-кредитна політика проводиться в рамках союзу в цілому. На національних рівнях найважливішим інструментом підтримки макроекономічної стабілізації залишається фінансова політика. Проте допущення різких змін фінансових показників не лише негативно впливає на окремі країни, а й стає потужним фактором впливу на утримання стійкого стану грошово-кредитної системи ЄС загалом. Необхідною стала координація фінансової політики для недопущення надмірного загострення ризиків управління державними фінансами в рамках європейської інтеграції. Тому застосування фінансових механізмів у окремих країнах об'єднання підлягає посиленому регулюванню з боку органів управління Євросоюзу загалом.

Фінансова політика в ЄС є децентралізованою, водночас вона підпорядковується досить жорсткому регулюванню з боку органів управління Євросоюзу. Таке регулювання ускладнюється ще й тим, що на рівні ЄС загалом немає достатніх фондів, які акумулюють фінансові ресурси для його забезпечення. Спроможність бюджету союзу є недостатньою для підтримки фінансової стабільності й боргової стійкості, а тому національні бюджети

піддаються ризикам у разі виникнення істотних негативних впливів на них в окремих країнах [34].

За таких умов актуалізуються питання впровадження заходів антикризового регулювання в кожній державі-члені для забезпечення поступального розвитку ЄС загалом. Допущення різких погіршень економічної ситуації в окремих державах стає причиною загострення фіскальних ризиків у рамках союзу, що може призвести до розбалансування національних бюджетів у інших державах-членах та поглиблення кризових явищ у фінансовій сфері. Такі зміни стають факторами погіршення економічних зв'язків між державами-членами, негативної реакції на проведення такої політики з боку фінансових ринків, а також зростання напруженості у виконанні соціальних завдань. Тому питання регулювання циклічної динаміки в Євросоюзі належать до надзвичайно важливих не лише для національних рівнів, а й для розвитку союзу в цілому. Особливістю такого регулювання є те, що його вмонтовано в механізми фіскальних правил. Фіскальні правила впроваджені на рівні ЄС загалом та стосуються всіх держав-членів. Водночас кожна країна затверджує власні фіскальні правила, що враховують вимоги та рекомендації, прийняті на рівні ЄС.

До функцій координації фіскальної політики віднесено визначення загальних цілей і завдань фіскальної політики на рівні ЄС, здійснення моніторингу й аналізу їх реалізації, запровадження заходів, спрямованих на їхнє виконання, підтримка конвергенції й уникнення відхилень від прийнятих програм, допущення особливостей, пов'язаних з урахуванням специфіки економічного і фінансового розвитку кожної держави-члена, що не здійснюють негативних впливів на розвиток союзу. Органи управління ЄС беруть на себе функції координації фіскальної політики та формування фіскального союзу, а уряди держав дають згоду на передачу частини функцій у реалізації фіскальної політики до центру (Європейський парламент, Європейська Рада, Рада ЄС з питань економіки і фінансів, Європейська комісія).

Вирішення завдань подолання наслідків пандемії, розбалансування фінансової системи та різке погіршення макроекономічних показників, що було

викликано війною Росії проти України, посилили довгостроковий фінансовий тиск на ЄС з причин збільшення дефіциту і боргу, очікування вищих реальних процентних ставок, зростання потреб у державних інвестиціях [30].

Засади забезпечення стійкості державних фінансів у державах – членах ЄС встановлено Договором про Європейський Союз та Договором про функціонування Європейського Союзу. У статті 3(3) Договору про Європейський Союз зазначено: «Союз функціонує заради сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та ціновій стабільності, конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, спрямованій на повну зайнятість та соціальний прогрес, та високому рівні захисту і дедалі кращому стані довкілля» [44].

Утримання позитивної економічної динаміки забезпечується застосуванням багатьох механізмів, серед яких найважливішого значення набуло впровадження фіскальних правил. Фіскальні правила застосовуються у багатьох зарубіжних країнах, проте для ЄС їхнє використання надто істотне. Протягом багатьох років розроблювалася та удосконалювалася система застосування цих правил у рамках управління державними фінансами (на рівні як окремих країн-членів, так і союзу в цілому). Використання фіскальних правил у ЄС відзначалося досягненням певних позитивних результатів в управлінні економічним і фінансовим розвитком ЄС. Водночас протягом останніх років управління фіскальними операціями на рівні союзу загалом зазнало помітних ускладнень, а тому триває удосконалення застосування фіскальних правил. Одним із головних його напрямів стало покращання циклічного регулювання з використанням фіскальних механізмів.

Протягом останніх років питанням застосування фіскальних правил у ЄС приділяється значна увага. За визначенням науковців, основна їхня роль зводиться до обмеження бюджетного марнотратства, зокрема виконання завдань, які не передбачають використання ринкових механізмів. Хоча застосування фіскальних правил не забезпечило очікуваного зміцнення фінансової дисципліни (оскільки їхнє дотримання не завжди було належним),

проте виявилися позитивні впливи їхнього використання в аспекті стримування зростання державної заборгованості. Водночас зросла потреба у значному їх покращанні в аспекті застосування у практичній діяльності. Постало завдання проведення реформування системи фіскальних правил у ЄС. Визначено, що вони мають бути більш простими, прозорими, а також передбачати механізми врахування їх використання у прийнятті політичних рішень [45].

Фіскальні правила, що застосовуються в ЄС протягом багатьох років, являють собою досить складні фіскальні інструменти, що охоплюють граничні (критичні) показники бюджетних агрегатів, яких рекомендовано дотримуватись у виконанні публічних бюджетів на національних рівнях. Їх доповнюють переліком механізмів, що мають застосовуватися для впровадження цих інструментів, а також процедур, які визначають порядок та послідовність їх застосування. Значна увага приділяється питанням розкриття інформації та звітування щодо імплементації таких інструментів у практику бюджетного управління. Протягом останніх років відзначалося, з одного боку, збільшення кількості фіскальних правил, застосовуваних у різних країнах, а з іншого – ускладнення механізмів їх використання. Істотних змін фіскальні правила зазнали в період подолання впливів пандемії COVID-19 та війни РФ проти України (яка негативно впливає не лише на держави Європи, а й на світову спільноту в цілому).

Основним призначенням фіскальних правил є недопущення перевищення критичних порогів фіскальних операцій, наслідком яких стають необхідність значного збільшення державних запозичень (для збалансування публічних бюджетів), а також зростання державного боргу. Такі зміни починають чинити тиск на проведення грошово-кредитної політики. Зокрема, виникає необхідність збільшення ресурсної бази на покриття фіскальних розривів, погашення та обслуговування державної заборгованості, що вимагає розширення фіскальної і монетарної експансії для недопущення розбалансування державних фінансів. Зростання дефіциту державного бюджету та державної заборгованості навіть в окремих державах – членах ЄС виявляється непростю проблемою для

проведення антикризового регулювання економіки через виникнення таких явищ. Водночас вирішення цих проблем передається союзу в цілому. Національні бюджети всіх держав натрапляють на підвищені ризики виконання в разі погіршення загальної фінансової стабільності на рівні ЄС. Для недопущення негативних змін потрібне застосування додаткових заходів забезпечення фінансової стабільності в ЄС загалом.

Фіскальні правила та інститути в ЄС переважно використовуються для забезпечення довгострокової стабільності державних фінансів із метою забезпечення реалізації ефективної монетарної політики, яка є централізованою та здійснюється не національними урядами, а органами державного управління на рівні союзу. В аспекті впливів на розвиток економіки фіскальні правила мають (крім вирішення завдань дотримання принципів фінансової стабільності) спрямовувати управлінців на створення фінансових буферів у періоди піднесень для використання їх в умовах економічних криз. Проте з'ясовується, що фіскальна політика у ЄС відхиляється від виконання таких завдань. Зведення бюджетів з дефіцитом призводить до зростання державної заборгованості, що стає фактором обмеження потенціалу для стабілізації циклічних коливань. Тому застосовуються заходи проциклічної або ациклічної фіскальної політики [34].

Згідно з Пактом стабільності та зростання 1997 р. (далі – Пакт), держави-члени мають дотримуватися збалансованого бюджету в періоди поступального розвитку (циклічно нормальні часи) або мати баланс у середньому за цикл не вищий, ніж дефіцит у 3% ВВП. Крім того, міститься положення щодо звільнення від зобов'язань (виняткові обставини) або допущення збільшення дефіциту за умов глибокого економічного спаду. Проте після створення ЄС багато країн не використовували зростаючих доходів, що відзначалися в умовах піднесень, для скорочення дефіцитів (не створювали достатній бюджетний простір). У періоди піднесень фіскальна політика часто мала проциклічний характер. Адже боротьба з економічними спадами потребувала проциклічного посилення або недотримання правил [46].

До основних цілей Пакту належать: 1) підтримка фінансової стійкості в ЄС в цілому; 2) дотримання принципів щодо здійснення позитивних впливів фінансової політики на економічну стабілізацію. Проте із самого початку окремі держави ЄС не змогли утримати рекомендованих значень Пакту. Це призводило до суттєвих фінансових дисбалансів, переходу до проведення проциклічної фінансової політики та перевищення показників державного боргу, визначених фінансовими правилами. Поставали завдання перегляду змістового наповнення фінансових правил, а також підвищення ефективності їхнього застосування. Було визнано, що для вирішення таких завдань фінансові правила мають бути гнучкішими. Однак внесені до Пакту поправки призвели лише до ускладнень (а не спрощень) фінансових правил. Крім того, виявилися факти непослідовності їх запровадження (що обмежувало проведення виваженої фінансової політики). Тому було запропоновано децентралізувати відповідальність за дотримання фінансової дисципліни і передати її знову на національний рівень. Водночас за необхідне визнано проведення реформування системи фінансових правил у цілому. До основних його завдань віднесено перегляд правил видатків, а також доповнення їх борговим якорем.

Слід звернути увагу й на те, що фінансові правила впроваджуються на національному рівні кожної країни-члена, але координацію (а фактично управління їх запровадженням та застосуванням) передано органам управління Євросоюзу. Для впливів на розвиток економіки в аспекті обмеження циклічності, фінансові правила містять положення, що передбачають не лише функції координації, а й обов'язковість виконання прийнятих рішень (що необхідно для забезпечення стійкості розвитку економіки в довгостроковій перспективі). Тому на органи управління ЄС покладено завдання здійснення адміністративних і фінансових впливів на уряди, що допускають розбалансування державних фінансів (хоча такі впливи мають обмежений характер, а запровадження програм модернізації фінансових правил передбачає їх послаблення).

У періоди глибокої економічної кризи значення фінансових правил змінюється. За таких умов органи державного управління прагнуть до

активнішого впровадження антициклічних операцій. Натомість фінансові правила починають стримувати застосування заходів фінансового регулювання, які спрямовуються на попередження настання рецесії або її обмеження (коли кризові явища вже розпочалися). Доцільними стають послаблення вимог до дотримання фінансових правил у проведенні фінансової політики, внесення доповнень та змін до методики їх застосування. Виникає необхідність упровадження нових підходів у практиці державного управління. Зокрема, йдеться про внесення змін та доповнень до механізмів застосування, коригування індикаторів фінансових правил, тимчасового призупинення їхньої дії або навіть повного скасування на визначений період. Прикладом таких змін є коригування фінансових правил у ЄС у період протидії спалахам пандемії COVID-19 та подолання її наслідків.

Фінансові правила, що застосовуються в ЄС, зазнавали певних змін з урахуванням циклічного розвитку економіки. Зокрема, науковці виокремлюють два основні етапи, що відзначалися в рамках Пакту стабільності та зростання. Протягом першого періоду його використання, що тривав до 2005 р., застосовувався варіант «першого покоління». Для нього було характерним спрямування на виконання завдань подолання надмірного дефіциту державного бюджету та частково зниження рівня державної заборгованості. Натомість використанню фінансових важелів циклічного регулювання економіки приділялася недостатня увага. Проте значення таких впливів було переглянуто в рамках другого покоління редакції Пакту. Було визнано важливість циклічного регулювання економічного розвитку (в рамках застосування фінансових правил). Проте переважно завдання фінансового регулювання зводилися до коригування надмірного бюджетного дефіциту. Воно недостатньою мірою спрямовувалося на вирішення проблем балансування бюджетів з урахуванням використання антициклічних механізмів. Водночас в аспекті впливів на розвиток економіки фінансова політика загалом характеризувалася контрциклічним спрямуванням [47].

Відносно проста конструкція фіскальних правил ЄС у процесі розвитку зазнала суттєвого ускладнення, що відображено у послідовних змінах інституційної та нормативної архітектури, зокрема:

- впровадження концепції структурного балансу (2005 р.);
- подовження термінів коригування надмірного дефіциту;
- розширення фінансового нагляду в межах пакета реформ «Six-Pack» та врахування макроекономічних дисбалансів (2011 р.);
- застосування контрольного показника витрат;
- запровадження правил скорочення державного боргу (зокрема, вимоги зменшення боргового навантаження на 1/20 перевищення порогового рівня);
- упровадження механізмів адаптації до індивідуальних фіскальних умов країн (2015 р.).

Фіскальні правила на наднаціональному рівні запроваджуються на основі угод між державами – членами економічного та валютного союзу. Метою їхнього застосування є гармонізація (зближення) фіскальних політик держав-членів у напрямі формування цілісної фіскальної системи, що охоплює ЄС загалом. Її створення має на меті дотримання загальносоюзних інтересів з урахуванням відмінностей у проведенні фіскальної політики у різних країнах-членах.

Експерти звертають увагу на ускладнення виконання вимог, передбачених фіскальними правилами, протягом останніх років. Зросли несанкціоновані порушення кількісних показників фіскальних агрегатів (передусім щодо дефіциту публічних бюджетів та державного боргу). Частково це пояснюється ускладненням системи фіскальних правил через внесення до механізмів їх використання вимог щодо гнучкості (для врахування змін щодо циклічного розвитку економіки, впровадження структурних реформ, а також протидії непередбачуваним руйнівним викликам). Такі зміни супроводжувалися зниженням прозорості бюджетних операцій. З'ясувалося, що управління державними фінансами, базоване лише на формальному використанні фіскальних правил, здійснює стримувальні (негативні) впливи на проведення

фіскальної політики. Водночас позитивним виявилось те, що держави-члени стали послідовніше використовувати фіскальні правила у проведенні національної фіскальної політики (прикладом є використання процедури подолання надмірного дефіциту в бюджетному плануванні) [48].

Окремі науковці відзначають асиметрію в застосуванні фіскальних правил протягом ділового циклу. За їхнім визначенням, застосування фіскальних правил за умов піднесення стає основою ациклічної і навіть проциклічної фіскальної політики. Натомість за умов рецесії відзначаються контрциклічні їхні впливи. Зокрема, у період подолання наслідків пандемії COVID-19 було запроваджено заходи фінансової підтримки економічної активності та прискорення розвитку економіки. Проте такі зміни призвели до стрімкого зростання державного боргу. Повернення до використання жорстких варіантів щодо дотримання вимог фіскальних правил стримувало відновлення економіки [49].

Аналіз упровадження фіскальних правил у практику державного регулювання в ЄС, проведений науковцями, виявив значні зміни, як у їх нормативному забезпеченні, так і в застосуванні в управлінні бюджетними операціями [50]. Основні положення щодо використання фіскальних правил, передбачені Пактом на перших етапах його впровадження (кінець 1990-х років), переважно стосувалися дотримання правила бюджетного дефіциту. У випадках перевищення його індикаторів державам-членам було рекомендовано проведення бюджетного коригування в рамках процедури надмірного дефіциту. Проте виявилися ускладнення дотримання такого правила з огляду на циклічний розвиток економіки. Орієнтація на правила бюджетного дефіциту в умовах рецесії призводила до посилення проциклічності фіскальної політики. Тому у 2005 р. було внесено уточнення щодо використання фіскальних правил, якими в ролі орієнтира для визначення напрямів бюджетної політики в державах-членах було рекомендовано використовувати показники не загального, а циклічно скоригованого бюджетного балансу, а далі – і структурного балансу. У 2011 р. було зроблено наголос на питаннях дотримання боргового правила для

недопущення дисбалансів у бюджетній сфері, зокрема щодо регулювання темпів зниження державного боргу.

В ЄС фінкальні правила переглядалися кілька разів (передусім із точки зору забезпечення фінансової стійкості та антициклічної спрямованості). До напрямів реформ фінкальних правил належать: упровадження диференційних вимог щодо коригування бюджетних операцій між різними країнами ЄС (основоу є забезпечення стійкості державного боргу та прийняття правила чистих первинних витрат), створення стимулів для проведення структурних реформ та державних інвестицій. До завдань цих змін відносили забезпечення фінансової стійкості, яка давала б змогу проводити антициклічну фінкальну політику. Проте такі завдання виявилися непростими з причин змін у сфері макроекономічного розвитку.

З 2005 р. розпочалося реформування Пакту. При цьому змінювалися підходи до мети його проведення. Досягнення короткострокової фінкальної стабілізації доповнювалося регулюванням циклічного розвитку та проведенням реформ [34].

У науковій літературі сформувалася позиція, згідно з якою обмеження фінкальної політики в ЄС не пов'язане безпосередньо із запровадженням єдиної валюти, а зумовлене домінуванням кейнсіанської макроекономічної парадигми в період укладення Маастрихтського договору. Нова кейнсіанська теорія наголошує на важливості ринкових коригувань у пом'якшенні макроекономічних шоків. Зазначається, що в ЄС дискреційна фінкальна політика замість того, щоб стабілізувати сукупний попит, посилює циклічні коливання економіки. Загальними причинами є політичні підходи та невизначеність. Проциклічний характер дискреційної фінкальної політики теж спричинений застосуванням фінкальних правил (використання яких є недостатньо узгодженим), що обмежує можливості стабілізації економічного розвитку. Причинами є те, що дискреційні заходи часто виявляються несвоєчасними (щодо вимог проведення стабілізації). Крім того, допущення відхилень від належного дотримання вимог фінкальних правил, а також накопичення державного боргу

посилюють проциклічність фіскальної політики. Коли показники державної заборгованості досягають високих рівнів, органи державного управління вимушені впроваджувати заходи фіскальної консолідації незалежно від того, якою є стадія економічного циклу [34].

Водночас зрушення до проведення проциклічної фіскальної політики пояснюються експертами прогалинами недотримання фіскальних правил. Зокрема, йдеться про невикористання сприятливих умов для створення належних буферів у періоди економічного зростання для їх застосування в разі настання спадів.

Було визнано, що законодавчі та управлінські документи (в рамках Пакту) виявилися надто ускладненими для застосування у випадках виникнення непередбачених обставин. Це пояснюється не лише трактуванням показників дотримання фіскальних правил (зокрема використанням досить складних розрахунків структурного балансу, урахуванням можливих відхилень від індикаторів показників балансу, допустимих темпів зниження державного боргу протягом установленого періоду, вимог стосовно покращання показників структурного балансу), а й тим, що керівні органи ЄС (Європейська Рада та Європейська комісія) отримали доволі широкі повноваження щодо надання вказівок державам-членам з питань дотримання згаданих правил, а також проведення оцінки результатів їх упровадження.

Спалахи пандемії COVID-19 вимагали застосування заходів обмеження їхніх впливів (збільшення бюджетних витрат та відповідного зростання ресурсної бази для їх покриття). До основних напрямів таких змін належать [51]:

- значне збільшення коефіцієнтів державного боргу майже у всіх державах – членах ЄС;
- зростання показників державних і приватних інвестицій для підтримки економічного зростання;
- підтримка (в рамках національних бюджетів) контрциклічних механізмів фіскальної політики;

- внесення змін до проведення координації фінансової політики в рамках ЄС.

Управління дотриманням обмежувальних індикаторів (що спрямовує уряди на проведення виваженої фінансової політики з використанням фінансових правил) передбачає застосування низки спеціальних механізмів. До них належать: установлення середньострокових бюджетних цілей з урахуванням застосування фінансових правил протягом економічного циклу, прийняття програм щодо виконання поставлених завдань (програм стабільності для держав, що входять до валютної системи ЄС, або конвергенції для тих, які не включені до єдиної валюти євро); розроблення достовірних прогнозів щодо виконання прийнятих програм; упровадження заходів коригування (з використанням механізмів дискреційної політики); застосування фінансових інструментів з підтримки економічного зростання та фінансової стабільності. Для реалізації таких механізмів передбачено бюджетні процедури, яких мають дотримуватися суб'єкти, залучені до виконання вимог фінансових правил.

В ЄС для впровадження фінансових правил в управління бюджетними операціями необхідним стало застосування таких бюджетних процедур, як прийняття середньострокових бюджетних рамок, визначення бюджетних цілей та заходів стосовно їх досягнення, використання контрольних показників видатків, допущення циклічного коригування правила балансу (урахування циклічних і дискреційних змін, дотримання правил балансування бюджету), застосування процедури значного відхилення (попередження), впровадження процедури подолання надмірного бюджетного дефіциту, застосування заходів превентивного коригування, допущення коливання показників державного боргу в періоди рецесії та економічного зростання, обмеження заходів проциклічного регулювання, підтримка автоматичної стабілізації, забезпечення прозорих процедур і залучення незалежних фінансових інституцій (для підвищення довіри суспільства до проведення фінансової політики).

У ЄС використовується ціла система інституційного забезпечення дотримання числових показників прийнятих фінансових правил (табл. 1.2).

Інституційні процедури забезпечення дотримання фіскальних правил у ЄС

Формування державного бюджету (превентивні заходи)	Коригування бюджетних операцій (заходи коригування виконання бюджету)	Бюджетний контроль
Прийняття середньострокової бюджетної цілі (з урахуванням фіскальних правил). Урахування циклічних змін показників бюджету (за умов дотримання фіскальних правил)	Упровадження процедури подолання надмірного дефіциту (значного відхилення). Прийняття належних механізмів для виправлення допущеного надмірного дефіциту (або боргу)	Представлення до органів управління ЄС проєктів щорічних бюджетних планів
Дотримання процедури недопущення значного відхилення від прийнятої середньострокової бюджетної цілі	Виправлення відхилень від прийнятої середньострокової бюджетної цілі	Забезпечення прозорих процедур у проведенні фіскальної політики
Застосування контрольного показника витрат бюджету	Оптимізація структури видатків за функціональною класифікацією шляхом запровадження граничних лімітів зростання витрат відповідно до динаміки потенційного ВВП і цільових макрофінансових орієнтирів	Проведення моніторингу та оцінки бюджетних планів

Розроблено автором на основі матеріалів: Stability and Growth Pact. European Commission. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-and-fiscal-governance/stability-and-growth-pact_en.

Уряди держав – членів ЄС у період кризи не завжди могли дотримуватися вимог фіскальних правил щодо балансування публічних бюджетів з причин необхідності значного збільшення видатків (за умов зменшення дохідної частини). З’ясувалося, що в умовах рецесії фіскальні правила мають допускати розширення видатків публічних бюджетів за межі мобілізованих доходів шляхом збільшення дефіциту публічного бюджету або використання резервів, накопичених у періоди економічного зростання. Водночас відновлення макроекономічної стійкості потребує комплексу заходів, спрямованих на обмеження фіскальних дисбалансів, а також утримання стійкого стану публічних фінансів протягом довгострокових періодів.

У період подолання спалахів пандемії COVID-19 фіскальні правила обмежували можливості урядів щодо фінансового забезпечення протидії їй

впливам. Тому у 2020 р. було прийнято рішення щодо тимчасового скасування процедури фінансового нагляду з боку керівних органів ЄС. А у квітні 2023 р. Єврокомісія запропонувала провести реформування управління у ЄС, яке передбачає спрощення фіскальних правил та посилення підтримки інвестицій. Визнано, що фіскальні правила мають стати гнучкішими та не передбачати застосування жорстких обмежень у проведенні фіскальної політики [52].

Призупинення дії фіскальних правил у 2020 р. було викликано необхідністю різкого збільшення бюджетних витрат на подолання впливів COVID-19, а потім на виконання завдань, що виникли внаслідок протидії російському вторгненню в Україну (яке негативно впливає на всі країни Європи). Проте такі рішення розглядалися лише як тимчасові. Уже у 2023 р. в ЄС було проведено дискусії щодо реформування фіскальних правил (що стали розглядатись як непрозорі, негнучкі, а також такі, що передбачають продовження проведення надмірно обмежувального регулювання фіскальної сфери). До таких положень було віднесено вимоги щодо обмеження державної заборгованості на 1/20 частину протягом кожного року, що вимагало впровадження додаткових заходів жорсткої політики. Водночас враховувалася необхідність забезпечення інвестиційної діяльності (яка стримувалася правилами). Передбачається також, що фіскальна політика повинна не бути єдиною для всіх країн, а адаптуватися до кожної окремої держави [53].

Отже, визнано, що до прийнятих номінальних (критичних) показників фіскальних правил при управлінні бюджетними операціями слід ставитись виважено. Їх не можна зводити лише до обмежень, що мають застосовуватися без урахування змін поточної ситуації у країні. Вимоги щодо необхідності дотримання числових показників фіскальних правил за будь-яких умов (без урахування стану економічного та соціального розвитку країни) можуть зашкодити реалізації виваженої фіскальної політики. Зокрема, за умов надмірного загострення фіскальних ризиків (прикладом є виклики пандемії та воєнних дій, настання рецесії) беззастережне дотримання номінальних показників бюджетних операцій, визначених фіскальними правилами, може

стримувати застосування експансивних механізмів, спрямованих на подолання диспропорцій у фінансальній сфері.

Використання номінальних (цифрових) показників фінансальних правил можна вважати доцільним лише на середньостроковий період. Що ж до поточних завдань, то вони мають коригуватися з урахуванням стану економічного та соціального розвитку кожної окремої країни та виконання завдань досягнення поставленої мети у сфері фінансальної політики. Можливі навіть певні відхилення від прийнятих індикаторів, установлених фінансальними правилами протягом окремих періодів. Водночас у будь-який час органи державного управління повинні не допускати проциклічних заходів і спрямовувати діяльність на забезпечення руху в бік досягнення прийнятих показників.

У разі виявлення надмірних показників дефіциту бюджету та публічного боргу за рішеннями Ради ЄС (ухваленими на основі висновків Єврокомісії) порушникам мають надаватися деталізовані рекомендації щодо шляхів виправлення такого стану (Country Specific Recommendations). Мета такого коригування полягає в досягненні прийнятих у ЄС рівнів бюджетного дефіциту та державного боргу. Такі рекомендації мають імперативний характер і підлягають обов'язковому виконанню. У випадках їх недотримання, Рада ЄС може застосувати непрямі санкції до держави-порушниці, зокрема посилити моніторинг проведення фінансальних операцій, запровадити жорсткіші вимоги до емісії боргових цінних паперів, надати пропозиції Європейському інвестиційному банку щодо доцільності перегляду кредитної політики стосовно таких країн, внесення на користь Союзу безвідсоткового депозиту або навіть накладання штрафів [44].

Заходи подолання наслідків пандемії COVID-19 у ЄС (впливи якої призвели до втрат 6,1% ВВП) викликали необхідність значного збільшення публічних витрат, для покриття яких застосовувалися механізми експансії в монетарній та фінансальній сферах. У 2020 р. Єврокомісія призупинила виконання Пакту (а тому і вимоги щодо дотримання фінансальних правил). Таким чином, було розширено фінансальний простір (шляхом посилення фінансального стимулювання)

для пом'якшення економічної кризи. Як наслідок, посилився тиск на зростання показників бюджетного дефіциту та державного боргу в низці держав – членів ЄС. Водночас з'ясувалося, що чинні фіскальні правила стримували перехід до застосування таких заходів. Постало завдання реформування фіскальних правил, тепер уже з урахуванням впливів пандемії та війни в Україні. Зміни до застосування фіскальних правил, запроваджені раніше (посилення моніторингу та нагляду за проведенням фіскальної політики у державах-членах), виявилися недостатніми. Фіскальні правила залишалися надто складними, непрозорими та незрозумілими, тому їх дотримання стало практично неможливим. Постало завдання продовження реформування фіскальних правил [54].

Таким чином, до основних змін у застосуванні фіскальних правил у ЄС з урахуванням впливу пандемії COVID-19 та сучасних воєнних викликів, пов'язаних із ситуацією в Україні, належать:

1) призупинення дії Пакту (стосовно фіскальних правил) із метою розширення фіскального простору для підтримки економічного та соціального розвитку країни шляхом розширення експансивної фіскальної політики (допущення збільшення показників бюджетного дефіциту та державного боргу);

2) спрощення фіскальних правил (визначення їхніх прямих і непрямих індикаторів, впровадження їх у бюджетний процес, коригування бюджетних агрегатів у ході виконання державного бюджету, послаблення жорстких координаційних дій із дотримання фіскальних правил з боку органів управління ЄС за проведенням фіскальної політики у державах-членах);

3) ускладнення реалізації фіскальної політики через урахування фіскальними правилами не абстрактної, загальної ситуації, що характерна для ЄС у цілому, а особливостей розвитку кожної країни-члена, циклічних змін, інвестиційної діяльності, вирішення соціальних проблем (що потребує внесення змін та доповнень до показників фіскальних правил у кожній країні);

4) застосування фіскальних правил має спрямовувати національні уряди на виконання завдань прискорення (або утримання) поступального розвитку країни (в економічній, соціальній, регіональній сфері) за умов дотримання

принципів стабільного стану державних фінансів та недопущення їхніх негативних впливів на проведення грошово-кредитної політики.

Аналіз практики застосування фіскальних правил у межах Пакту стабільності та зростання свідчить, що вони не забезпечили запобігання кризам суверенної заборгованості та погіршенню фінансової стабільності в єврозоні. Це дає змогу зробити висновок про обмеженість використання ринкових принципів у подоланні глобальної фінансової кризи. Необхідним стало внесення істотних інституційних змін (які здійснюються постійно протягом останніх років). Звертається увага на такі зміни (у застосуванні фіскальних правил), як упровадження процедур надмірного бюджетного дефіциту. Для їх покращання протягом останніх років імплементовано такі виміри, як застосування критеріїв конвергенції (відповідності участі держави в єврозоні та дотримання рівноправних відносин між його членами), недопущення значних відхилень із дотримання межових фіскальних показників у проведенні національної бюджетної політики (що може негативно впливати на інші держави-члени), посилення координації фіскальної політики в ЄС) [55].

Реформування фіскальних правил спрямовується на вирішення таких проблем:

- упровадження до їхнього складу механізмів підтримки економічного зростання та сприяння інвестиційної діяльності;
- стримування накопичення державної заборгованості країни;
- гарантування стійкості боргу для всіх членів ЄС;
- стимулювання зелених і цифрових інвестицій.

Політика щодо застосування фіскальних правил, отже, має враховувати особливості економічного та фінансового розвитку країни, зокрема: рівень державного боргу, показники фіскальної позиції, стан макроекономічних показників (економічне зростання, обмінні курси, темпи інфляції, рівні процентних ставок), якість державного регулювання, стан політичних інститутів, проведення грошово-кредитної політики, здійснення міжнародних економічних операцій, стан субнаціональних бюджетів, впливи надзвичайних ситуацій.

Застосування фіскальних правил дає змогу зміцнити фіскальну стійкість, проте вони можуть підтримувати проциклічність. Причиною є те, що завдання досягнення цільових фіскальних показників державного бюджету спонукають до скорочення бюджетних витрат, зокрема державних інвестицій. Наслідком посилення фіскальної консолідації стає стримування державних інвестицій. Для вирішення таких завдань необхідно передбачити у використанні фіскальних правил гнучкі функції. До них належать прийняття циклічно скоригованих фіскальних цілей, дозволи на звільнення від зобов'язань (щодо застосування заходів циклічного регулювання) у випадках непрогнозованих шоків. Потрібно вилучити капітальні витрати зі списку обмежень, що містяться в числових показниках фіскальних правил. У цілому фіскальні правила мають допомагати зменшенню проциклічності державних інвестицій [38].

Застосування фіскальних правил спрямовує проведення фіскальної політики, з одного боку, на застосування жорсткіших підходів до контролю за діяльністю органів державного управління (на основі покращання правового регулювання), а з іншого – на розширення кола інститутів, що залучаються до розроблення, розгляду, моніторингу, аналізу та контролю за діяльністю урядових структур із боку спеціалізованих державних установ (агенцій), недержавних фіскальних інститутів, громадських організацій, партій та інших зацікавлених суб'єктів. Використання фіскальних правил націлює владні структури на обмеження ручного управління бюджетними операціями, покращання нормативного регулювання управлінських рішень, упровадження автоматичних механізмів коригування відхилень від прийнятих законодавством (або політичними угодами) дисбалансів у фіскальній сфері.

У ЄС прийнято, що держави-члени повинні мати незалежні органи, що здійснюють розроблення або схвалення національних середньострокових фіскальних планів і проєктів бюджетів, а також основних макроекономічних прогнозів. Такі інститути мають бути наділені функціональною автономією відносно фіскальних органів держав-членів та залучатися до здійснення нагляду за дотриманням числових фіскальних правил [56].

Усі держави-члени ЄС повинні мати незалежні органи, що розробляють або схвалюють національні середньострокові фінансові плани і проекти бюджетів, а також основні макроекономічні прогнози. Такі інституції мають бути наділені функціональною автономією відносно бюджетних органів держав-членів та здійснювати нагляд за дотриманням числових фінансових правил. Для координації фінансової політики прийнято загальні правила для проведення оцінки проектів бюджетних планів спеціальною комісією (передбачено Регламентом ЄС № 473/2013) [56].

Фінансові ради набувають важливого значення в аналізі дотримання фінансових правил, коригування фінансової політики. Зокрема, йдеться про питання оцінки та коригування фінансових планів, оцінки бюджетних і макроекономічних прогнозів, проведення моніторингу виконання державних бюджетів. Актуалізуються питання дотримання планів бюджетного балансу, бюджетних витрат, дотримання принципів прозорості бюджетних процесів та підзвітності бюджетної політики. В аспекті циклічного регулювання фінансові ради обмежують проциклічні впливи фінансового регулювання [43].

Застосування фінансових правил у ЄС, за визначенням експертів, не забезпечило утримання стійкого стану державного боргу, а також зниження проциклічності напередодні фінансової кризи 2008-2009 рр. З'ясувалося, що фінансова політика була експансивною в періоди піднесення та стримувальною в умовах спаду. Стабілізації ділової активності не відбувалося. А після 2009 р. дотримання політики фінансової консолідації здійснювало стримувальні впливи на відновлення економіки Єврозони [49].

Застосування фінансових правил набуває дедалі важливішого значення для України з урахуванням євроінтеграційного курсу нашої країни, необхідності обмеження фінансових ризиків (що значно загострилися протягом останніх років), зміцнення позитивних впливів (та обмеження негативних наслідків) фінансової політики на економічний, фінансовий та соціальний розвиток, зростання потреби у формуванні більш адекватної інституціональної системи

управління державними фінансами, зменшення прямих монопольних впливів окремих політичних сил на розвиток публічного сектору.

Меморандумом України з МВФ (2018 р.) передбачено продовження реалізації заходів фіскальної консолідації з метою забезпечення стійкості державного боргу в середньостроковій перспективі, а також упровадження комплексних фіскальних реформ. Особливу увагу приділено підвищенню ефективності податкової системи, посиленню її ролі у стимулюванні економічного зростання та покращанню якості й результативності державних видатків. Крім того, планувалося запровадження засад бюджетно-податкової політики, що ґрунтуються на чітких правилах і відповідають найкращим міжнародним практикам, з метою запобігання проциклічній політиці та забезпечення прийняттого рівня державного боргу [57].

Такі положення відповідають вимогам наднаціональних правил в ЄС, проте їх досягнення не відбувається автоматично, лише на основі декларацій. Забезпечення дотримання обмежувальних індикаторів (що спрямовують уряди на проведення виваженої фіскальної політики з використанням фіскальних правил) передбачає застосування низки спеціальних механізмів. До них належать: установлення середньострокових бюджетних цілей з урахуванням застосування фіскальних правил протягом економічного циклу, прийняття програм виконання поставлених завдань (програм стабільності для держав, що входять до валютної системи ЄС, або конвергенції для тих, які не включені до єдиної валюти євро), розроблення достовірних прогнозів щодо виконання прийнятих програм, запровадження заходів коригування (з використанням механізмів дискреційної політики) за умов допущення надмірних дисбалансів у фіскальній сфері, застосування заходів фіскальної політики з підтримки економічного зростання та фінансової стабільності. Для реалізації таких механізмів необхідно передбачити бюджетні процедури, в рамках яких суб'єкти, залучені до виконання вимог фіскальних правил, мають їх здійснювати.

Розроблення пакета фіскальних правил для використання в Україні потребує врахування низки факторів:

- євроінтеграційний курс України націлює на дотримання рекомендацій щодо проведення фінансової політики для держав – членів ЄС, а також кандидатів на вступ до Євросоюзу;

- особливе значення для управління державними фінансами України має використання наднаціональних фінансових правил (на наднаціональному рівні в ЄС запроваджено три фінансових правила, що стосуються сектору загального державного управління: правило балансування бюджету, боргове правило, правило видатків);

- запровадження необхідних механізмів для забезпечення дотримання установлених фінансових правил, а також застосування формальних процедур здійснення моніторингу, аналізу та контролю досягнення прийнятих цілей фінансової політики на визначений період;

- у ході практичної реалізації пакета фінансових правил доцільно враховувати загальні керівні принципи проведення фінансової політики, що рекомендовані Європейською Радою (Єврокомісією) для органів державного управління держав-членів;

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Верховною Радою України 16.09.2014 р., передбачає (ст. 346), що співпраця у галузі управління державними фінансами має спрямовуватися на забезпечення розвитку бюджетної політики з урахуванням міжнародних стандартів, основоположних принципів підзвітності, прозорості, економності, ефективності та результативності [58].

1.3. Вплив антициклічної фінансової політики на характеристики економічних циклів

Важливою характеристикою економічного розвитку є його циклічні коливання [59]. Економічна динаміка є коливальною та нерегулярною в часі та просторі, оскільки фактори економічного зростання характеризуються нелінійною і нерегулярною еволюцією. Циклічна форма є природною, нормальною формою еволюції економічної діяльності [60]. Окремі прояви еволюції та всі зміни умов економічної діяльності є випадковими, а інші відбуваються нерегулярно, вступаючи в циклічний рух як послідовність на певному часовому інтервалі, чергування розширення та скорочення. Циклічність як форма руху економічних явищ має два основні аспекти [61]:

- послідовність і повторюваність у часі певного економічного стану, названі кроками циклу, які загалом є однаковими від одного циклу до іншого, протягом кожного року економічного стану та його основних показників (ритму зростання валового внутрішнього продукту, промислового та сільськогосподарського виробництва, рівня зайнятості робочої сили, динаміки життєвого рівня та якості життя) мають деякі характеристики та фіксують значні коливання від одного кроку до іншого;

- фаза містить передумови, що ведуть до якісних змін економічного зростання, забезпечуючи їхню безперервність і економічний прогрес.

Економічний або діловий цикл характеризується одночасним зростанням більшості видів економічної діяльності з наступним зниженням цих рівнів, після чого настає фаза розширення наступного циклу. Отже, цикли можна визначити як коливання навколо величини, що є середнім коефіцієнтом економічного зростання протягом певного періоду [62].

Стандартне визначення ділових циклів надали американські економісти Артур Ф. Бернс і Веслі С. Мітчелл: ділові цикли – це тип коливань які можна знайти в сукупній економічній діяльності націй, які організовують свою працю

переважно на комерційних підприємствах: цикл складається з розширень, що відбуваються приблизно в той самий час у багатьох видах економічної діяльності, за якою настають аналогічні загальні спади, скорочення та поживавлення, що зливаються у фазу розширення наступного циклу; за тривалістю бізнес-цикли коливаються від більше ніж одного року до десяти або двадцяти років, коли вони не діляться на короткі цикли подібних характеристик, з амплітудами, наближеними до їхніх власних [63].

Економічний цикл, за Й. Шумпетером, має такі стадії: розширення, рецесія, депресія, відновлення [39]. Він також запропонував класифікацію ділових циклів відповідно до їхньої періодичності, що названі на честь їхніх першовідкривачів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація ділових циклів за Шумпетером

Найменування	Цикл Кітчина	Цикл Жугляра	Цикл Кузнеця	Цикл Кондратьєва
Вид циклу	Економічний цикл	Економічний цикл	Інвестиційний цикл	Цикл зростання
Довжина циклу, приблизно років	3-5	7-11	15-25	45-60
Можливий фактор, що визначає цикл	Коливання в матеріальних інвестиціях	Коливання в інвестиціях у машинобудування і обладнання	Коливання в інвестиціях у будівництво	Коливання в основних інноваціях

Систематизовано та узагальнено автором за: [59].

У США загально визнано, що Національне бюро економічних досліджень (NBER) є остаточним арбітром щодо дат піків і спадів ділового циклу. Розширення – це період від спаду до піка, а спад – період від піка до спаду. NBER визначає рецесію як значне зниження економічної активності, що поширюється по всій економіці й триває більше кількох місяців, зазвичай помітне в реальному ВВП, реальному доході, зайнятості, промисловому виробництві [63].

Дебати щодо причин економічного циклу – зовнішніх (екзогенних) проти внутрішніх (ендогенних) – тривають століттями, причому класична школа (нині

неокласична) стверджує про екзогенні причини, а школа недостатнього споживання (тепер кейнсіанська) – про ендегенні причини. Їх також можна загалом класифікувати як пояснення «з боку пропозиції» та «з боку попиту»: пояснення з боку пропозиції можна назвати, дотримуючись закону Сея [63].

Ця дискусія має важливі політичні наслідки: прихильники екзогенних причин криз, такі як неокласики, здебільшого виступають за мінімальну державну політику чи регулювання, оскільки якщо цих зовнішніх шоків немає, ринок функціонує, тоді як прихильники ендегенних причин криз, зокрема кейнсіанці, переважно виступають за ширшу державну політику та регулювання, тому що за відсутності регулювання ринок переходитиме від кризи до кризи [63].

Певний розвиток неокласичних теорій відбувся у формі теорії реального бізнес-циклу (Real Business Cycle, RBC), в якій коливання бізнес-циклу великою мірою можна пояснити реальними (на відміну від номінальних) шоками. Теорія RBC, на відміну від інших теорій бізнес-циклу, розглядає рецесії та періоди економічного піднесення як ефективну відповідь на екзогенні зміни, технологічні шоки у реальному економічному середовищі. Ділові цикли, згідно з цією теорією, є «реальними» в тому, що вони не представляють нездатність ринків очиститися, а скоріше відображають найбільш ефективне функціонування економіки з урахуванням її структури. Також теорія RBC вважає, що економічна криза та коливання не можуть бути результатом монетарного шоку, а є лише зовнішнім шоком, таким як інновація [63].

Економічні коливання можуть мати вкрай негативні наслідки. Ділові цикли на піку можуть бути дуже шкідливими для всієї економіки. Крім того, економічні буми раптово створюють великі прибутки для класу підприємців і заважають середньому або «робітничому» класу отримувати постійні доходи. Ці проблеми часто посилюються різким підвищенням цін. У нижній частині ділові цикли створюють негативні темпи зростання, безробіття та бідність. Тому в інтересах суспільства намагатися контролювати циклічну поведінку економіки [64].

Водночас прийнято розглядати бізнес-цикли як відхилення навколо плавної та стабільної траєкторії зростання, з огляду на те, що тренд і коливання (цикли) визначаються незалежно. Для аналізу їхньої поведінки використовувалися два різних типи макроекономічних моделей: неокласичні моделі зростання зосереджені на компоненті тренду, підкреслюючи важливість накопичення капіталу, праці та зростання продуктивності; кейнсіанські моделі аналізують циклічний компонент, розглядаючи взаємодію споживання та інвестицій як ключові фактори [64].

Коливання економічних циклів, зокрема економічні спади, значно погіршують більшість економічних і соціальних показників, є болісними для суспільства. Тому на уряди часто чиниться політичний тиск з метою пом'якшення ділового циклу. Однак у деяких дослідженнях зроблено висновок, що довгострокове економічне зростання та бізнес-цикли взаємопов'язані й породжені тими самими джерелами. Ділові цикли є постійними та всеосяжними, взаємодіють із тенденціями зростання і демонструють суттєві закономірності спільного руху стосовно часу та відносної амплітуди різних економічних змінних [64].

У працях зарубіжних науковців сформовано фундаментальні уявлення про природу ділових циклів, їхню фазову структуру, тривалість і механізми поширення в економічних системах. Різні економічні школи пропонують теорії для пояснення феномену ділових циклів, які з часом еволюціонували у п'ять основних напрямів, включно з кейнсіанською, монетаристською, теорією раціональних очікувань, теорією реальних ділових циклів та новою кейнсіанською теорією, кожна з яких пропонує унікальні перспективи щодо вимірювання й інтерпретації циклічних коливань [65]. Класичні та сучасні західні концепції циклічності дали змогу окреслити ключові закономірності нелінійного економічного розвитку, а також підкреслити роль інновацій, фінансових дисбалансів та інституційних змін у формуванні хвиль піднесення і спаду.

Водночас з'ясування специфіки циклічних процесів було б неповним без урахування напрацювань вітчизняної наукової думки, яка, спираючись на загальносвітові теоретичні засади, розвиває їх з урахуванням особливостей суспільно-економічного розвитку України, трансформаційних процесів та ролі держави у регулюванні економіки. Саме в працях українських дослідників теорії ділових і соціально-економічних циклів отримують прикладне наповнення в контексті державного управління, публічної політики та реагування на структурні й інституційні зрушення.

У працях вітчизняного науковця С. А. Квітки виокремлено теорії циклічного розвитку суспільства, які доцільно враховувати під час формування державної політики та вдосконалення механізмів публічного управління. Узагальнення поглядів мислителів різних історичних періодів і сучасних аналітиків свідчить про поширення уявлень щодо циклічних, хвильових і спіралеподібних моделей нелінійного розвитку. Обґрунтовується необхідність урахування взаємодії цивілізаційних циклів різної тривалості, зокрема економічних і політичних коливань, що проявляються в межах теорії довгих хвиль Кондратьєва. Наголошується на актуальності наукового пошуку пояснень циклічних процесів у сучасних умовах [66].

У дослідженні В. Михайлова та Р. Кулинич соціально-економічні цикли розглядаються як невід'ємна характеристика національного економічного розвитку, що проявляється через коливання сукупного попиту, виробництва, зайнятості та цін. Автори наголошують, що макроекономічна нестабільність формується під впливом поєднання екзогенних чинників і внутрішньої циклічності економіки, що безпосередньо пов'язано з діловими циклами. У роботі здійснено теоретичну інтерпретацію циклічних процесів та запропоновано статистичні підходи до ідентифікації фаз економічного циклу. На прикладі економіки України виокремлено періоди рецесії та піднесення, що підтверджує практичну значущість аналізу ділових циклів для формування макроекономічної політики [67].

У роботі І. О. Школьник та Ю. М. Огорілко міжнародний досвід інфляційного таргетування розглядається з урахуванням наявності ділових циклів як об'єктивної характеристики економічного розвитку. Автори підкреслюють, що припущення про повністю раціональні інфляційні очікування є обмеженим саме через циклічні коливання економічної активності, асиметрію інформації та поведінкові чинники. Показано, що на початкових фазах циклу впровадження інфляційного таргетування може сприяти зниженню інфляції за умови високої незалежності та прозорості центрального банку. Водночас у фазах криз і різких спадів ділової активності ефективність цього монетарного режиму знижується. Досвід України після 2022 р. переконує, що в умовах глибоких циклічних і позаекономічних шоків інфляційне таргетування має суттєві обмеження [68].

Важливу роль у згладжуванні коливань економічного циклу відіграє антициклічна фіскальна політика, спрямована на протидію економічним коливанням з метою досягнення максимально послідовного, стабільного економічного зростання [69]. За її допомогою держава втручається в економічні цикли для захисту національної економіки від надмірних економічних коливань [70].

Ідея антициклічної фінансової політики сформувалася у 1930-х роках і пов'язана з науковими розробками Дж. М. Кейнса [71]. В основу його концепції покладено припущення про те, що ринкова економіка не забезпечує автоматичного досягнення рівноваги в короткостроковому періоді та характеризується внутрішньою нестабільністю. Така нестабільність проявляється, зокрема, у циклічних коливаннях економічної активності, що супроводжуються періодичними піднесеннями і спадами та можуть призводити до кризових явищ. У зв'язку з цим держава відіграє активну роль у забезпеченні макроекономічної стабільності шляхом пом'якшення або нейтралізації економічних коливань [72].

На цьому тлі Кейнс виступив за те, що держава повинна знизити податки та збори під час рецесії, водночас підвищивши попит шляхом збільшення витрат.

Це могло б усунути прогалини, спричинені зменшенням приватного попиту та інвестицій. Така політика пов'язана зі зростанням дефіциту державного бюджету, який у період рецесії слід фінансувати за рахунок збільшення державного боргу. У кейнсіанській теорії ділового циклу це відомо як політика дефіциту витрат. Натомість держава має підвищити податки та збори і скоротити витрати в часи економічного буму. Надлишки, що з'являться, можна було б використати для зменшення державного боргу, досягнення балансу в довгостроковій перспективі [72].

Перше практичне втілення ідей антициклічної фіскальної політики згідно з кейнсіанською теорією відбулося за часів економічної політики США президента Ф. Рузвельта під гаслом «Новий курс». Розквіт кейнсіанства припав на 1960-1970-ті роки, коли зростання в багатьох промислово розвинутих країнах уповільнилося після повоєнного буму, а рецесії вперше стали частішими. У Федеративній Республіці Німеччина цей підхід відображено в Законі про сприяння стабільності та зростанню економіки (*Gesetz zur Förderung der Stabilität und des Wachstums der Wirtschaft*, далі – Закон про стабільність і зростання), прийнятому у відповідь на економічний спад у середині 1960-х років. На практиці таку політику було реалізовано насамперед за першої великої парламентської коаліції, а пізніше – внаслідок нафтової кризи – в епоху ліберал-соціалізму. Закон про стабільність і зростання передбачав, серед іншого, економічний компенсаційний резерв, який можна було використовувати для протидії рецесіям. Економічні коливання мали компенсуватися економічними надбавками на податок на прибуток у фазах буму та інвестиційними субсидіями під час рецесії. Однак на практиці виникли проблеми з реалізацією закону. Внаслідок запізнілої політичної реакції неодноразово в невідповідний час вживалися заходи, які мали контпродуктивний ефект. Незважаючи на антициклічну фінансову політику, зростання продовжувало слабшати, а безробіття зростало, Зменшення боргу під час буму не відбулося, навпаки, державний борг зростав. У 1980-х роках концепцію антициклічної фіскальної політики у ФРН було визнано неефективною [72].

Однак у 90-ті роки минулого століття антициклічна фінансова політика виявилася ефективною, зокрема на прикладі Великої Британії, коли вона увійшла в найтяжчу рецесію. У результаті країна успішно її подолати і досягла економічного зростання. Основна причина успіху полягала в тому, що економічна і фінансова політика була чітко антициклічною. У відповідь на погіршення економічної ситуації уряд призупинив участь у Європейській валютній системі, що дало монетарній політиці простір для маневру в рамках антициклічного курсу, використаному для зниження процентних ставок. Протягом року короткострокові процентні ставки знизилися з номінальних 10% до менше ніж 6%. Водночас фінансова політика стабілізувала економічний розвиток, допустивши надзвичайно високий дефіцит державного бюджету, майже до 8% валового внутрішнього продукту в 1993 р. [61].

У результаті девальвації національної валюти та відновлення конкурентоспроможності, що також проявилось у зниженні питомих витрат на робочу силу, експорт почав відновлюватися і зростав швидшими темпами порівняно із середніми показниками країн Європи до середини 1990-х років. Низькі процентні ставки стимулювали активізацію приватного споживання та інвестицій. У сукупності це створило передумови для довгострокового економічного зростання.

У 1994 році економічне зростання у Великій Британії було настільки високим (4,7%), що центральний банк відмовився від експансіоністського курсу. У зв'язку з прискоренням зростання споживчих цін грошово-кредитна політика у 1997–1998 рр. тимчасово набула обмежувального характеру. Короткострокові процентні ставки суттєво зросли і перевищили довгострокові. Це призвело до зміцнення фунта стерлінгів, що, у свою чергу, знизило цінову конкурентоспроможність експорту. Після азійської фінансової кризи 1998 р. темпи економічного зростання уповільнилися, однак згодом відновилися. Грошово-кредитна політика була пом'якшена: як коротко-, так і довгострокові процентні ставки знижувалися, підтримуючи економічну активність. Водночас динаміка споживчих цін стабілізувалася на рівні близько 1% [61].

Стосовно впливу фіскальної політики, то варто зауважити, що на нижній точці рецесії в 1993 р. рішення про збільшення дефіциту державного бюджету до рівня трохи нижче 8% валового внутрішнього продукту було прийнято свідомо. На відміну від більшості європейських країн Велика Британія не була зв'язана Маастрихтськими обмеженнями і змогла скоригувати свою фіскальну політику як антициклічну. В умовах загального економічного піднесення консолідація фіскальної політики просувалася швидко і в 1998 р. Велика Британія була єдиною великою європейською економікою, яка знову отримала профіцит бюджету. При цьому вдалося навіть знизити податковий тягар, толі як у євроні він практично не змінився.

У рамках стратегії бюджетної політики, яка чітко реалізовувалася з 1998 р., уряд мав забезпечувати стійку консолідацію державних фінансів у середньостроковій перспективі. Загалом вона спрямована на досягнення тих самих цілей стабільності й зростання, які було прийнято ЄС у 1997 р. Однак правила досягнення цілей у Великій Британії гнучкіші й враховують економічну ситуацію, рівень держборгу і необхідність достатнього рівня державної інвестиційної діяльності. У Кодексі фінансової стабільності Великої Британії сформульовано такі правила [61]:

- відповідно до так званого золотого правила протягом усього економічного циклу дозволені тільки інвестиції, що фінансуються за рахунок додаткового боргу, а не поточних витрат. Іншими словами, баланс поточного бюджету має бути збалансованим протягом усього циклу. Однак варто зауважити, що складно визначити початок та кінець кожного циклу, а також початок відхилення від балансу, які важливі для реалізації фінансової політики, а отже, визначити загальний економічний результат;

- державний борг має бути в стабільному і «прийнятному» співвідношенні з валовим внутрішнім продуктом; борг у розмірі 40% ВВП вважається прийнятним.

Поряд із ґрунтовними напрацюваннями зарубіжних учених, які сформували концептуальні засади антициклічної фіскальної політики та

інструментарій реагування на фазові коливання економіки, особливої уваги потребує аналіз національних підходів. Вітчизняні дослідження враховують специфіку трансформаційної економіки, інституційні обмеження та вплив кризових і воєнних чинників.

У працях Т. І. Єфименко фінансовий простір розглядається в контексті стабілізації державних фінансів і реагування на макроекономічні коливання. Авторка підкреслює, що відновлення обмежених фінансових резервів потребує узгоджених змін бюджетно-податкових і монетарних інструментів. Акцент зроблено на формуванні антикризового та стабілізуючого потенціалу економіки у середньо- й довгостроковій перспективі. Зазначається, що в умовах глобальних фінансових дисбалансів особливого значення набувають передбачуваність фінансової та монетарної політики, а також використання гнучких інструментів для пом'якшення впливу економічної невизначеності [73].

Формування загальної та національної архітектури фінансової науки в роботі П. М. Леоненка, В. М. Федосова та П. І. Юхименка розкривається через еволюцію економічної й фінансової думки в контексті соціально-економічного розвитку різних країн. Проаналізовані концепції провідних наукових шкіл демонструють, що уявлення про державні фінанси, бюджетну політику та фінансовий контроль формувалися під впливом змін економічної динаміки, фаз піднесення й спаду, а також потреб адаптації фінансових інститутів до нестабільних умов розвитку. Висвітлення внеску французької, англійської та німецької фінансових шкіл дає змогу простежити, як у межах різних наукових традицій осмислювалися питання взаємодії держави та економіки, ролі фінансових механізмів і інституційних чинників. Особливе значення має німецька фінансова школа, в якій сформовано цілісне бачення державних фінансів і фінансового контролю. Виокремлення ліберального та неліберального підходів до аналізу фінансових процесів відображає різні трактування ролі держави в регулюванні економіки, що є важливим для подальшого осмислення фінансової політики з позицій реагування на економічні коливання [74].

На сучасному етапі тривають дискусії щодо належної ролі антициклічної фіскальної політики. У межах одного підходу обґрунтовується можливість ефективного використання податків, трансфертів і державних видатків для згладжування коливань економічної активності, особливо за умов, коли ці коливання зумовлені відхиленням ринків від рівноважного стану, а не змінами фундаментальних факторів, зокрема продуктивності. Водночас інший підхід акцентує увагу на обмеженій ефективності антициклічної фіскальної політики або навіть її дестабілізуючому впливі, що пов'язується з часовими лагами реалізації та виникненням додаткових економічних викривлень. Упродовж останніх десятиліть перевага надавалася саме цьому підходу, внаслідок чого антициклічна фіскальна політика відійшла на другий план порівняно з монетарною. Разом із тим визнається, що за певних умов, зокрема при досягненні номінальними процентними ставками нульової межі, ефективність монетарної політики знижується, що актуалізує необхідність її доповнення заходами фіскального стимулювання [23].

Деякі дослідники фіскальної політики показують, що антициклічна фіскальна політика була більш своєчасною, ніж вважають критики. Але існують обґрунтовані побоювання, чи будуть пакети фіскального стимулювання тимчасовими, а також які будуть наслідки щодо розвитку державного боргу [23].

Скептики сумніваються у здатності урядів вживати своєчасних заходів антициклічної фіскальної політики, до того ж ставлять під сумнів макроекономічні наслідки цієї політики і довгострокові наслідки для фіскальної стійкості. Ці скептики стверджують, що заходи антициклічної фінансової політики не можуть бути прийняті законодавчими органами досить швидко, особливо порівняно зі швидкістю, з якою центральний банк може змінити свою облікову ставку. Тому існує ризик, що фіскальні стимули надійдуть саме тоді, коли економіка вийде зі спаду. Крім того, стверджують критики, заходи антициклічної фінансової політики можуть бути не цілеспрямованими, натомість будуть спрямовані на марнотратні й викривлені державні витрати та заходи щодо доходів, які більше реагують на тиск груп інтересів, ніж на потреби економіки.

Крім того, навряд чи їх буде скасовано досить швидко, щоб зберегти фіскальну стабільність. Отже, можна визначити два типи критики антициклічної фіскальної політики: скептицизм стосовно того, що така політика може бути ефективною через політичні обмеження, та сумнів у тому, що вона може бути ефективною з економічних причин [23].

Однак багато вчених аргументовано доводять безпідставність сумнівів щодо важливості й ефективності антициклічної фінансової політики. Зокрема німецький вчений В. Клаудер стверджує, що і нині антициклічна фіскальна політика на втратила актуальності. Зокрема, він зазначає, що держава в Німеччині має величезний вплив на економічний розвиток. Однак вказує, що думки стосовно того, чи повинна держава також використовувати цей вплив для цілей економічної політики, дуже різняться. Активна антициклічна фінансова політика часто або зустрічає повну відмову, або обмежується лише у випадку серйозного зриву економіки чи рецесії, яка явно спричинена відсутністю попиту. Загальні заперечення, як вважає вчений, можна узагальнити таким чином. Катастрофічний результат соціально-ліберальної політики попиту 1970-х років призвів до поганої слави антициклічної фінансової політики в ФРН. Невдачу можна віднести не до політичного підходу та кейнсіанської теорії, покладеної в її основу, а скоріше до політичного провалу в реалізації цього підходу. По-перше, політику попиту було впроваджено непослідовно та короткостроково із «зустрічним фінансуванням» і занадто рано. По-друге, глобальне управління попитом теж було підірвано великою кількістю мініпрограм. Однак вони були надто малі, щоб бути чимось більшим, ніж «заспокійливим засобом». По-третє, здійснювалась недостатня координація між політикою попиту та іншими сферами політики, зокрема політики оплати праці. По-четверте, політики не змогли запровадити антициклічні заходи, щоб послабити економіку й скоротити державний борг у роки піднесення. По-п'яте, мало уваги приділялося тому факту, що в довгостроковій перспективі структурна зміна економіки є вирішальним чинником економічного зростання та зайнятості й для цього слід сприяти адаптивності економіки шляхом усунення ринкових впливів [70].

Отже, немає жодних економічних причин, чому складна економічна ситуація, тяжка ситуація на ринку праці та проблеми бюджету не можуть бути швидко та стабільно подолані за допомогою сміливого, розумного та прагматичного політичного поєднання мікроекономічної політики пропозиції й макроекономічної антициклічної фінансової політики [71].

Висновки до розділу 1

Фіскальна політика належить до напрямів державного управління та спрямовується на виконання низки завдань, зокрема, забезпечення стійкого та поступального розвитку країни, впровадження структурних реформ, фінансування державних програм, створення належних умов для розвитку економічної активності, утримання макроекономічної і фінансової стабільності та багатьох інших.

Фіскальна політика впливає: на макроекономічну стабільність за такими напрямками: автоматичне регулювання публічних заощаджень у періоди економічних криз та за економічного зростання; внесення цільових змін до показників державних витрат; коригування системи оподаткування з метою стабілізації бізнес-циклів; внесення змін до структури податків і бюджетних трансфертів для досягнення вищого рівня економічної ефективності; досягнення прийнятного рівня гнучкості ринкового регулювання з метою покращання економічної динаміки, а також попередження прогнозованих та стихійних викликів і загроз.

Протягом останніх років відбувалися досить значні зміни в застосуванні заходів циклічного регулювання у більшості країн світу. Їхньою основою став перегляд як концептуальних, так і прикладних наукових підходів до змісту, складових, упровадження та результативності фіскальної політики у проведенні антициклічного регулювання економічного розвитку. При цьому існують

розбіжності серед науковців з питань значення застосування заходів фінансової політики у проведенні циклічного регулювання, впровадження конкретних форм регуляторних механізмів та їхньої результативності. З одного боку, позитивно оцінюються результати фінансових впливів на протидію економічним спадам та досягнення позитивних результатів з їх обмеження. З іншого боку, містяться і критичні оцінки таких впливів, що пояснюється неефективністю фінансових впливів через викривлення рекомендацій науковців у ході впровадження їх у практику, несвоєчасного застосування фінансового регулювання тощо.

Відзначаються різні підходи до застосування механізмів фінансової політики у проведенні циклічного регулювання розвитку економіки. З одного боку, обґрунтовуються рекомендації щодо необхідності активного їх використання в застосуванні заходів державного втручання на різних стадіях циклу з метою обмеження дії негативних факторів та підтримки позитивної динаміки (зокрема, послаблення розбалансування ринків). З іншого боку, виявляються підходи щодо неефективності фінансових впливів (оскільки вони призводять до погіршення ситуації).

Важливого значення набувають питання внесення змін до складу фінансових інструментів прямого впливу (дискреційних заходів) на циклічний розвиток економіки. До них належить прийняття управлінських рішень (як правило, регламентованих нормативними актами) щодо внесення змін до показників бюджетних витрат, обсягів мобілізації доходів, використання додаткового (до дохідної частини бюджету) ресурсу з метою здійснення впливів на коригування циклічних змін, а також застосування механізмів їхнього стримування. Метою таких заходів є розширення фінансової експансії в періоди настання та поглиблення економічної кризи, а також застосування механізмів її обмеження в умовах економічного зростання для недопущення перегріву економіки

Проведення антициклічного регулювання економіки передбачає впровадження ряду фінансових механізмів та інструментів, які спрямовуються на утримання стабільної економічної динаміки, недопущення різких циклічних

змін та проведення виваженої фінансової політики в періоди економічного зростання.

Впливи на динаміку циклічного розвитку економіки (з використанням фінансових механізмів) базуються на врахуванні потенціалу автоматичної стабілізації, а також упровадженні заходів дискреційного управління бюджетними операціями. Механізми автоматичної стабілізації справляють як позитивні, так і негативні впливи на економічну динаміку. Дискреційна фінансова політика в умовах економічного спаду має бути експансивною та спрямованою на підтримку сукупного попиту, а в періоди зростання потребує впровадження обмежувальних механізмів щодо використання фінансової експансії. Водночас проведення фінансових операцій антициклічного спрямування потребує врахування динаміки макроекономічних показників, а також вжиття заходів грошово-кредитного регулювання.

Важлива роль надається питанням використання фінансових правил у проведенні фінансового регулювання економічної динаміки. Досвід їхнього впровадження у практику протягом багатьох років показав позитивні результати в ЄС. Їхнє використання спрямоване на забезпечення довгострокової фінансової стабільності, що є основою проведення виваженої монетарної політики. Водночас виявилася потреба у впровадженні гнучкіших фінансових правил, що мають враховувати екзогенні шоки, зокрема прийняття циклічно скоригованих бюджетних цілей, положень щодо можливостей звільнення від виконання окремих вимог, упровадження диференційних підходів до врахування інвестиційних витрат. Внесення таких змін важливе для удосконалення фінансової антициклічної політики. З метою забезпечення їхнього виконання вживалися заходи впливу, у т. ч. посилення моніторингу проведення фінансових операцій, застосування жорстких вимог до емісії боргових цінних паперів, накладання обмежень на здійснення кредитних операцій з боку Європейського інвестиційного банку, можливості накладання штрафів на держав-порушників. Крім того, ускладнились фінансові правила, а також системи їхнього застосування на рівні як Євросоюзу в цілому, так і окремих держав-членів. У

2023 р. Єврокомісія запропонувала провести реформування управління у ЄС, яке передбачає спрощення фіскальних правил та посилення підтримки інвестицій.

Значна увага приділяється питанням упровадження механізмів обмеження проциклічної фіскальної політики. Для виконання таких завдань передбачено застосування середньострокових бюджетних цілей (з урахуванням використання фіскальних правил протягом економічного циклу), розроблення прогнозів щодо виконання прийнятих програм, застосування заходів коригування (з використанням механізмів дискреційної політики) з підтримки економічного зростання й фінансової стабільності.

З урахуванням євроінтеграційного курсу нашої країни, потреб у внесенні змін до проведення фіскальної політики в умовах війни проблеми обмеження фіскальних ризиків, а також зміцнення позитивних впливів фіскальної політики на економічний, фінансовий та соціальний розвиток України набуває важливого практичного значення. До основних напрямів виконання таких завдань належать: формування адекватної інституціональної системи управління державними фінансами, зменшення прямих негативних впливів політичних факторів на розвиток публічного сектору. Комплексне застосування фіскальних механізмів та інструментів набуває важливого значення для нашої країни.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора [2; 3; 9; 10].

Список використаних джерел: [1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ТА ФАКТОРІВ АНТИЦИКЛІЧНОГО ФІСКАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1. Фактори та тенденції економічного розвитку як передумови антициклічного фінансового регулювання

В економічній теорії науково-прикладним проблемам економічних циклів присвячено багато праць, які забезпечують всебічне розуміння складної динаміки процесів, коливань і результатів розвитку. Ідеться про унікальні ідеї та оригінальні погляди на те, як і чому економіка з часом розширюється, скорочується та функціонує стабільно.

Серед економістів-практиків і науковців-аналітиків, що розвинули розуміння циклічної економіки, пояснюючи закономірності економічного розширення та скорочення на основі розроблених ними теорій, моделей та аналітичних досліджень, передусім, доцільно виокремити Дж. М. Кейнса, тому що його основоположна праця «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» (1936) заклала основу так званої кейнсіанської ринкової економіки. Кейнс наголошував на провідній ролі сукупного попиту в економічних циклах і виступав за державне втручання, щоб згладити ці цикли за допомогою фінансової та монетарної політики [75].

Йозеф Шумпетер у працях, присвячених економічному розвитку та циклічності, сформулював концепцію «творчого руйнування» [76-78]. Відповідно до цієї концепції економічний розвиток відбувається через постійне витіснення застарілих галузей і технологій новими, більш ефективними, що зумовлює структурні зрушення та формує циклічність економічної динаміки. Інновації та технологічний прогрес виступають ключовими чинниками цього

процесу, одночасно руйнуючи наявні економічні структури та створюючи передумови для появи нових секторів і хвиль економічного зростання.

Лідер монетаристської школи економічної думки Мілтон Фрідман стверджував, що зміни в пропозиції грошей є основною причиною економічних коливань і виступав за постійне, передбачуване збільшення пропозиції грошей, щоб уникнути циклів. Основною працею М. Фрідмана визнається «Монетарна історія Сполучених Штатів, 1867-1960» (1963) [79]. Артур Ф. Бернс і Веслі С. Мітчелл зосереджувалися на статистичному вимірюванні та аналізі бізнес-циклів, розробляючи методи, які використовуються й сьогодні. Основоположною у вивченні економічних циклів вважається їхня книга «Вимірювання бізнес-циклів» (1946) [80]. Фін Е. Кідланд і Едвард С. Прескотт у роботі «Час будувати та сукупні коливання» (1982) [81] представили теорію реального ділового циклу (RBC), яка пояснює економічні коливання реальними шоками – змінами в технології чи продуктивності, а не монетарними факторами.

Х. Мінські запропонував «Гіпотезу фінансової нестабільності», яка передбачає, що фінансові ринки за своєю суттю є нестабільними та схильними до бульбашок і спадів, що сприяє економічним циклам. У періоди економічної стабільності фінансові установи беруть на себе більший ризик, що зрештою призводить до фінансових криз і економічних спадів. Основною його працею про фінансову нестабільність та її вплив на економічні цикли вважається книга «Стабілізація нестабільної економіки» (1986) [82]. Роберт Дж. Гордон у своїх дослідженнях зосереджувався на продуктивності, інфляції та економічному зростанні. Він вивчав взаємозв'язок між зростанням продуктивності, інфляцією та економічними циклами, сприяючи розумінню того, як ці фактори впливають на економічні коливання [83]. Багато досліджень про фінансові цикли та їхні макроекономічні наслідки здійснив К. Боріо [84], економіст Банку міжнародних розрахунків (BIS). Він фокусує основну увагу на ролі фінансових факторів, таких як кредитні цикли та ціни на активи, у стимулюванні економічних коливань і криз [85].

Сучасні автори [86; 87] та їхні творчі команди, розвиваючи концепції циклічної економіки, надають комплексний погляд на циклічну економіку, досліджуючи як макроекономічні показники, так і більш локалізовані фактори, що впливають на різні регіони та сектори. Їхній аналіз допомагає зрозуміти складності та рушійні сили економічних циклів у поточному глобальному контексті. В. Стахель [88] вважається піонером у дослідженні циклічної економіки, завдяки роботам про подовження життєвого циклу продукту та про економічні переваги циклічної системи. К. Раворт підкреслює потребу в економіці, яка поважає екологічні межі та підтримує соціальні основи, що ґрунтуються на принципах циклічної економіки [86].

Дослідницька діяльність команди Oxford Economics зосереджена на ключових проблемах розвитку міст, у т. ч. щодо впливу циклічних коливань та структурних зрушень на ВВП, зайнятість і споживчі витрати, а також взаємозв'язків міграції, демографії та ринку нерухомості з економічними циклами [89]. Постійною темою для дебатів цих авторів є місце розташування міст та оцінка ринків житла у національних економічних циклах. Обговорюються також інші, більш структурні фактори, зокрема міграція і демографія, оскільки вони сприяють або перешкоджають соціально-економічному зростанню в населених пунктах. Економісти Fidelity International розвивають концепцію циклічної рецесії, аналізуючи стійкість споживачів і компаній, фінансову політику та коригування процентних ставок та розглядають альтернативні сценарії. Макростратег А. Салман аналізує вплив жорсткої монетарної політики, фінансових коригувань і геополітичних ризиків на економічний цикл, наголошуючи на важливості ефективності та скорочення витрат для компаній, які стикаються з складним економічним середовищем [90]. Водночас практично відсутні визначення сутності та змісту циклічності розвитку перехідних економік від планово-директивних до ринкових методів господарювання колишніх республік СРСР. У цьому контексті межі інституціоналізації суверенних національних економік у глобальному економічному просторі також не визначені.

Економічний цикл (діловий, або бізнес-цикл) як провідна складова циклічної моделі розвитку економічної системи, складається з 4 стадій: розширення, піка, скорочення та спаду. Фазу економічного циклу визначають, як правило, шляхом аналізу динаміки та структури ВВП, процентних ставок, рівня зайнятості та споживчих витрат. Будь-яка економічна система зазнає постійних коливань та структурних зрушень і тому перебуває у фазі розширення, поки не досягне піка. Потім економічна система розвертається до спаду та входить у фазу скорочення. Через деякий час економіка знову починає розширюватися.

Різні економічні теорії дають змогу виявити, оцінити та відстежити рушійні сили економічних циклів, у т. ч. умови, пов'язані з кожним етапом, що впливають на ділові й інвестиційні рішення. Кейнсіанська теорія, як зазначалося, підкреслює роль сукупного попиту та припускає, що державне втручання є необхідним для згладжування економічних циклів [91]. Монетаристська теорія фокусується на ролі грошової маси в рушійних циклах і виступає за сталу, передбачувану монетарну політику [92]. Теорія реального ділового циклу пов'язує цикли з реальними потрясіннями, такими як технологічні зміни або доступність ресурсів, ігноруючи грошові агрегати [93]. Австрійська теорія ділового циклу припускає, що цикли є результатом надмірної кредитної експансії та штучного зниження процентних ставок центральними банками [94].

Монетаристи пов'язують економічний цикл із кредитним циклом, у межах якого процентні ставки (ціна боргу) впливають на споживчі витрати та економічну активність. Припускається, що уряд може забезпечити економічну стабільність за рахунок регулювання пропозиції грошей. Центральні банки для згладжування небажаної циклічності економіки використовують такі інструменти, як процентні ставки та коригування пропозиції грошей. Зниження процентних ставок може стимулювати розширення, тоді як їх підвищення – стримати інфляцію та сповільнити економіку. У свою чергу, уряди використовують політику державних витрат і оподаткування, або так званого бюджетно-податкового регулювання економіки. Збільшення державних витрат

або зниження податків може стимулювати зростання, тоді як скорочення витрат або підвищення податків – сповільнити його.

Кейнсіанці визнають основними детермінантами економічного циклу нестабільність інвестиційного попиту, який, у свою чергу, впливає на споживчі витрати та зайнятість. Кейнсіанський підхід стверджує, що зміни в сукупному попиті, викликані нестабільністю та мінливістю інвестиційного попиту, є основними детермінантами економічних циклів. Зростання безробіття призводить до зменшення споживчих витрат.

У фазі розширення економіка відчуває зростання протягом певного періоду. Коли економіка досягає максимального продуктивного виробництва, сигналізуючи про закінчення розширення, вона переходить у фазу піка. У подальшому зайнятість та ціни на нерухомість починають знижуватися, що сигналізує про фази скорочення. У найнижчій точці ділового циклу (спад), зростає рівень безробіття та зменшується доступність кредитів. Розширення (експансія) відбувається у період, що характеризується підвищенням економічної активності, зростанням ВВП, зниженням безробіття, зростанням споживчих витрат і збільшенням інвестицій. Точка, коли економіка досягає найвищого рівня активності перед спадом, визначається як пік. Скорочення (рецесія) відбувається у період спаду економічної активності, падіння ВВП, зростання безробіття, зменшення споживчих витрат і скорочення інвестицій у бізнес. Найнижча точка економічної активності перед початком відновлення визначається як спад. Наприклад, у США середній економічний цикл з 1950 р. триває приблизно п'ять з половиною років. Водночас тривалість цих циклів може бути різною. Головним джерелом для визначення тривалості циклу є Національне бюро економічних досліджень (NBER) [95].

Для цілей виявлення, оцінки та прогнозування ділових циклів теоретики та практики використовують ряди економічних показників. Ключовими постачальниками статистичної інформації для цих цілей є Eurostat [96], UNIDO Statistics Portal [97], UNCTAD [98], IMF [99], OECD [100], а також регіональні структури. Зокрема, OECD регулярно публікує огляд глобальних перспектив

щодо основних економічних показників та їхнього впливу на економічні цикли. Показники ОЕСР допомагають прогнозувати майбутній економічний розвиток. Вони надають інформацію про поточний стан економіки та напрями її руху. Ці індикатори охоплюють такі дані, як виробництво, будівництво, безробіття, витрати споживачів тощо [101]. Рада конференцій (Conference Board, Inc.) теж надає регулярні звіти та оновлення щодо провідних економічних показників, включно з провідними економічними індексами. До Ради конференцій входить 501 некомерційна організація, що складається з ділових кіл і дослідницьких груп. Членами організації є понад 1000 державних і приватних корпорацій та інших організацій із 60 країн [102].

Методологія аналізу циклічної економіки передбачає різні методологічні підходи до розуміння, вимірювання та прогнозування коливань економічної активності в часі. Спільною рисою цих підходів є те, що всі вони передбачають використання статистичних даних. Для того щоб проаналізувати фази ділового циклу, економісти спираються на різні типи показників, які дають змогу охарактеризувати майбутнє економічної системи, її поточний стан а також провести ретроспективний аналіз. Ці методології допомагають економістам аналізувати, прогнозувати та керувати циклічною природою економіки, надаючи розуміння як короткострокових коливань, так і довгострокових тенденцій [103].

Для пояснення та прогнозування бізнес-циклів застосовуються різні теоретичні моделі. Кейнсіанські моделі, що будуються на співвідношенні сукупного попиту та пропозиції, дають змогу пояснити роль сукупного попиту в управлінні економічним циклом і вплив фіскальної та монетарної політики. Визначальним у такому аналізі є ефект мультиплікатора, що описує, як податкове навантаження може призвести до підвищення загальної економічної активності.

Монетаристські моделі, використовувані для формування й управління грошово-кредитною політикою, допомагають оцінити вплив грошової маси на розширення та скорочення економіки і пропагують постійне збільшення грошової маси.

Теорія реального ділового циклу (Real Business Cycle Theory, RBC) враховує реальні потрясіння і пов'язує ділові цикли з цими потрясіннями, такими як зміни в технології або доступності ресурсів. Одним із документів у цьому контексті, на положення та висновки якого можна спиратися в процесі аналізу сучасних ділових циклів, можна вважати звіти Всесвітнього економічного форуму «Звіт про глобальні ризики», що розробляється у співпраці з Marsh McLennan і Zurich Insurance Group. Так у Звіті за 2024 р. досліджуються окремі з найсерйозніших загроз, з якими людство може зіткнутися протягом наступного десятиліття, на тлі швидких технологічних змін, економічної невизначеності, потепління клімату та конфліктів. Аналіз враховує довготермінові зміни в розташуванні та взаємозв'язку між чотирма системними елементами глобального ландшафту:

- траєкторії, що стосуються глобального потепління та відповідних наслідків для земних систем (зміна клімату);
- зміни в чисельності, зростанні та структурі населення в усьому світі (демографічна біфуркація);
- шляхи розвитку передових технологій (технологічне прискорення);
- матеріальна еволюція концентрації та джерел геополітичної влади (геостратегічні зрушення) [104].

Австрійська теорія ділового циклу, що досліджує кредитну експансію, припускає, що цикли є результатом надмірної кредитної експансії та штучного зниження процентних ставок центральними банками. Для вимірювання й аналізу ділових циклів використовуються різні емпіричні методи, як от економетричні моделі (статистичні моделі, що кількісно визначають зв'язки між економічними змінними та передбачають майбутні тенденції), аналіз часових рядів (наприклад, ARIMA – інтегроване ковзне середнє з авторегресією – для аналізу циклічних моделей в економічних даних), аналіз витрат і результатів (вивчає взаємозалежності між різними секторами економіки).

Вирішальне значення має розуміння впливу політичних заходів на бізнес-цикл. Фіскальна політика передбачає оптимізацію державних видатків і

податкового навантаження на економіку для цілей стабілізації та забезпечення сталого розвитку. Грошово-кредитна політика належить до компетенції центрального банку, який регулює рівень процентних ставок і пропозицію грошей для оптимального управління економічною системою. На національні бізнес-цикли впливають глобальні економічні фактори, зокрема міжнародна торгівля, ситуація на глобальних фондових та фінансових ринках та геополітичні події. Зміни ринкової динаміки детермінують синхронізовані глобальні економічні коливання. Важливим є і врахування того, як різні сектори (наприклад, виробництво, послуги) і регіони реагують на бізнес-цикли. Такі оцінки допомагають зрозуміти локальний вплив економічних циклів і адаптувати політичні відповіді [105].

Циклічна економіка характеризується періодами зростання (розширення) і скорочення (спаду) економічної діяльності. Під час розширення економіки ВВП зростає, оскільки підприємства виробляють більше товарів і послуг. Рівень безробіття знижується, оскільки компанії наймають більше працівників, щоб задовольнити підвищений попит. Споживачі почуваються впевненіше та витрачають більше, що сприяє зростанню роздрібних продажів та інших видів економічної діяльності. Компанії інвестують у нові проєкти, обладнання та технології для розширення діяльності. Ціни на акції зазвичай підвищуються, оскільки прибутки компаній збільшуються, а інвестори почуваються більш оптимістично. Ціни на товари та послуги можуть почати зростати, оскільки попит перевищує пропозицію.

Під час скорочення економіки ВВП зменшується, оскільки підприємства скорочують виробництво у відповідь на зниження попиту. Рівень безробіття зростає, оскільки компанії звільняють працівників і заморожують найм. Споживачі стають обережнішими, скорочують витрати та більше заощаджують. Компанії зменшують або відкладають інвестиційні плани через невизначені економічні умови. Ціни на акції зазвичай знижуються, оскільки прибутки компаній падають, а настрої інвесторів стають песимістичними. Ціни на товари та послуги можуть знизитися в міру зменшення попиту.

Міжнародний досвід оцінки амплітуди коливань та їх прогнозування підтверджує використання спеціальних індикативних показників: випереджальних, збіжних і відстаючих індикаторів. Випереджальні індикатори (leading) дають змогу прогнозувати майбутню економічну динаміку. Збіжні індикатори (coinciding) відображають поточну економічну діяльність. Відстаючі індикатори (lagging) допомагають відстежувати розвиток економічної системи.

Leading Economic Index (LEI) – це індикатор, який використовується для прогнозування майбутніх змін економіки. Він складається з кількох різних компонентів, таких як зайнятість, виробництво, будівництво, споживання тощо. Аналіз LEI дає змогу побачити тенденції в економіці та передбачити можливі зміни в найближчому майбутньому.

Coincident Economic Index (CEI) – це економічний індекс, що вимірює поточний економічний стан країни. Він ґрунтується на кількох основних економічних показниках, таких як зайнятість, виробництво, доходи та витрати. CEI використовується для оцінки загального здоров'я економіки та визначення її поточного напрямку [108].

Lagging Economic Index (LEI) – це індикатор, який застосовується для прогнозування майбутнього руху економіки на основі даних про найбільш пізні зміни в економіці. Він оцінює дані, що надходять із визначеною затримкою після змін в економіці, такі як рівень безробіття, обсяг виробництва та інші показники. LEI є частиною системи випереджальних, збіжних і відстаючих індикаторів, яка розроблена й опублікована Бюро економічного аналізу США. LEI – композитний індекс, що складається з кількох показників і використовується для прогнозування тенденцій в економіці [106].

Серед індикативних показників, що характеризують майбутнє економічної системи передусім розглядають показники фондового ринку, а також виробничі замовлення (контракти). У режимі онлайн відстежують поточну економічну ситуацію, реальне зростання ВВП, його інфляційну складову, а також частку, що перерозподіляється через бюджетну систему, валютний курс, рівень зайнятості. Основними показниками, що дають змогу проаналізувати минуле, тобто

детермінанти векторів розвитку економічної системи, насамперед вважають рівень безробіття у певній юрисдикції, фінансові результати (прибутки та збитки) суб'єктів господарської діяльності.

Випереджальні індикатори мають вирішальне значення для оцінки циклічного характеру економіки, оскільки надають ранні сигнали про напрям майбутньої економічної діяльності. Ці показники допомагають політикам, підприємствам та інвесторам приймати обґрунтовані рішення.

Серед основних індикаторів доцільно виокремити показники фондового ринку, виробничої діяльності (зокрема РМІ – індекс менеджерів із закупівель), а також кількість дозволів на будівництво (див. Додаток А). Система випереджальних індикаторів ділових циклів, наведена в Додатку А, відображає комплексний підхід до оцінювання фаз економічної динаміки, що широко використовується в макроекономічному аналізі.

Збіжні індикатори – це показники, які змінюються одночасно зі змінами показників економіки в цілому, надаючи миттєвий «знімок» економічної діяльності в реальному часі. Показники допомагають економістам, політикам і аналітикам підтверджувати поточні економічні умови й оцінювати, чи перебуває економіка у фазі розширення або спаду. Ці показники корисні для підтвердження поточного стану економіки та визначення її позиції в бізнес-циклі (Додаток Б).

Відстаючі показники – це показники, що змінюються після того, як загальна економіка вже почала рухатися з певною тенденцією. Вони використовуються для підтвердження обраних моделей і визначення напрямку розвитку економіки (Додаток В). Ці показники допомагають підтвердити стан економіки та надають уявлення про стійкість економічних тенденцій.

Визначення циклічності економіки шляхом оцінювання динаміки її розширення або скорочення можна дослідити на основі використання виробничої функції. Вважається, що в умовах ринкових відносин рішення виробників про виробництво певних товарів або послуг та рішення домашніх господарств про споживання зазвичай є добровільними.

Твердження, за яким «покупець (споживач) голосує доларом» належить М. Фрідману. У ширшому розумінні споживачі наділені спроможністю впливати на ринок через свої купівельні рішення. Витрачаючи гроші на придбання товарів (послуг), вони «голосують» за компанії, продукти та послуги, тим самим підтримуючи їх та визначаючи, які з них будуть успішними [107].

Тому сукупний обсяг виробництва має відображати рішення окремих виробників у різних секторах економіки. А їхня інтенсивність у певні проміжки часу характеризуватиме економічні цикли. Кількість товарів та послуг може коливатися залежно від використаних виробничих ресурсів (капіталу та праці), розвитку технологій, продуктивності праці й структури певного ринку.

Зведена виробнича функція, використовувана практиці, розкриває взаємозв'язок між обсягом виробництва та різними ресурсами, які є факторами виробництва.

$$Q = f(K, L, A) \quad (2.1)$$

де Q – реальний обсяг виробництва;

K – наявний капітал;

L – жива праця;

A – технічні та інші удосконалення.

Рівняння (2.1) встановлює, що реальний обсяг виробництва може змінюватися внаслідок збільшення наявного капіталу або живої праці, а також технічних та інших удосконалень, які дають змогу результативніше використовувати наявні виробничі ресурси.

Зведена виробнича функція є основним аналітичним інструментом для вивчення зростання (падіння) обсягів випуску продукції, а відповідно, і розширення (скорочення) економіки. Відносні економічні винагороди за працю та капітал можуть змінюватися – наприклад заробітна плата зростає або зменшується порівняно з нормою прибутку на капітал. Ці зміни відносних доходів підштовхують підприємства до маніпулювання факторами виробництва,

тобто заощаджування на праці та використання більшого обсягу капіталу або навпаки. На основі виробничої функції можна досліджувати циклічність певного виду економічної діяльності або їх сукупності, коли йдеться про економічну систему в цілому.

На динаміку виробництва впливають багато факторів, як от наявність основних природних ресурсів (наприклад, корисних копалин, води, орної землі), ефективне управління якими забезпечує довгострокові виробничі можливості. Технологічний прогрес та швидкість впровадження нових технологій прямо впливають на ефективність виробничих процесів і підвищення продуктивності.

Водночас державна політика щодо праці, екологічних стандартів і ділових операцій сприяє або перешкоджає виробництву. Субсидії, податкові пільги та гранти можуть стимулювати збільшення обсягів виробництва.

Ефективні транспортні системи оптимізують логістику, скорочуючи витрати та час, збільшуючи виробничу потужність. Надійний доступ до електро-, тепло-, водопостачання та комунікаційних мереж забезпечує стабільне виробництво.

На обсяги виробництва також впливають попит і пропозиція на локальних та глобальному ринку товарів та послуг. До факторів, що визначають попит, традиційно відносять зміни у смаках і уподобаннях, що можуть збільшити або зменшити попит на певні продукти. Культурні переконання та цінності теж впливають на вибір споживачів і моделі попиту.

Загальний економічний стан, включно з рівнем зайнятості та інфляцією, впливає на споживчі витрати. Вищий наявний дохід підвищує купівельну спроможність споживачів, стимулюючи попит на товари та послуги.

На попит впливають наявність і ціни товарів-замінників. Якщо замінники дешевші, попит на оригінальний продукт може знизитися. До того ж попит на товари, які доповнюють один одного, взаємопов'язаний, оскільки підвищення ціни на один може знизити попит на інший. До зростання попиту на товари та послуги призводять і збільшення чисельності населення, віковий розподіл, урбанізація та розміри домогосподарства.

Серед факторів, що визначають пропозицію, передусім слід виокремити зростання кількості виробників, а також вартість і доступність сировини, оскільки вищі виробничі витрати або дефіцит можуть зменшити пропозицію. Вищі зарплати та виплати збільшують витрати виробництва, потенційно зменшуючи пропозицію.

Технологічний прогрес, нові методи виробництва й інноваційні продукти можуть розширити пропозицію. Правила виробничих процесів, екологічні стандарти та податки можуть впливати на рівень пропозиції. Державні субсидії можуть знизити витрати виробництва та збільшити пропозицію.

Такі події, як повені, землетруси та посухи порушують виробництво та зменшують пропозицію. Війни, політична нестабільність і торговельні санкції впливають на ланцюжки поставок і обсяги виробництва.

2.2. Оцінка проявів економічної циклічності як основи антициклічного фіскального регулювання

Оцінка проявів економічної циклічності є ключовою передумовою формування ефективного антициклічного фіскального регулювання, оскільки дає змогу своєчасно ідентифікувати фази економічного розвитку, визначати глибину та тривалість коливань, а також обґрунтовувати параметри державного втручання. Теоретико-методичну основу оцінки проявів економічної циклічності становлять положення, розроблені у попередніх дослідженнях [109], де запропоновано підходи до вимірювання циклічності розвитку національної економіки, зокрема щодо уточнення її змістових характеристик, визначення часових лагів та ідентифікації меж економічних циклів. У цьому контексті аналіз сучасної макроекономічної динаміки набуває особливої актуальності, оскільки світове глобальне зростання після безпрецедентної низки потрясінь у попередні роки до кінця 2024 р. було стабільним. Згідно з початковими прогнозами МВФ

[110], ці характеристики мали зберегтися і надалі. Проте ситуація змінилася, оскільки державні органи у всьому світі переглядають пріоритети економічної політики. З огляду на складність і мінливість поточної ситуації у квітневій доповіді МВФ про світовий розвиток подано «довідковий», замість звичайного, базового, прогноз з урахуванням різних припущень щодо сучасної торгової політики. Насамперед це пов'язано з наслідками запровадження США митних тарифів. На думку одного із провідних аналітиків МВФ Гурінша [112], світ входить у нову епоху, світова економічна система, яка функціонувала протягом останніх 80 років, перезавантажується. Стрімка ескалація напруженості в торгівлі та надзвичайно високий рівень невизначеності щодо політики вплинуть на глобальну економічну активність. Очікується, що зростання світової економіки у 2025 р. сповільниться. Динаміка ВВП становитиме 2,8% у 2025 р. та 3% у 2026 р. проти рівня у 3,3 %, який прогнозувався для обох років МВФ у січні 2025 р. Це найповільніше зростання ВВП із часів пандемії коронавірусу в 2020 р, другий найгірший показник з 2009 р. Згадані показники також нижчі від середнього рівня за період 2000–2019 рр. – 3,7%, і поліпшення не передбачається, якщо не буде проведено суттєвих структурних реформ [111].

На тлі світових турбулентних явищ розвиток економіки України характеризується такими тенденціями. Як переконує міжнародний досвід, одними з головних показників, що дають змогу проаналізувати циклічність національної економіки, є обсяг ВВП, який розраховують трьома методами: за доданою вартістю (виробничий метод), за доходами (розподілений метод), за витратами (метод кінцевого використання). Це узгоджується з підходами до метрології циклічності розвитку національної економіки. Для попереднього аналізу доречно розглядати динаміку ВВП, а також темпи його реального зростання та інфляційну складову (рис. 2.1).

Як бачимо з рис. 2.1, спостерігається обернений нелінійний зв'язок між факторами, що визначають обсяг виробництва – індексом фізичного обсягу та індексом-дефлятором ВВП. Тобто прискорення темпів інфляції супроводжується уповільненням темпів реального зростання ВВП, і навпаки.

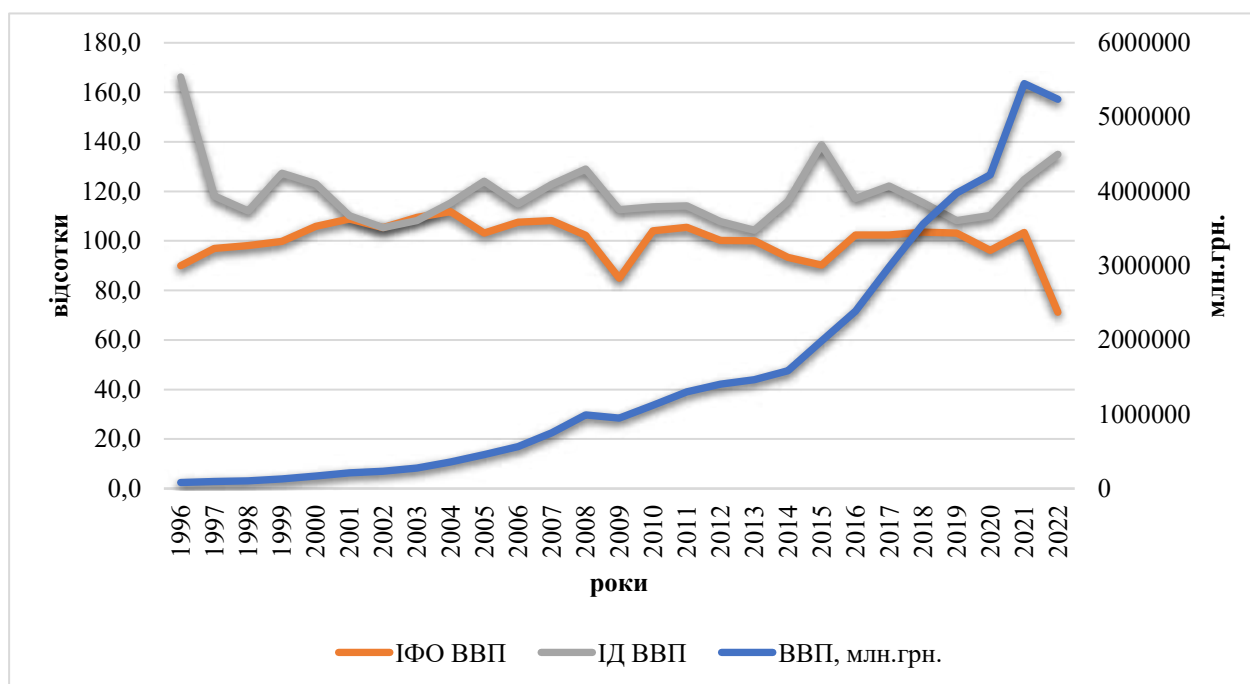

Рис. 2.1. Динаміка ВВП, ІФО ВВП (індекси фізичного обсягу у відсотках до попереднього року) та ІД ВВП (індекси-дефлятори у відсотках до попереднього року) України у 1996–2022 рр.

Джерело: [113].

Можна виокремити шість розходжень індексу фізичного обсягу та індексу-дефлятора ВВП на інтервалі 1996–2022 рр., а відповідно, і шість основних ділових циклів від моменту запровадження власної національної грошової одиниці (гривні) до початку повномасштабної агресії: 1996-2002, 2003-2008, 2009-2015, 2015-2019, 2019-2022 рр., 2022 р. – дотепер.

Суттєво впливають на динаміку виробництва розмір і рівень кваліфікації робочої сили (рис. 2.2). Кваліфікована робоча сила у великій кількості може підвищити продуктивність і ефективність, що концептуально спирається на положення метрології циклічності розвитку національної економіки [109].

Витрати на оплату праці, включно із заробітною платою та винагородами, суттєво впливають на динаміку обсягів виробництва. Але високі витрати на оплату праці можуть зменшити обсяги виробництва, якщо не супроводжуються підвищенням продуктивності. Збільшення чисельності населення зазвичай

призводить до зростання попиту на товари та послуги, впливаючи на моделі попиту, віковий розподіл, урбанізацію та розмір домогосподарств.

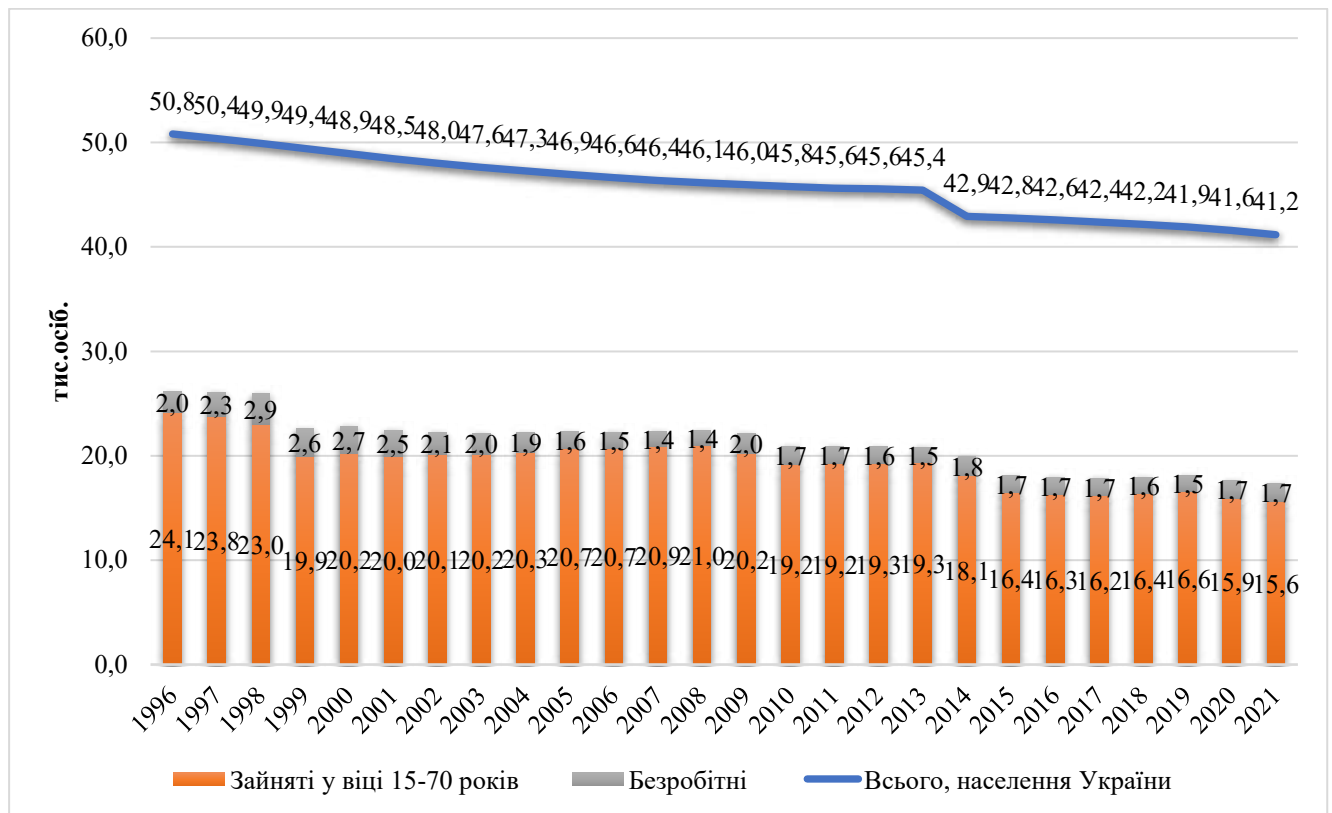

Рис. 2.2 Динаміка зайнятості населення в Україні у 1996–2021 рр.

Джерело: [113].

Аналізуючи динаміку зайнятості населення шляхом порівняння річних змін показника (див. рис. 2.2), можна виокремити принаймні п'ять циклів скорочення економічно активного населення: 1996-1998, 1999-2009, 2010-2014, 2015-2021 рр., 2022 р. – дотепер.

Доступ до капіталу для інвестицій у машини, технології та інфраструктуру може збільшити виробничу потужність, а відсоткові ставки та доступність кредиту впливають на здатність підприємств фінансувати розширення та підтримувати діяльність (рис. 2.3).

Реальне зростання ВВП, як бачимо з рис. 2.3, перебуває в оберненій нелінійній залежності від рівня облікової ставки Національного банку України,

що встановлено на основі порівняльного аналізу динаміки показників та виявлення зворотної зміни їхніх трендів.

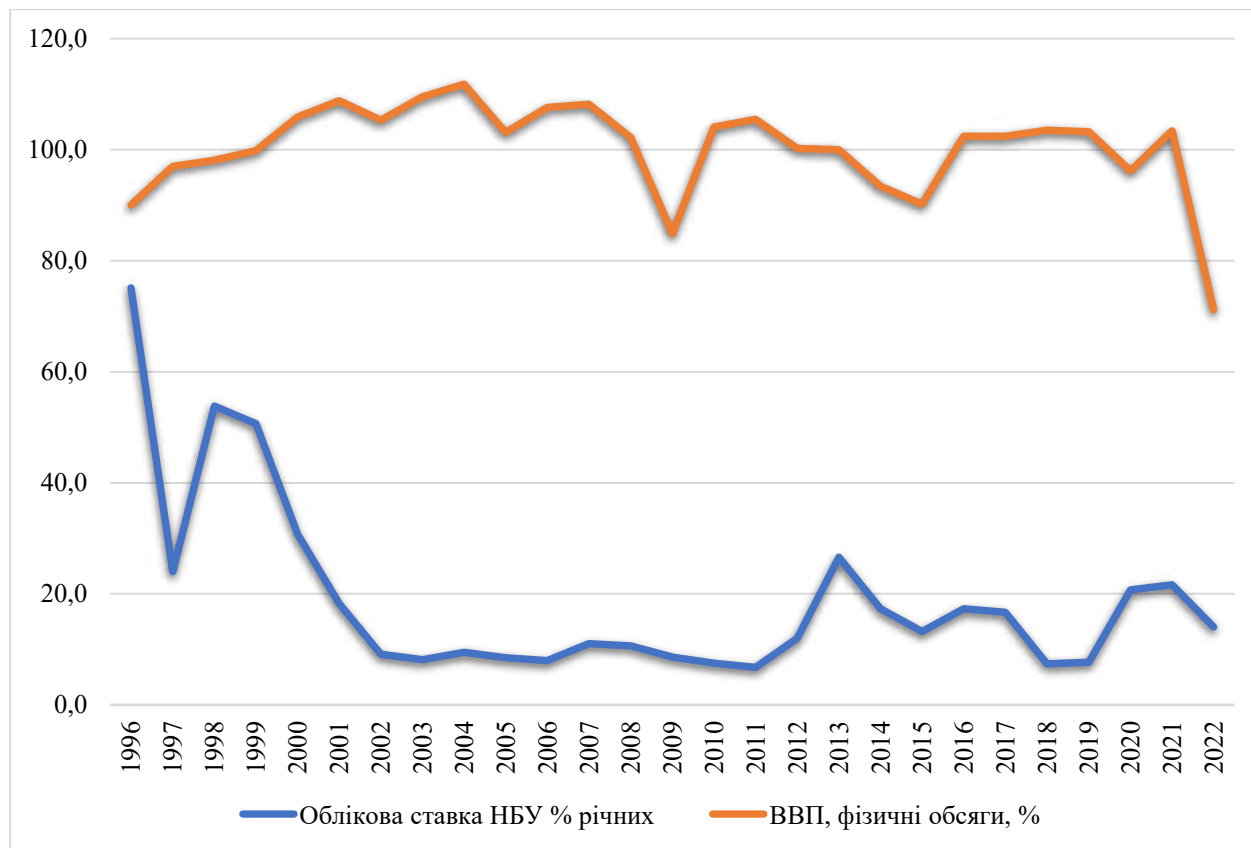

Рис. 2.3. Динаміка реального зростання ВВП та облікової ставки НБУ у 1996-2022 рр.

Джерело: [113].

Розширення та скорочення доступності кредитів відіграють важливу роль в економічних циклах: зростання доступності кредитування стимулює економічну активність, тоді як її обмеження може призводити до економічного спаду.

На рис. 2.4 виокремлено п'ять періодів розходження динаміки облікової ставки НБУ та індексу фізичного обсягу ВВП, визначених на основі аналізу напрямів змін показників (зростання одного показника за одночасного зниження іншого): 1996–2002, 2003–2009, 2010–2015, 2016–2021 рр., 2022 р. – дотепер.

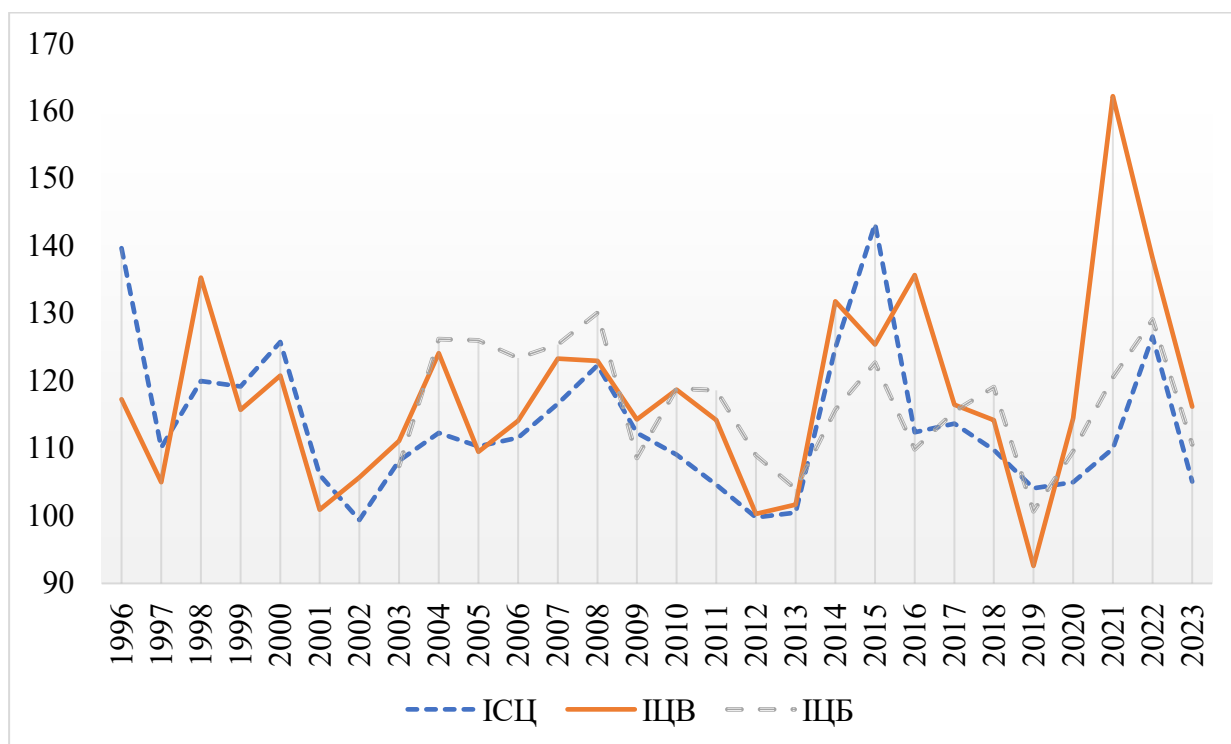

Рис. 2.4. Динаміка індексів споживчих цін (ІСЦ), індексів цін виробників промислової продукції (ІЦВ), індексів цін у будівництві (ІЦБ) у 1991-2023 рр.

Джерело: [113].

Під час економічного піднесення, як правило, посилюється інфляційний тиск унаслідок зростання сукупного попиту. Натомість у періоди економічного спаду формується дефляційний тиск, зумовлений його скороченням. Урахування цих закономірностей дає змогу здійснювати аналіз і прогнозування фаз економічного циклу та обґрунтовувати управлінські рішення на макро- і мікрорівні, що узгоджується та розвиває підходи до метрології циклічності розвитку національної економіки [109].

Інфляція в Україні була нестабільною: з гіперінфляцією у 1993-1995 рр. і високими темпами інфляції під час економічних криз. Останніми роками було здійснено спроби стабілізувати очікувану інфляцію, яка сповільнюється. З рис. 2.4 бачимо, що індекс споживчих цін п'ять разів змінював темпи зростання: 1996-2000, 2001-2008, 2009-2015, 2016-2022 рр., 2023 – дотепер.

Міжнародна торгівля, глобальні фінансові ринки та геополітичні події також можуть впливати на національні ділові цикли, що призводить до синхронних глобальних економічних коливань.

Економіка України великою мірою залежить від експорту, зокрема сільськогосподарської продукції, металів і машин. Через зміни доходів від експорту та витрат на імпорт під впливом світових цін на сировинні товари і внутрішньої економічної ситуації відзначаються коливання у платіжному балансі (рис. 2.5).

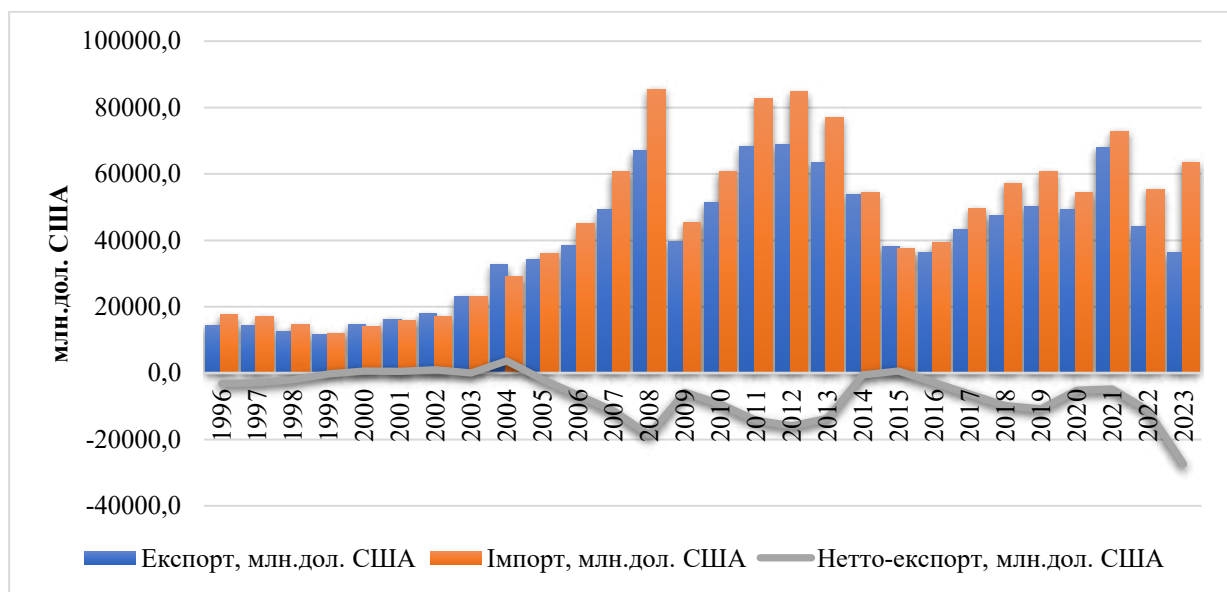

Рис. 2.5 Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України у 1996-2023 рр.

Джерело: [113].

З рис. 2.5 випливає, що у періоди з 2005 по 2014 р., з 2016 р., з 2020 р. та з моменту повномасштабного вторгнення РФ в Україну спостерігається перевищення обсягів імпорتنих операцій над експортом, що негативно впливає на приплив іноземної валюти в національну економіку.

В умовах фрагментації, деглобалізації, збройної агресії РФ проти України виникають специфічні особливості методологічно-методичного та інформаційно-статистичного забезпечення виміру циклічності розвитку. Провідними установами збору й обробки статистичної інформації щодо

економічних і ділових циклів є Національний банк України, Державна служба статистики України, Міністерство фінансів України та галузеві й регіональні органи виконавчої влади України. У контексті сталого, людиноцентристського піднесення визначення часових меж варто орієнтувати на оцінки динаміки таких критеріїв:

- індексу людського розвитку України на глобальному рівні (на платформі ПРООН з 1990 р.);
- структури ВВП (цілісної) на основі комплексного аналізу співвідношень і взаємодії власних і запозичених в Україну фінансових ресурсів та інвестицій;
- індексу регіонального людського розвитку по адміністративних областях України за 2000-2021 рр. (на основі національних методик 2001 та 2012 рр.);
- співвідношення коштів державного і місцевих бюджетів на рівні областей, районів, громад (по роках за період 1996-2024 рр.);
- підвищення організаційно-технічного рівня виробництва суб'єктів господарювання на підставі інноваційних рішень, які сприяють зростанню продуктивності праці на 1% та зниженню собівартості продукції або послуги на 0,3-0,5%.

Зміни динаміки вказаних критеріїв з позитивної на негативну або навпаки та термінів переходу, зумовлених соціально-економічними коливаннями громадянського суспільства, що формується, визначатимуть часові лаги і межі циклічності розвитку на різних рівнях ринкового середовища.

Одним із перших указів новобраного Президента України Володимира Зеленського є Указ «Про невідкладні заходи щодо забезпечення еволюційного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» від 20.09.2019 № 713, яким зобов'язано Кабінет Міністрів України до 1 січня 2020 р. забезпечити розроблення та затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Розроблення цієї стратегії було розпочато Мінрегіоном України завчасно – з 1 квітня 2019 р. та затверджено Урядом

5 серпня 2020 р. Указом «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722 передбачено забезпечувати дотримання та оприлюднення упровадженої дієвої системи моніторингу їх реалізації щороку до 1 березня року, який настає за звітним. Але в цілому інформація про виконання адаптованих для України національних Цілей сталого розвитку, починаючи з 2019 р., у відкритому доступі була обмежена. В Указі Президента України від 30.09.2019 № 722 науковим закладам рекомендовано враховувати національні завдання ЦСР України під час визначення напрямів наукових досліджень. Водночас цілі та ключові завдання стратегічних планів діяльності владних структур України навіть у мирний час не повною мірою були спрямовані на організацію і мобілізацію виконання національних завдань першочергових ЦСР на період до 2030 р.:

- Ціль 1. Подолання бідності (3 завдання, 5 індикаторів);
- Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства (2 завдання, 4 індикатори);
- Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя (8 завдань, 15 індикаторів);
- Ціль 4. Якісна освіта (3 завдання, 5 індикаторів).

За результатами проведених академічних досліджень циклічності регіонального людського розвитку в Україні у період 2009–2017 рр. вихідними, провідними складовими методичного забезпечення вимірювання Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) в Україні було визначено:

1) згідно з Методикою 2001 р. – аспект «Демографічний розвиток регіонів України» [114];

2) згідно з Методикою 2012 р. – блок «Відтворення населення» [115].

Перший аспект вимірювання ІРЛР «Демографічний розвиток регіонів України» визначався 8 показниками:

1. Коефіцієнт смертності немовлят, %;
2. Коефіцієнт пренатальної смертності, %;
3. Середня очікувана тривалість життя населення при народженні (без диференціації за статтю), років;

4. Середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 15 років (без диференціації за статтю), років;

5. Середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 45 років (без диференціації за статтю), років;

6. Середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 65 років (без диференціації за статтю), років;

7. Сальдо міграції, тис. осіб;

8. Коефіцієнт інтенсивності міграції, %.

Другий блок виміру ІРЛР «Відтворення населення» характеризувався 5 індикаторами:

1. Сумарний коефіцієнт народжуваності (стимулятор розвитку);

2. Дитяча смертність дітей у віці до 5 років, % (дестимулятор);

3. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років (стимулятор);

4. Імовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років (стимулятор);

5. Імовірність жінок дожити від 20 до 65 років (стимулятор).

Національною методикою вимірювання ІРЛР 2012 р. передбачалися моніторинг і оцінювання впливу показників на людський розвиток шляхом їх розгляду як статистичних характеристик: по-перше, показників – стимуляторів і дестимуляторів людського розвитку; по-друге, визначення та виокремлення їхніх стандартизованих значень; по-третє, з'ясування ваги в структурі всіх складових.

Рейтингові оцінки аспекту «Демографічний розвиток регіонів України», сформовані в межах розрахунку ІРЛР, що здійснювалися Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у співпраці з Державною службою статистики України, у 1999–2011 рр. засвідчили, що до першої десятки регіонів (крім м. Києва, який стабільно посідає перше місце) належать такі адміністративні області: № 1 – Тернопільська, № 2 – Львівська, № 3 – Чернівецька, № 4 – Івано-Франківська, № 5 – Вінницька, № 6 – Волинська, № 7 – Полтавська, № 8 – Хмельницька, № 9 – Харківська, № 10 – Черкаська.

Результати рейтингової оцінки блоку «Відтворення населення» у структурі ІРЛР, розрахованого зазначеними установами у 2004–2011 рр., також визначають перші 10 місць серед адміністративних областей України (з 2014 р. – 22 області без урахування тимчасово окупованих територій) у такій самій послідовності [116].

Наявні підстави констатувати, що випереджальні рейтинги наведених адміністративних областей порівняно з іншими областями за аспектом «Демографічний розвиток регіонів України» в 1999–2011 рр. і блоком «Відтворення населення» у 2004–2017 рр. стосовно вимірювання ІРЛР зумовили майбутню динаміку рейтингових оцінок ІРЛР перших десяти адміністративних областей України в цілому.

Тобто циклічність активізації людського розвитку в перших 10 областях України у 2012–2017 рр. формувалась позитивними тенденціями показників демографічного розвитку і відтворення населення в регіонах у 1999–2011 рр.

Навпаки, низькі показники демографічного розвитку регіонів і відтворення населення у 1999–2017 рр. мали: 1) Донецька, 2) Луганська, 3) Житомирська, 4) Кіровоградська, 5) Херсонська області. Це, при рейтингових оцінках ІРЛР, призвело до їх розташування на останніх 5 місцях з 27 адміністративно-територіальних утворень України: 24 адміністративні області, АР Крим, м. Київ, м. Севастопіль [117].

У Донецькій області у зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією і станом довкілля мали місце скорочення тривалості життя та висока смертність немовлят і пренатальної смертності, що стали головними проблемами демографічного розвитку і відтворення населення. Крім того, висока густота населення накладалась на низьку забезпеченість житлом та його комфортність, недостатність лікарняних ліжок і станцій швидкої допомоги [118].

Луганську область статистичні щорічні бюлетені «Регіональний людський розвиток» протягом усього терміну їх видання (2000-2017 рр.) характеризувалися незадовільними показниками умов проживання населення – обладнаного житла, щільності доріг та телефонізації. На низький індекс освіти

впливав низький рівень охоплення дітей початковою та базовою середньою освітою. Крім того, в області простежувалась незадовільна демографічна ситуація: від'ємні показники міграції та низька середня очікувана тривалість життя.

У період післявоєнного відновлення в Україні вкрай важливо продовжити реформи з урахуванням рекомендацій і пропозиції вітчизняної економічної науки, місцевих органів влади, бізнесу та громадськості. Тобто причинами виникнення турбулентного періоду соціально-економічного розвитку України, крім економічних факторів, стали недоліки і несвоєчасні реформи в управлінні економікою [118]. У 2014 р. розпочався новий етап трансформації соціально-економічної системи України, який супроводжувався поглибленням структурних дисбалансів, посиленням інституційної нестабільності та загостренням ризиків, пов'язаних із високим рівнем тінізації економіки, концентрацією економічного впливу та недостатньою ефективністю механізмів державного управління. Матеріальною основою соціально-економічного та людського розвитку є економіка України, стан і функціонування якої визначають можливості реалізації державної соціально-економічної політики та виконання стратегічних програм розвитку на загальнодержавному і регіональному рівнях. [119]. У повоєнний період в умовах реформування органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади при обґрунтуванні нової регіональної карти держави процедури та результати комплексної рейтингової оцінки складових та в цілому ІРЛР можуть стати аргументами для змін адміністративно-територіального устрою держави. Середнє значення ІРЛР у варіантах групування областей при переформатуванні соціально-економічного та територіального простору України може стати додатковим критерієм формування оновленої регіональної карти відповідно до вимог економіко-статистичних принципів ЄС.

Таким чином, з моменту здобуття державної незалежності в 1991 р. економіка України пережила кілька циклів, які були детерміновані внутрішніми економічними реформами, зовнішніми економічними умовами, геополітичними

подіями та значними структурними зрушеннями. Рання стабілізація економіки припадає на 1996–1999 рр. завдяки введенню власної національної валюти. Управління змінами відбувалося на базі початкових економічних реформ за участю міжнародних фінансових організацій, насамперед МВФ. Період 2000–2008 рр. характеризується зростанням національної економіки, яке, на жаль, не супроводжувалося політичною стабільністю. Економічні реформи та сприятливі світові економічні умови (2000–2004 рр.) сприяли значному зростанню ВВП, у середньому близько 7% за рік. Проте політична нестабільність зберігалася, кульмінацією чого стала «Помаранчева» революція 2004 р. Надалі продовжувала розвиватися завдяки збільшенню інвестицій і споживання. Світова фінансова криза 2008 р. призвела до серйозного економічного спаду, коли ВВП скоротився на 15% у 2009 р. Економіка України повільно відновлювалася після кризи 2008 р. з помірним зростанням ВВП (2009–2012 рр.). Більш стабільному зростанню перешкоджали корупція, слабке управління та політична напруженість. Період 2016–2020 рр. можна охарактеризувати як економічну стабілізацію, за якої спостерігається повільне зростання, ознаки якого у 2021 р. було забезпечено міжнародною підтримкою [118].

Зростання ВВП в Україні, за винятком періодів політичної кризи 2013–2015 рр. і повномасштабного вторгнення агресора, починаючи з 2022 р., достатньо адекватно кореспондує з відповідними тенденціями передусім європейських країн, що розвиваються (рис. 2.6, табл. 2.1). Цього не можна сказати про динаміку інфляції в Україні (рис. 2.7, табл. 2.2).

Причини світових цінових коливань, починаючи з другої декади нинішнього століття, добре відомі: геоекономічний фактор в енергетиці, коли країна-агресор намагається використовувати зовнішньоекономічні зв'язки з позиції сили, явища фрагментації, порушення міжнародних ланцюжків створення доданої вартості у зв'язку з воєнними, торговельними конфліктами.

Таблиця 2.1

Валовий внутрішній продукт (ВВП), % до попереднього року

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Зростання реального ВВП в Україні (WEO)	4,1	5,5	0,2	0	-6,6	-9,8	2,4	2,4	3,5	3,2	-3,8	3,4	-28,8	5,3	3,5	2	4,5	4,8	4,3	4,2
Зростання реального ВВП у світі	5,2	4,1	3,4	3,4	3,5	3,4	3,3	3,8	3,7	2,9	-2,7	6,6	3,6	3,5	3,3	2,8	3	3,2	3,2	3,2
Зростання реального ВВП у країнах Європи, що розвиваються, та з ринками що формуються	7,2	6,1	5,3	4,9	4,7	4,3	4,4	4,8	4,7	3,7	-1,7	7	4,1	4,7	4,3	3,7	3,9	4,2	4,1	4,1
Зростання реального ВВП у розвинутих економіках	3,1	1,8	1,2	1,5	2,1	2,4	1,8	2,6	2,3	1,9	-4	6	2,9	1,7	1,8	1,4	1,5	1,7	1,7	1,7

Джерело; складено автором на основі даних IMF (WEO Database) [120].

Таблиця 2.2

Середній індекс споживчих цін (ІСЦ), % до попереднього року

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
Середній ІСЦ в Україні (WEO)	9,4	8	0,6	-0,3	12,1	48,7	13,9	14,4	10,9	7,9	2,7	9,4	20,2	12,9	6,5	12,6	7,7	5,3	5	5
Середній ІСЦ у світі	3,6	4,9	4	3,5	3,2	2,7	2,7	3,2	3,6	3,5	3,3	4,7	8,6	6,6	5,7	4,3	3,6	3,3	3,2	3,2
Середній ІСЦ у країнах Європи, що розвиваються, та з ринками що формуються	5,6	7,1	5,8	5,4	4,7	4,7	4,2	4,4	4,9	5,1	5,2	5,8	9,5	8	7,7	5,5	4,6	4,1	4	3,9
Середній ІСЦ у розвинутих економіках	1,6	2,7	2	1,4	1,4	0,3	0,7	1,7	2	1,4	0,7	3,1	7,3	4,6	2,6	2,5	2,2	2	2,1	2,1

Джерело: складено автором на основі даних IMF (WEO Database) [120].

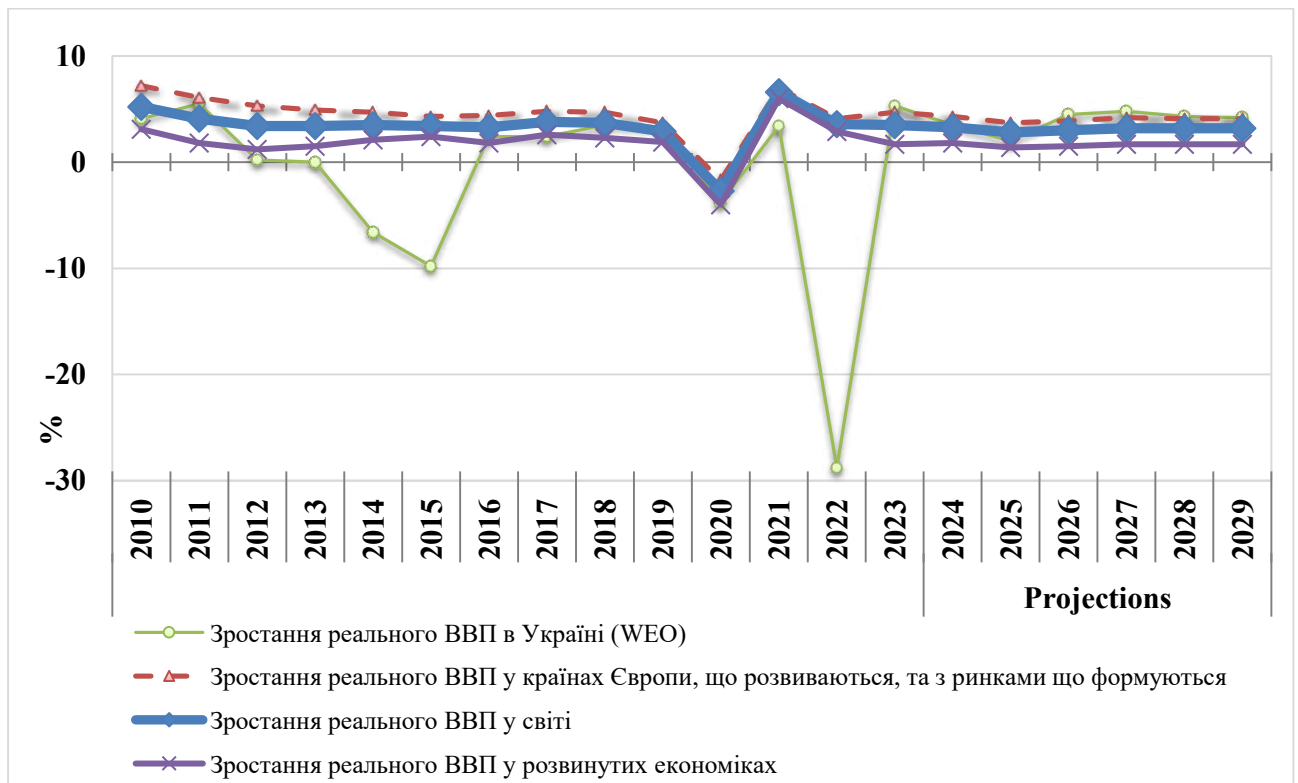

Рис. 2.6. Динаміка реального зростання ВВП у світі (World), у розвинутих країнах (Advanced Economies), у країнах Європи, що розвиваються (Emerging and developing), та в Україні

Джерело: [111].

Україна має намір і надалі дотримуватись досить жорсткої грошово-кредитної політики для боротьби з інфляцією, стабілізації очікувань та підтримки макроекономічної стабільності. Інфляція була трохи нижчою від цільового показника у 2023 р. Однак із середини 2024 року цей показник має тенденцію прискорення, насамперед через шоки з боку пропозиції, що, як очікується, спадатимуть. Україна продовжує адаптувати грошово-кредитну та курсову політику з урахуванням мінливих макроекономічних умов та перспектив, у т. ч. обережно здійснюючи лібералізацію валютного ринку. Для захисту макроекономічної та фінансової стійкості запроваджено принципи керованих змін обмінного курсу, щоб полегшити адаптацію української економіки до шоків. При цьому зберігається контроль над очікуваннями. Таким

чином, підтримується довіра до гривні, а також курс до повернення політики повноцінного таргетування інфляції.

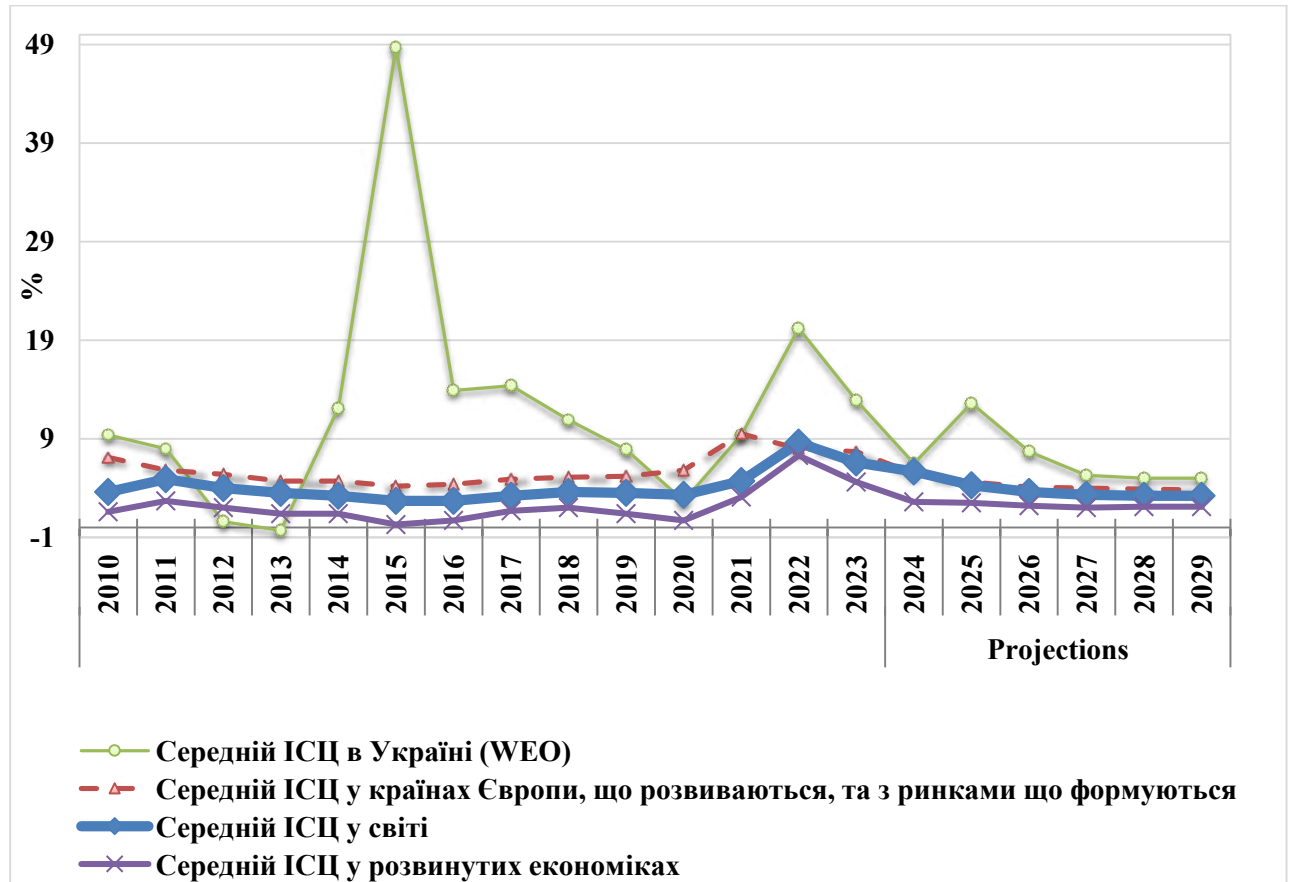

Рис. 2.7. Динаміка індексу споживчих цін у світі (World), у розвинутих країнах (Advanced Economies), у країнах Європи, що розвиваються (Emerging and developing), та в Україні, % до попереднього року

Джерело: [111].

Річна інфляція в Україні в березні 2025 р. прискорилося до 14,6%, перевищивши прогноз НБУ (14,3%) на кінець I кв. 2025 року, – це максимум річної інфляції з травня 2023 року. Є два основних чинники прискорення інфляції, що триває із середини 2024 р.: сезонні фактори у вигляді несприятливих погодних умов влітку та восени минулого року, які призвели до погіршення врожайності та зменшення пропозиції сільськогосподарської продукції; фундаментальні чинники, які штовхають догори базову інфляцію через зростання виробничих витрат на оплату праці, сировину, енергозабезпечення.

Найближчим часом інфляційний тиск, як очікується, збережеться. Це зумовлено обмеженнями у сфері продовольства та енергоспоживання, а також зростанням заробітної плати. Хоч у другому півріччі спостерігається зниження інфляції, головним проінфляційним ризиком залишатиметься війна, яка тисне на виробничі витрати бізнесу. Загалом у 2025 р. очікується, що ціновий тиск знизиться завдяки стабілізації енергетичної ситуації, більшому, ніж у 2024 р., врожаю, а також жорсткішій монетарній політиці Національного банку України, який із 7 березня 2025 р. втретє за 3 місяці підвищив облікову ставку до 15,5%, і збереженню контрольованої ситуації на валютному ринку. У квітневому інфляційному звіті Національного банку України прогноз індикатора зростання споживчих цін на кінець 2025 р. дорівнював 8,7 %, натомість міжнародні аналітики допускають рівень цього показника до 9,5 %. Водночас споживча інфляція в країнах – основних торгових партнерах України має виражену тенденцію до зниження – від 13,8 % у 2022 році до 3,5 % у 2025 р. – і далі до 2,5% у 2027 р. Європейський центральний банк у квітні продовжив зниження ключових процентних ставок, встановивши основну ставку рефінансування на рівні 2,40%. Це рішення відображає впевненість у тому, що інфляція стабільно наближається до цільового рівня 2%. Проте ризики для економіки єврозони зберігаються, зокрема через зростання напруженості у світовій торгівлі, що послаблює довіру й ускладнює фінансові умови. Квітнєве рішення стало сьомим зниженням депозитної ставки ЄЦБ з початку циклу пом'якшення монетарної політики в червні 2024 р., коли базова ставка досягла рекордних 4% для боротьби з високою інфляцією.

Підсумовуючи, зазначимо. У 2025 р., згідно з довідковим прогнозом, зростання у країнах з розвинутою економікою становитиме 1,4%. Це зумовлено невизначеністю, що зросла, стосовно економічної політики, напруженістю в торгівлі та послабленням динаміки попиту. Причому зміни помітно торкнулися всіх регіонів світу. У зоні євро у 2025 р. економічне зростання загальмується на 0,2 в. п. та становитиме 0,8%. Серед країн із найнижчим зростанням – США, де зростання у 2025 р. сповільниться до 1,8%, у 2026 р. до 1,7%, що, відповідно, на

0,9 та на 0,4 в. п. нижче за січневий прогноз 2025 р. У країнах з ринком, що формується, і країнах, які розвиваються, темпи зростання сповільняться до 3,7% у 2025 р. і 3,9% у 2026 р., водночас очікується суттєве зниження прогнозів для країн, які найбільше постраждали від недавніх торгових заходів. Так, у Китаї зростання економіки становитиме 4% у 2025 р, а у 2026 р. прогноз знижено на 0,6 та 0,5 в. п. відповідно.

В Україні необхідно підвищувати соціальну відповідальність центральних органів законодавчої і виконавчої влади різних рівнів за підготовку, прийняття і виконання загальнодержавних рішень. Стратегічні завдання ЦОВВ слід орієнтувати на уникнення циклічності соціально-економічного, людського розвитку як окремих регіонів, так і країни у цілому.

2.3. Аналіз структури важелів та ефективності використання інструментів антициклічного фіскального регулювання розвитку економіки

Бюджетно-податкове регулювання є важливим елементом впливу на розвиток економіки як через стимулюючі, так і через обмежувальні заходи в інституціональному контексті бюджетних витрат, бюджетних трансфертів, обов'язкових платежів та зборів тощо. Термін «фіскальна політика» (англ. *fiscal policy*) вперше вжито Дж. М. Кейнсом, для характеристики одного з об'єктивних факторів, що впливає на загальне споживання і використовується як інструмент справедливішого розподілу суспільних доходів [75]. Вчений розглядав фіскальну політику як важливий механізм державного регулювання економіки, підкреслюючи визначальну роль державного бюджету у стимулюванні економічного зростання, підвищенні споживання та забезпеченні зайнятості населення. При цьому державні видатки фінансуються з бюджету, основним джерелом наповнення якого є податки – один із ключових інструментів впливу на ринкову економіку. Загалом фіскальна політика спрямована не лише на

забезпечення поточних фінансових потреб держави, а й виступає важливим засобом макроекономічного регулювання, сприяючи стабілізації економіки та реалізації стратегічних цілей соціально-економічного розвитку.

У світовій практиці є чотири основні підходи до формування фіскального регулювання [121]:

1. Німецька модель орієнтована на забезпечення збалансованості розвитку територій через вирівнювання їх податкового потенціалу. В її межах ключова увага приділяється зіставленню обсягів податкових надходжень окремих земель та їх частки у загальнодержавних доходах. Для зменшення міжрегіональних диспропорцій застосовується механізм перерозподілу фінансових ресурсів, насамперед через податок на додану вартість і систему цільових трансфертів, що дає змогу підтримувати фінансово менш спроможні регіони.

2. Канадська модель передбачає поєднання двох видів трансфертів – вирівнювальних та цільових. Її сутність полягає в забезпеченні приблизно однакового рівня бюджетної забезпеченості для всіх територій за умов застосування середніх податкових ставок. Вирівнювальні трансферти мають універсальний характер і спрямовані на компенсацію відмінностей у дохідній базі регіонів, тоді як цільові надаються під реалізацію конкретних державних програм. Важливим критерієм при розподілі фінансових ресурсів виступає чисельність населення, що дає можливість урахувувати масштаб потреб кожного регіону.

3. Американська модель формується в умовах значної децентралізації бюджетної системи та передбачає чітке розмежування повноважень між різними рівнями влади. Кожен рівень має власні джерела доходів і самостійно визначає напрями використання коштів. Такий підхід сприяє підвищенню відповідальності регіональних органів влади за ефективність бюджетної політики, водночас обмежуючи масштаби міжрегіонального перерозподілу та посилюючи роль конкуренції між територіями.

4. Модель формування фіскальної політики базується на централізованому підході до фінансового вирівнювання. В її межах держава визначає обсяг базових

потреб регіонів і порівнює їх із наявними доходами, а різниця компенсується за рахунок трансфертів із державного бюджету. Такий підхід забезпечує більш рівномірний доступ населення до суспільних благ і послуг, хоча й супроводжується обмеженням фінансової автономії місцевих органів влади.

Таким чином, кожна з моделей відображає специфіку державного устрою та пріоритети економічної політики, поєднуючи різні інструменти для досягнення балансу між ефективністю, справедливістю і фінансовою стійкістю.

Ефективна фіскальна політика має визначати оптимальний рівень податкового навантаження та його динаміку з урахуванням балансу інтересів держави і платників податків. Вона також повинна створювати умови для розвитку підприємництва, зменшення тіньової економіки, стримування інфляції, забезпечення сталого економічного зростання та підвищення рівня життя населення [122].

Фіскальна політика поділяється на дискреційну та автоматичну.

Дискреційна фіскальна політика передбачає свідоме втручання держави у податкову та бюджетну сфери шляхом зміни податкових ставок і обсягів державних витрат з метою впливу на економічну динаміку, рівень безробіття та інфляцію. Вона реалізується через державні програми, соціальні заходи й інструменти бюджетної політики.

У межах дискреційної політики держава цілеспрямовано змінює обсяги державних видатків (E), податків (T), трансфертів приватному сектору (F), обслуговування державного боргу (D) для стимулювання економічного зростання, досягнення повної зайнятості та підтримання макроекономічної стабільності. Як інструменти використовуються державні закупівлі й система чистих податків, що змінюються через коригування ставок і трансфертів. Така політика активно застосовується для згладжування економічних циклів: у період спаду держава стимулює сукупний попит шляхом збільшення видатків або зниження податків, формуючи бюджетний дефіцит, тоді як у фазі піднесення – навпаки, обмежує попит і сприяє утворенню бюджетного профіциту.

Систему цих заходів можна представити у спрощеному вигляді за допомогою рівняння:

$$BD = E + F + D - T, \quad (2.2)$$

де BD – дефіцит державного бюджету.

Якщо джерелами фінансування бюджетного дефіциту є монетарне (MF) і боргове фінансування (DF), то:

$$BD = MF + DF. \quad (2.3)$$

Тоді справедлива рівність:

$$E + F + D - T = MF + DF \quad (2.4)$$

або

$$E + F + D = MF + DF + T \quad (2.5)$$

Рівність, представлена формулою (2.4), відображає взаємозв'язок між монетарною та фіскальною політикою держави, а також дає змогу аналізувати зміну загальної фінансової політики держави на різних стадіях економічного циклу. Очевидно, що для економіки відкритого типу рівняння (2.5) необхідно скоригувати на величину чистого експорту (NE) (експорт мінус імпорт):

$$E + F + D + NE = T + MF + DF \quad (2.6)$$

Отже, рівняння (2.6) є ключовим для розуміння сутності фіскальної політики держави. Зокрема, податки та монетарне фінансування виступають власними джерелами формування державного бюджету, тоді як боргове

фінансування є зовнішнім джерелом залучення коштів, використовуваним для реалізації завдань соціально-економічного розвитку країни.

Дискреційна стимулююча фіскальна політика застосовується в періоди економічної кризи, коли спостерігається зростання дефіциту державного бюджету (BD), через збільшення державних видатків (E) і трансфертів (F) при одночасному зниженні податків (T). Ідеться про стимулювання сукупного попиту та пом'якшення негативних наслідків спадних фаз економічного циклу, зокрема рецесії та депресії. Навпаки, у періоди економічного зростання, супроводжуваного високою інфляцією, держава застосовує дискреційну стримуючу фіскальну політику. Вона передбачає скорочення державних видатків і трансфертів (E, F) та підвищення податків (T) з метою стримування ділової активності. Результатом таких заходів стає формування профіциту державного бюджету і короткострокове зменшення інфляційного тиску, зокрема інфляції попиту.

Заходи стимулюючої фіскальної політики не завжди здатні повністю стабілізувати рівень ВНД, оскільки їх ефект може бути зворотним – призводити до дестабілізації економіки через невизначеність прогнозів щодо тривалості кризи [123]. Часто адміністративно-організаційні заходи реалізуються несвоєчасно: вони можуть випереджати або запізнюватися, що спричиняє часові лаги і знижує ефективність політики.

Застосування дискреційної фіскальної політики (стимулюючої (експансивної) або стримуючої (рестриктивної)) визначається пріоритетами конкретного етапу соціально-економічного розвитку держави, наприклад: боротьба з інфляцією попиту, забезпечення високого рівня зайнятості, антикризове регулювання тощо. У країнах із низьким рівнем економічного розвитку зазвичай застосовують стимулюючу політику, поєднуючи імпортозаміщення зі стримуванням інфляції. У розвинутих країнах переважає стримуюча політика, спрямована на контроль перевиробництва або надмірних інвестицій у певних галузях.

Стимулююча дискреційна політика використовується під час економічного спаду для пом'якшення падіння виробництва, але часто пов'язана з дефіцитним фінансуванням. Така політика реалізується в умовах зростання інфляції та орієнтується на формування профіциту бюджету.

У свою чергу, недискреційна (автоматична) фіскальна політика передбачає виникнення дефіциту або профіциту бюджету автоматично, завдяки дії вбудованих стабілізаторів, що пом'якшують циклічні коливання виробництва без спеціальних урядових втручань. Прикладами автоматичних стабілізаторів можуть виступати:

- прогресивна шкала оподаткування доходів;
- допомога по безробіттю;
- державні трансферти.

У періоди піднесення економіки стабілізатори стримують споживчий попит шляхом підвищення ставок оподаткування і скорочення соціальних виплат. У кризові періоди вони стимулюють споживчий попит через зниження податків та збільшення державної допомоги, що пом'якшує падіння виробництва і доходів.

Перевагами автоматичних стабілізаторів є нульовий часовий лаг, тобто швидке реагування на зміни економіки, а також зменшення амплітуди циклічних коливань. Однак автоматичні стабілізатори не здатні забезпечити стійке зростання національного доходу і зайнятості, що вимагає додаткових урядових заходів. Також частково контрзаходи можуть бути реалізовані автоматично через систему індикаторів, яка коригує податки та державні видатки залежно від економічних сигналів.

У процесі офіційної оцінки автоматичної стабілізації переважно розглядають п'ять статей доходів і видатків державного бюджету: прямі податки з домогосподарств, прямі податки з бізнесу, внески на соціальне страхування, непрямі податки і виплати безробітним. Для оцінки ефективності автоматичних стабілізаторів зазвичай аналізують їхню динаміку протягом тривалого періоду та розраховують еластичність реакції на зміни ВВП. Окрім п'яти основних статей

бюджету, певні дослідники враховують і додаткові видатки, такі як: охорона здоров'я, пенсійне забезпечення, державні субсидії підприємствам тощо [124]. До основних індикативних показників, що характеризують фіскальну політику на різних стадіях економічного циклу відносять [125]:

проциклічні – показники, які зростають під час стадій пожвавлення та піднесення економіки і знижуються під час кризи та депресії. До них належать: валовий національний дохід (ВНД), реальний ВВП, рівень зайнятості, податки на виробництво та імпорт;

контрциклічні – показники, що зростають у періоди кризи та депресії і зменшуються під час економічного піднесення, зокрема: обсяг міжбюджетних трансфертів, соціальні трансферти, дефіцит державного бюджету, чистий експорт, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, рівень безробіття;

ациклічні – показники, які не залежать від фаз економічного циклу і не корелюють із циклічними коливаннями. До них відносять: обсяги імпорту та експорту, фактичний обсяг державних запозичень.

Застосування різних інструментів фіскальної політики, таких як зміна державних видатків або коригування податкових ставок, по-різному впливає на сукупний попит (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Інструменти реалізації фіскальної політики

Стан економіки	Дискреційна політика	Автоматична політика
Спад, депресія	Стимулююча: збільшення видатків і трансфертів, зниження податків	Автоматичне збільшення соціальних трансфертів, зниження податків
	Позитивний момент: подолання циклічного спаду. Негативний момент: зростання бюджетного дефіциту	
Піднесення, пожвавлення	Стримуюча: скорочення видатків і трансфертів, зростання податків	Автоматичне скорочення соціальних трансфертів, оподаткування додаткових доходів за підвищеними ставками
	Позитивний момент: створення бюджетного профіциту. Негативний момент: стримування економічного піднесення	

Джерело: узагальнено автором за [125].

Мультиплікативний ефект від зниження податків є менш вираженим порівняно зі збільшенням державних видатків, що пояснюється більш прямим і потужним впливом державних витрат на сукупний дохід і споживання. Ця відмінність має важливе значення при виборі інструментів фіскальної політики. Зокрема, якщо політика орієнтована на розширення державного сектору, то в умовах економічного спаду доцільним є збільшення державних витрат, що забезпечує сильний стимулюючий ефект. Водночас для стримування інфляції застосовується підвищення податків як відносно м'який обмежувальний захід. Коли фіскальна політика спрямована на обмеження ролі держави в економіці, у період спаду перевага надається зниженню податків, що має помірний стимулюючий вплив. Натомість у фазі економічного піднесення скорочуються державні видатки, що дає змогу більш оперативно послабити інфляційний тиск.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика передбачає, що зміни зайнятості, обсягів виробництва та інфляції, зумовлені економічними циклами, автоматично впливають на обсяги податкових надходжень і державних витрат. Як наслідок, у періоди економічного зростання формується бюджетний надлишок, тоді як у фазі спаду – бюджетний дефіцит, без необхідності прямого втручання з боку уряду.

Аналіз спрямованості фіскальних заходів, вжитих країнами ЄС для нівелювання наслідків COVID-19, наведено на рис. 2.8.

Найчастіше країни ЄС для нівелювання наслідків COVID-19 використовували інструмент відстрочення податків (*Defferal of taxes*, 82%). Решта інструментів були задіяні значно рідше. Друга група включає такі інструменти: тимчасові податкові пільги (*Temporary tax breaks*, 36%) та зменшення ставок податку (*Reduction of tax rates*, 32%). До третьої групи інструментів входять такі антифіскальні заходи, як перенесення збитків на майбутні періоди (*Carry forward losses*, 18%) та скасування / зменшення внесків на соціальне страхування (*Social security contributions*, 14%).

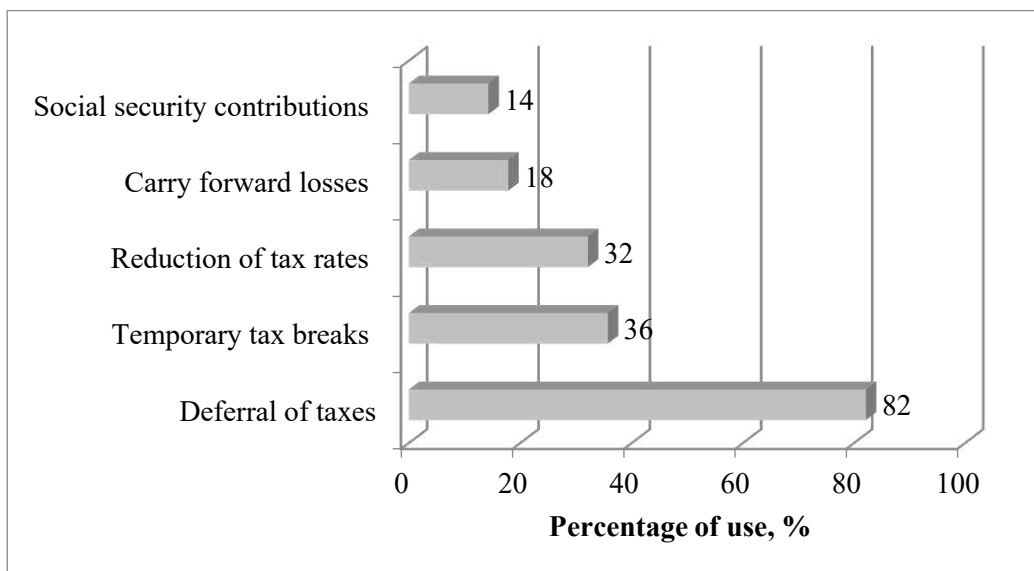

Рис. 2.8. Фіскальні заходи країн ЄС у відповідь на COVID-19 у розрізі інструментів

Складено на основі даних МВФ [126].

Реалізація фіскальної політики може бути пов'язана з виникненням певних ризиків, вплив яких оцінюють за допомогою показників валового внутрішнього продукту, державного боргу, інфляції, дефіциту бюджету, податкового навантаження та ін. До основних ризиків стимулюючої дискреційної політики належить зростання видатків бюджету, що збільшує його дефіцит, може збільшити попит та споживання продукції, і, як наслідок призведе до зростання інфляції. Основними ризиками автоматичної фіскальної політики є: тінізація доходів деяких фізичних осіб (у випадку запровадження прогресивної шкали оподаткування); бюджетний дефіцит у разі здійснення бюджетних трансфертів, які держава не зможе покрити доходами. Оптимальна фіскальна політика передбачає вибір набору фіскальних важелів, що дають змогу сформувати дохідну частину бюджету в необхідному обсязі та не спровокують неконтрольованого зростання рівня державного боргу як частки національного доходу. Неефективна фіскальна політика призводить до кумулятивного зростання бюджетного дефіциту, а за відсутності економічного зростання здатна спровокувати дефолт держави.

Наприклад, у Японії основні елементи податкової підтримки в період пандемії охоплювали відстрочення податкових платежів, а також окремі пільги для подолання наслідків пандемії, насамперед соціального дистанціювання. Найбільш масштабним заходом стала можливість отримання відстрочки на рік (з 1 лютого 2020 р. до 31 січня 2021 р.) для сплати більшості податків за умови, що доходи платника податків за цей період скоротилися не менше ніж на 20% порівняно з попереднім періодом. Крім того, було розширено перелік компаній, які мають право на перенесення збитків на наступні періоди, надано можливість у 2020 р. вибору статусу неплатника для цілей податку з продажів (у разі зниження обсягу продажів протягом місяця на 50% і більше). У частині підтримки адаптації до дистанціювання в рамках податку на прибуток корпорацій стимулювалися вкладення в системи віддаленої взаємодії.

До основних податкових стимулів в прямому оподаткуванні відносять такі (рис. 2.9).

Податковий кредит (R&D Tax Credit). Цей інструмент вважається основною податковою пільгою в податковому субсидуванні інновацій. Він дає змогу компаніям вираховувати із суми податку на прибуток частину витрат на інноваційну діяльність, яка визначається процентною ставкою податкового кредиту. Існують різноманітні механізми застосування цього вирахування в різних країнах, але головні відмінності полягають у двох складових – процентній ставці податкового кредиту та базовому розмірі витрат компанії на дослідження і розробки.

Відрахування може застосовуватися або в повному обсязі в базовому році, або як приріст витрат на дослідження і розробки відносно базового рівня витрат (як правило, середніх за базовий період два, або три, або п'ять років). У літературі другий тип коротко називають науково-дослідним прирістним податковим кредитом (*R & D Tax Incremental Credit*), а перший – науково-дослідним повнооб'ємним податковим кредитом (*R & D Volume-based Tax Credit*). У кожній з цих форм є переваги й недоліки.

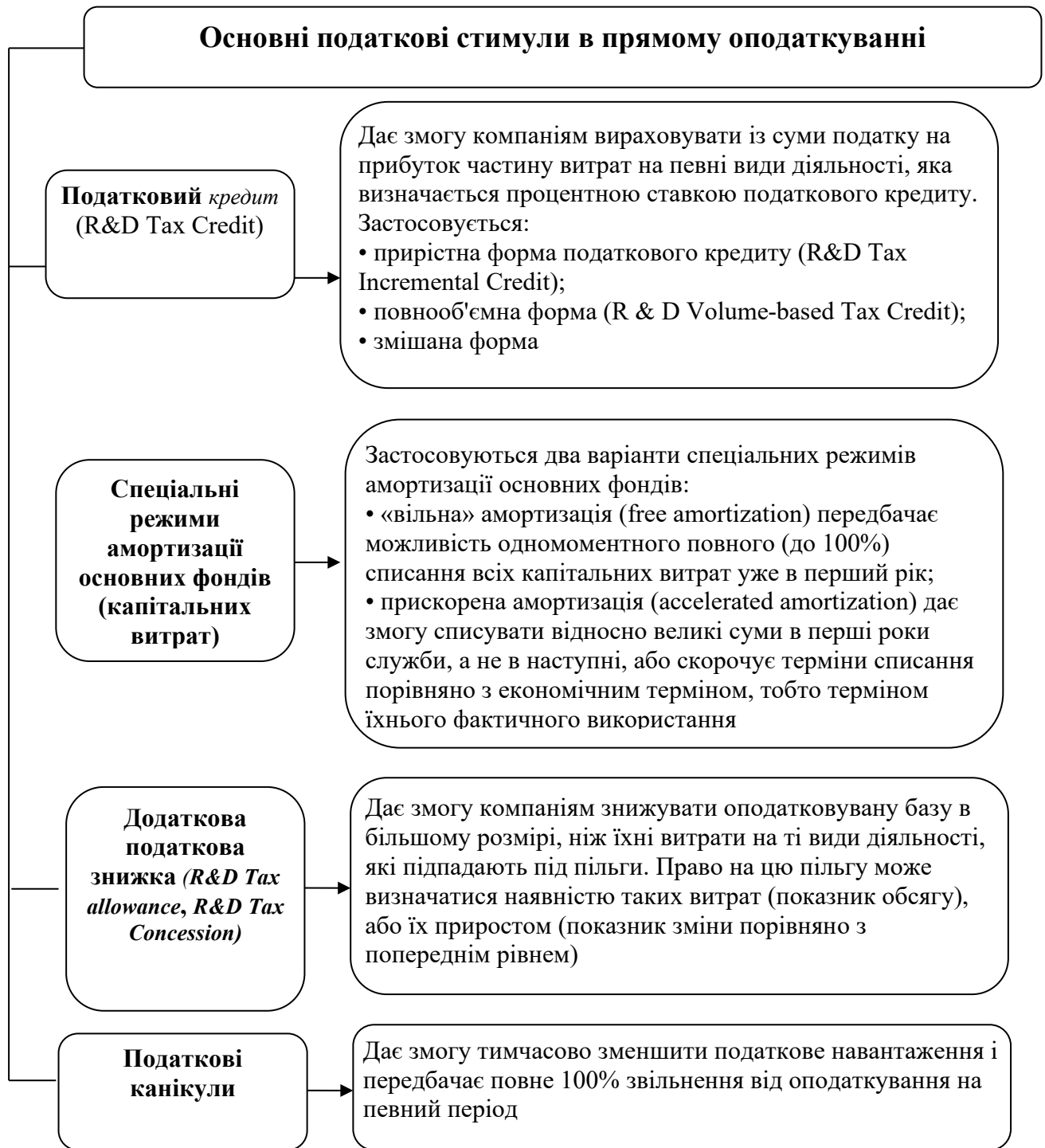

Рис. 2.9. Основні податкові стимули в прямому оподаткуванні

Джерело: узагальнено автором на основі матеріалів Організації економічного співробітництва та розвитку та Світового банку[127; 128].

Прирістна форма краще відповідає меті, власне, стимулювання досліджень і розробок, оскільки заохочує приріст витрат на ці цілі, але вона складніша в обчисленні та оформленні як для підприємців, так і для держави: існують проблеми з тим, як краще вибрати й визначити базовий рівень витрат на

дослідження і розробки, відносно якого потім визначається приріст витрат, викликає більше суперечок між компаніями і податковими органами.

Застосовується також змішана форма, коли до повнооб'ємного податкового кредиту (наприклад, 30% базового розміру витрат на дослідження і розробки) додається прирістний податковий кредит. Найбільшого поширення набули повнооб'ємна та змішана форми податкового кредиту. Змішана форма застосовується у Франції, Іспанії, Португалії, повнооб'ємна форма – в Італії, Канаді, Норвегії. Від прирістної форми відмовилися Франція з 2008 р. та 25 країн, де застосовується податковий дослідний кредит. Тільки 4 країни застосовують прирістну форму (США, Японія, Мексика, Південна Корея).

Спеціальні режими амортизації основних фондів (капітальних витрат). Цей захід покликаний стимулювати придбання капітальних активів, необхідних для розвитку пільгових видів діяльності. У країнах ЄС і в США застосовуються два варіанти спеціальних режимів амортизації основних фондів – «вільна» (free) і прискорена (accelerated) амортизація. «Вільна» амортизація означає відсутність встановленого методу списання. Вона передбачає можливість повного (до 100%) списання всіх капітальних витрат уже в перший рік. Додатковою перевагою «вільної» амортизації є те, що при бажанні компанія може використовувати належні їй відрахування з оподатковуваної бази не лише в рік придбання визначених капітальних активів, а й в інший період. Прискорена амортизація дає змогу списувати відносно великі суми в перші роки служби, а не в наступні, або скорочує терміни списання порівняно з економічним терміном, тобто терміном їхнього фактичного використання. На відміну від вільної амортизації, цей метод списання вирізняється меншою гнучкістю.

І за «вільної», і за прискореної амортизації податкове стимулювання полягає у відстроченні податкових платежів.

Додаткова податкова знижка на дослідження і розробки, яка застосовується в міжнародній практиці (зокрема у Великій Британії та Австралії), дає змогу компаніям зменшувати оподатковувану базу на суму, що перевищує фактично здійснені витрати на інноваційну діяльність.

Право на цю пільгу може визначатися наявністю витрат певного виду (показник обсягу) або їхнім приростом (показник зміни порівняно з попереднім рівнем). Додаткові податкові знижки застосовуються у Великій Британії, Бельгії та Данії на основі об'ємних показників, а в Австралії, Австрії та Угорщини – на комбінованій основі, тобто з урахуванням і об'ємних, і прирістних показників.

Пільги у сфері непрямого оподаткування переважно пов'язані з можливістю зниження ПДВ за товарами певної групи.

За підсумками проведеного аналізу пільг, застосовуваних у зарубіжних країнах, можна зробити висновок, що не існує загальної «успішної моделі» стимулювання та розвитку економіки держави, використання якої може бути універсальним. Найважливішими факторами, що визначають результативність податкових пільг, є сама конструкція податкового стимулу, його відповідність загальній податковій системі.

В аналізі податкових надходжень використовувався коефіцієнт еластичності податків, який розраховувався за формулою:

$$K_{TAX} = \frac{\Delta Tax}{Tax} : \frac{\Delta GDP}{GDP}, \quad (2.7)$$

де Tax – показник загальних надходжень від податків та соціальних внесків;

GDP – показник валового внутрішнього продукту.

Показник коефіцієнта еластичності податків відображає еластичність змін податкових надходжень під впливом різних економічних чинників (валового внутрішнього продукту, доходів населення, рівня роздрібних цін тощо).

Податкові надходження можна вважати еластичними, якщо їхня відсоткова зміна викликає відносно велику відсоткову зміну обсягів показника ВВП (за абсолютними показниками). Тобто за умови, що $K_{TAX} > 1$, податкові надходження вважаються еластичними. Аналіз коефіцієнта еластичності податків у розрізі країн ЄС представлено в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Аналіз показника еластичності податків у розрізі країн ЄС за 2017-2018 рр.

Країна	Загальні надходження від податків та соціальних внесків, млн євро			ВВП (номінальні витрати), млн євро			K_{TAX}
	2017	2018	Відхилення	2017	2018	Відхилення	
Австрія	156 303,70	164 481,90	0,0523	370 296	385 712	0,0416	1,26
Бельгія	206 670,50	213 452,30	0,0328	445 957	459 532	0,0304	1,08
Болгарія	15 315,60	16 690,10	0,0897	52 310	56 087	0,0722	1,24
Греція	74 467,00	76 387,00	0,0258	180 218	184 714	0,0249	1,03
Данія	136 743,50	136 191,30	-0,004	292 408	301 341	0,0305	-0,13
Естонія	7 776,50	8 549,80	0,0994	23 776	26 036	0,0951	1,05
Ірландія	68 313,00	74 024,00	0,0836	297 131	324 038	0,0906	0,92
Іспанія	400 152,00	423 153,00	0,0575	1 161 878	1 202 193	0,0347	1,66
Італія	726 707,00	739 360,00	0,0174	1 736 593	1 766 168	0,017	1,02
Кіпр	6 625,10	7 100,50	0,0718	20 040	21 138	0,0548	1,31
Латвія	8 424,40	9 084,30	0,0783	26 798	29 056	0,0843	0,93
Литва	12 477,00	13 671,60	0,0957	42 269	45 264	0,0709	1,35
Люксембург	22 100,80	24 594,00	0,1128	56 814	60 053	0,057	1,98
Мальта	3 693,40	4 008,20	0,0852	11 322	12 403	0,0955	0,89
Нідерланди	286 084,00	300 351,00	0,0499	738 146	774 039	0,0486	1,03
Німеччина	1 322 134,00	1 380 268,00	0,044	3 244 990	3 344 370	0,0306	1,44
Польща	162 895,20	178 337,40	0,0948	467 313	497 590	0,0648	1,46
Португалія	71 261,60	75 472,20	0,0591	195 947	204 305	0,0427	1,39
Румунія	48 343,80	54 895,10	0,1355	187 773	204 640	0,0898	1,51
Словаччина	28 819,30	30 638,30	0,0631	84 521	89 606	0,0602	1,05
Словенія	16 113,00	17 270,60	0,0718	42 987	45 755	0,0644	1,12
Сполучене Королівство	823 775,20	845 278,10	0,0261	2 363 109	2 423 737	0,0257	1,02
Угорщина	48 078,00	50 070,10	0,0414	125 603	133 782	0,0651	0,64
Фінляндія	96 990,00	99 095,00	0,0217	225 836	233 619	0,0345	0,63
Франція	1 104 771,00	1 133 347,00	0,0259	2 295 063	2 353 090	0,0253	1,02
Хорватія	18 510,20	19 864,40	0,0732	49 094	51 625	0,0516	1,42
Чехія	67 523,30	74 832,40	0,1082	191 722	207 570	0,0827	1,31
Швеція	213 789,00	208 653,10	-0,024	480 026	470 673	-0,0195	1,23

Складено на основі даних Євростату [96].

Аналіз коефіцієнта еластичності податкових надходжень за країнами ЄС доцільно здійснювати за 2017–2018 рр., оскільки цей період характеризується відносною макроекономічною стабільністю та відсутністю значних кризових шоків, що дає змогу оцінити еластичність податків в умовах нормального функціонування економіки. Крім того, цей період передуює пандемії COVID-19 та

пов'язаним із нею суттєвим фіскальним і економічним дисбалансам, які могли б викривити результати аналізу. Крім того, використання дворічного періоду допомагає згладити короткострокові коливання показників та підвищити надійність оцінки еластичності. У графічному вигляді коефіцієнт еластичності податків к розрізі країн ЄС наведено на рис. 2.10.

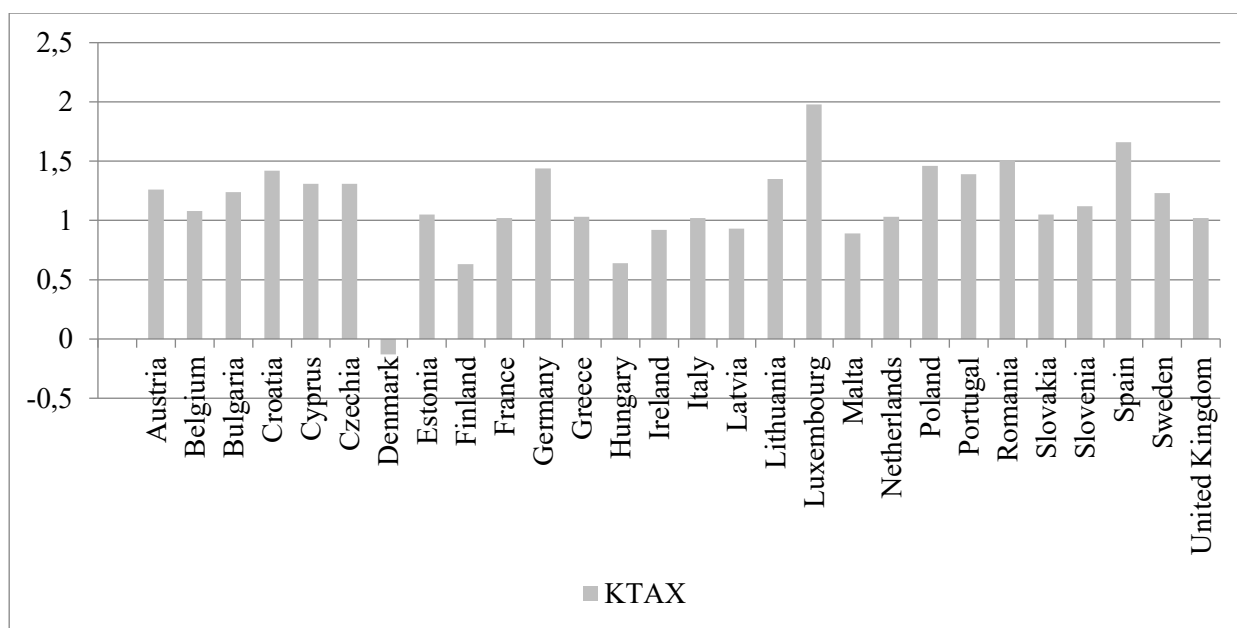

Рис. 2.10. Показник еластичності податків в розрізі країн ЄС за 2017-2018 рр.

Складено на основі даних Євростату [96].

Як свідчать дані табл. 2.4 та рис. 2.10 практично за всіма країнами ЄС показник еластичності податків перевищує 1. Такі дані дають змогу зробити висновок про еластичність податкових надходжень у взаємозв'язку з показником ВВП. Євростат постійно аналізує й коригує прогностні показники ВВП під впливом факторів, які впливають на прогнози. Ці фактори мають різнобічний характер і до них належать, серед іншого, показники податкових надходжень, які теж аналізує Євростат. При розрахунку показників податкових надходжень враховуються податкові пільги, надані в кожній країні ЄС.

Особливу роль у подоланні наслідків фінансово-економічної кризи та забезпеченні стійкого конкурентоспроможного розвитку національної економіки відіграє бюджетно-податкова політика. Про значущість її

інструментів свідчать розміри бюджетної підтримки національної економіки у провідних країнах світу. Так, із метою стабілізації ситуації навколо фінансової системи США міністр фінансів Г. Полсон запропонував план заходів, відображений в Акті про надзвичайну економічну стабілізацію 2008 р. (план Полсона) [129]. Цим планом, зокрема, передбачалося зменшення податкового навантаження на домашні господарства на суму близько 275,0 млрд дол. США, на бізнес – на 110 млрд дол. США, збільшення бюджетних інвестиційних витрат (розвиток інфраструктури, будівництво доріг, модернізацію аеропортів, залізниць і високотехнологічні проєкти) на суму 544,0 млрд дол. США.

У Доповіді з глобальної фінансової стабільності МВФ [111] відзначається надмірне навантаження на державні фінанси в багатьох країнах. Рівні боргу можуть продовжити зростати, а обсяги виробництва знижуватися. Підвищена невизначеність щодо тарифів та економічної політики, зростання прибутковості облігацій у найбільших за розміром економіки країнах, труднощі в отриманні іноземної допомоги ще більше ускладнюють перспективи у бюджетній сфері. Розробникам фіскальної політики доводиться робити важкий вибір між скороченням боргу, створенням резервів для захисту економіки в умовах невизначеності та задоволенням потреб у збільшенні витрат. При цьому ослаблено перспективи зростання, збільшується вартість фінансування, зростають загрози дестабілізації. За таких умов особливої ваги набуває підвищення адаптивності інструментів бюджетно-податкової політики до фаз економічного циклу, а також удосконалення механізмів їхньої реалізації з урахуванням сучасних трансформацій фінансово-економічних процесів.

У цьому контексті цифровізація податкових процесів створює нові можливості для підвищення ефективності реалізації антициклічної фіскальної політики. Використання цифрових інструментів дає змогу забезпечити оперативний моніторинг податкових надходжень, підвищити точність оцінки податкової бази та своєчасно коригувати параметри фіскального впливу залежно від зміни макроекономічної кон'юнктури. Це сприяє зменшенню лагів фіскальної політики та підвищенню її стабілізаційного потенціалу [130].

Водночас в умовах глобалізації економіки суттєвим викликом для ефективності антициклічного регулювання є розмивання податкової бази та переміщення прибутків. У фазах економічного спаду ці процеси посилюють фіскальні дисбаланси й обмежують можливості держави щодо стимулювання економічної активності. Застосування відповідних міжнародних інструментів дає змогу зменшити втрати бюджетних доходів і підвищити стійкість податкової системи до циклічних коливань [131].

Важливою передумовою ефективності фіскального регулювання є забезпечення прозорості фінансових потоків, що визначає повноту охоплення економічної діяльності податковою системою. Недостатній рівень прозорості призводить до розширення тіньового сектору, що особливо загострюється у періоди економічної нестабільності та знижує результативність стабілізаційних заходів. Натомість підвищення прозорості сприяє більш передбачуваній динаміці бюджетних надходжень та посиленню ефективності антициклічної політики [132].

Практика країн Європейського Союзу підтверджує доцільність поєднання цифрових технологій, автоматизованого обміну податковою інформацією та гармонізації регуляторних підходів з метою підвищення стійкості бюджетної системи до циклічних коливань. Такий комплексний підхід дає змогу зменшити чутливість податкових надходжень до змін економічної кон'юнктури та підвищити ефективність реалізації антициклічних заходів [133].

Таким чином, сучасні трансформації податкових відносин, зокрема цифровізація, підвищення прозорості фінансових потоків та впровадження міжнародних стандартів протидії ухиленню від оподаткування, формують додаткові можливості підвищення ефективності антициклічного фіскального регулювання розвитку економіки.

Висновки до розділу 2

В Україні обсяг ВВП розраховується трьома методами: за доданою вартістю (виробничий метод), за доходами (розподілений метод), за витратами (метод кінцевого використання). Відзначається обернений нелінійний зв'язок між факторами, що визначають обсяг виробництва, – Індексом фізичного обсягу та Індексом-дефлятором ВВП. Прискорення темпів інфляції супроводжується уповільненням темпів реального зростання ВВП.

Виявлено шість розходжень Індeksu фізичного обсягу та Індeksu-дефлятора ВВП на інтервалі 1996–2022 рр., а відповідно, шість основних ділових циклів від моменту введення власної національної грошової одиниці (гривні) до початку повномасштабної російської агресії: 1996–2002, 2003–2008, 2009–2015, 2015–2019, 2019–2022, 2022 р. – дотепер.

Витрати на оплату праці, включно із заробітною платою та винагородами, суттєво впливають на динаміку обсягів виробництва. Завдяки аналізу динаміки зайнятості населення виявлено такі цикли скорочення економічно активного населення: 1996–1998, 1999–2009, 2010–2014, 2015–2021, 2022 – дотепер.

Розширення та скорочення доступності кредитів відіграють вирішальну роль в економічних циклах. Доступність кредитування є фактором стимулювання економічного зростання, тоді як обмеження кредитування може призвести до погіршення його динаміки. Важливий вплив на розвиток економіки здійснюють зміни в монетарній сфері, зокрема в динаміці показників інфляції. Протягом багатьох років вона була нестабільною в Україні: з гіперінфляцією у 1993–1995 рр. і високими темпами інфляції під час економічних криз. Упровадження заходів її стримування допомогло стабілізувати її динаміку.

Розвиток економіки України великою мірою залежить від обсягів і структури експорту продукції. Через зміни доходів від експорту та витрат на імпорт під впливом світових цін на сировинні товари й внутрішньої економічної ситуації відзначаються коливання у платіжному балансі. В умовах війни

відбувається перевищення обсягів імпорتنих операцій над експортом, що негативно впливає на приплив іноземної валюти в національну економіку.

Для обмеження таких впливів прийнято Указ Президента України від «Про невідкладні заходи щодо забезпечення еволюційного зростання, стимулювання розвитку регіонів та запобігання корупції» від 20.09.2019 № 713. Ним передбачено розроблення та затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Водночас цілі та ключові завдання Стратегічних планів діяльності владних структур України останніми роками не повною мірою були спрямовані на організацію і мобілізацію виконання національних завдань на період до 2030 р.

Національною програмою вимірювання Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) 2012 р. передбачалися моніторинг і оцінювання впливу показників на людський розвиток шляхом їх розгляду як статистичних характеристик: по-перше, показників – стимуляторів і дестимуляторів людського розвитку; по-друге, визначення і виокремлення їхніх стандартизованих значень; по-третє, з’ясування ваги в структурі всіх складових.

Низькі показники демографічного розвитку регіонів і відтворення населення у 1999–2017 рр. мали: 1) Донецька, 2) Луганська, 3) Житомирська, 4) Кіровоградська, 5) Херсонська області. Вони опинилися на останніх п’яти місцях з 27 адміністративно-територіальних утворень України: 24 адміністративні області, АР Крим, міста Київ і Севастопіль.

У період післявоєнного відновлення в Україні необхідно продовжити реформи елементів тоталітарно-централізованої системи олігархічного управління, що залишилися з минулих часів. Серед причин виникнення турбулентного періоду соціально-економічного розвитку України, крім економічних, стали недоліки та несвоєчасні реформи в управлінні господарським комплексом. У 2014 р. розпочався цикл трансформації системи господарювання, спрямований на обмеження показників тіньової економіки та корупції. Середнє значення ІРЛР у варіантах групування областей при переформатуванні соціально-економічного та територіального простору України

може стати додатковим критерієм формування оновленої регіональної карти відповідно до вимог економіко-статистичних принципів ЄС.

Таким чином, з моменту здобуття державної незалежності в 1991 р. економіка України пережила кілька циклів, детермінованих внутрішніми економічними реформами, зовнішніми економічними умовами, геополітичними подіями та значними структурними зрушеннями. Управління змінами відбувалося на базі початкових економічних реформ за участю міжнародних фінансових організацій, насамперед МВФ. Економічні реформи та сприятливі економічні умови у світі (2000–2004 рр.) привели до значного зростання ВВП, у середньому близько 7 % за рік. Світова фінансова криза 2008 р. спричинила серйозний економічний спад, коли ВВП скоротився на 15 % у 2009 р. Економіка України повільно відновлювалася після кризи 2008 р. з помірним зростанням ВВП (2009–2012 рр.).

Стабільнішому зростанню перешкоджали корупція, низький рівень управління та політична нестабільність. Період 2016–2020 рр. можна охарактеризувати як економічну стабілізацію, коли відбувалося повільне зростання, ознаки якого у 2021 р. було забезпечено міжнародною підтримкою. Зростання ВВП на 2025 р. збережено на рівні лише 2 %, на 2026 р. – 4,5 %. Наша країна дотримується досить жорсткої грошово-кредитної політики для боротьби з інфляцією, стабілізації очікувань і підтримки макроекономічної стабільності. Показники інфляції із середини 2024 р. мають тенденцію до прискорення, насамперед через зміни з боку пропозиції.

Для захисту макроекономічної та фінансової стійкості запроваджено керовані зміни обмінного курсу, щоб полегшити адаптацію української економіки до різких змін економічної динаміки. Проте утримується інфляційний тиск через обмеження у сфері продовольства та енергоспоживання, а також зростання заробітної плати.

В Україні необхідно підвищувати соціальну відповідальність центральних органів, законодавчої і виконавчої влади різних рівнів за підготовку, прийняття та виконання загальнодержавних рішень. Стратегічні завдання центральних

органів виконавчої влади слід орієнтувати на уникнення циклічності соціально-економічного, людського розвитку як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора [109; 118; 130; 131; 132; 133].

Список використаних джерел: [75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133].

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ АНТИЦИКЛІЧНОГО ФІСКАЛЬНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ3.1. Формування методичного забезпечення антициклічного фінансового
регулювання розвитку економіки України

Для впровадження нових антициклічних моделей державно-інституційного втручання в ринкову економіку в контексті формування і досягнення національних пріоритетів потрібні зміни у визначенні цілей та способів реалізації фінансової політики в Україні. Співвідношення економічних і політичних циклів у нашій державі теж свідчить про суттєвий вплив векторних орієнтацій, діяльності громадянських інститутів, партій на формування цілей боргової політики, середньострокового планування доходів, складання цільових, бюджетних програм у публічних фінансових системах. Таким чином, загальні інституціональні зміни у фінансовій політиці завжди мають плануватися на принципах збалансованості зовнішніх і внутрішніх, а також політико-економічних складових. Одним із важливих видів чинників, які можуть призводити до виникнення ризиків фінансової політики, є політичні чинники. Так, уряди можуть вдаватися до збільшення бюджетних видатків за певними програмами, особливо соціальними, напередодні виборів, що не обов'язково зумовлюється потребами в стимулюванні економічної активності у періоди спаду. З метою убезпечення від впливу таких факторів при проведенні фінансової політики використовуються певні правила або обмеження, серед яких основними є відношення дефіциту державного бюджету та державного боргу до ВВП країни. Дотримання цих правил під час реалізації дискреційної фінансової політики дає змогу утримувати ці два показники на економічно безпечному для

країни рівні, запобігати дестабілізації макроекономічного середовища, підтримувати оптимальні пропорції урядового та приватного споживання.

Бюджетні прогнози схильні до значної невизначеності у зв'язку зі стрімкою ескалацією напруженості в торгівлі та вкрай неоднозначними перспективами економічної політики. За оцінками МВФ [111], у 2025 р. глобальний державний борг збільшиться ще на 2,8 в. п. ВВП, а до кінця поточного десятиліття цей показник наблизиться до 100% ВВП, перевищивши максимальний рівень. У третині країн у 2025 р. очікується збільшення рівня боргу порівняно з 2024 р. На загальну частку цих країн припадає 75% світового ВВП, і до них входять основні гравці – Китай та США, а також Австралія, Бразилія, Німеччина, Індонезія, Італія, Мексика, Росія, Саудівська Аравія, Сполучене Королівство, Франція та Південна Африка. Ризики для перспектив у податково-бюджетній сфері зросли з часу публікації «Бюджетного вісника» за жовтень 2024 р. За вкрай несприятливого сценарію до 2027 р. глобальний державний борг може збільшитись приблизно до 117% ВВП, тобто до рівня, який не спостерігався з часів Другої світової війни та суттєво перевищує всі прогнози. Підсилена геоекономічна невизначеність може призвести до подальшого збільшення державного боргу через зростання витрат, зокрема на оборону, особливо в Європі. Жорсткіші та нестабільніші фінансові умови в США можуть вплинути на країни, що розвиваються, через збільшення вартості фінансування та зниження цін на сировинні товари. Недостатнє покращання бюджетних позицій посилить ризики, пов'язані зі зростанням процентних ставок. Якщо процентні ставки перевищать очікувані рівні, це призведе до витіснення нагальних витрат, у т. ч. на соціальну допомогу та державні інвестиції, при цьому дефіцит іноземної допомоги додатково підвищує ризики фінансування в країнах, що розвиваються, з низьким доходом. Більший і триваліший бюджетний дефіцит у США, слабший, ніж очікувалося, внутрішній попит у Китаї, тривала невизначеність і стагнація зростання продуктивності призведуть до подальшого посилення бюджетних ризиків. Зростання світової економіки в 2025 р. різко

сповільниться через запровадження президентом США Д. Трампом найвищих за останні 100 років імпорتنих мит і спричиненої цим невизначеності.

У цих складних умовах країнам необхідні структурні зміни у бюджетах. Щоб скоротити рівень боргу та створити резерви для захисту економіки в умовах підвищеної невизначеності, більшості держав варто провести поступове бюджетне коригування в межах середньострокових параметрів. Таке коригування має забезпечувати баланс між темпами скорочення боргу та забезпеченням економічного зростання з урахуванням конкретних обставин, бюджетних можливостей і загальних економічних умов кожної країни. В Україні державний та гарантований державою борг – 7773,87 млрд грн. або 186,13 млрд дол. США (зовнішній – 74,97%, внутрішній – 25,03%). Частка боргу у ВВП – 94,0% [134]. Країнам з обмеженими бюджетними можливостями слід приділяти першочергову увагу державним видаткам та забезпечувати вільну дію автоматичних стабілізаторів.

Вибір критеріїв ефективності фіскальної політики має базуватися на результатах, які держава здатна використати з максимальною віддачею для забезпечення антициклічного регулювання економіки, водночас не допускаючи суттєвого зростання бюджетного дефіциту та державного боргу. У зв'язку з цим важливим є регулярне проведення ризик-аналізу у середньо- та довгостроковій перспективі з метою вдосконалення фіскальної політики. Зокрема, у розвинутих країнах основна увага приділяється коригуванню ключових інструментів, серед яких: управління державним боргом, оптимізація рівня податкового навантаження та його розподілу, надання державних гарантій, а також запровадження механізмів системного пом'якшення впливу негативних чинників, уникнути яких повністю неможливо [135].

Більшість європейських країн застосовують механізми раннього виявлення та попередження потенційних ризиків. У світовій практиці такі підходи здебільшого мають інформаційний характер і спрямовані на підвищення обізнаності осіб, які ухвалюють рішення. Рання ідентифікація ризиків покликана впливати на прийняття управлінських рішень і сприяти формуванню більш

ризик-орієнтованої фінансової політики. Водночас у низці країн упроваджуються фінансові правила, що передбачають створення резервів або встановлення нормативів з урахуванням виявлених ризиків, у т. ч. в контексті антициклічного регулювання. Під час формування бюджетів різних рівнів, а також при ухваленні рішень щодо державних запозичень і надання гарантій обов'язковими є проведення стрес-тестування та аналіз найгірших сценаріїв розвитку подій. Такі наслідки оцінюються у вартісному вимірі, а частина відповідних коштів підлягає резервуванню. Рівень резервування визначається залежно від загального рівня економічного розвитку країни та обраного типу фінансової політики. Консервативна політика передбачає формування істотних резервів, але обмежує можливості економічного зростання. Натомість політика, орієнтована на стимулювання розвитку, допускає мінімальні резерви або навіть їх відсутність. Важливим елементом є також визначення механізмів покриття ймовірних збитків у разі реалізації ризиків. Зазвичай це передбачає створення своєрідної «фінансової подушки безпеки» на державному рівні, яка може набувати різних форм. Зокрема, це можуть бути резервні бюджетні фонди загального призначення або спеціалізовані державні фонди та фінансові інструменти, спрямовані на пом'якшення впливу окремих ризиків, як практикується в низці розвинутих країн.

Практика свідчить [136], що в умовах макроекономічної стабільності та загального економічного благополуччя застосування агресивної, стимулюючої фінансової політики може забезпечити позитивні результати. Зокрема, орієнтація на активне стимулювання економіки здатна прискорити темпи зростання ВВП, що підтверджується досвідом окремих країн, таких як Китай і Сінгапур, де завдяки подібній політиці досягалося стійке економічне зростання (приблизно 6% щорічно в Китаї та понад 17% у Сінгапурі). Водночас важливою умовою ефективності подібної політики є збереження належного виконання державою своїх функцій, зокрема соціальних.

Фінансова політика України протягом багатьох років здебільшого мала дискреційний характер [125]. З огляду на це доцільним є узагальнення еволюції

підходів до формування та реалізації фінансової політики в Україні в ретроспективному розрізі. Зокрема це дає змогу виокремити її ключові типи та особливості прояву на різних етапах економічного розвитку. Характеристику таких типів за 1991–2025 рр. наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Характеристика основних типів фінансової політики України протягом 1991–2025 рр.

Період	Характеристика індикативних показників	Фінансова політика
1991–1995 рр.	Цей економічний цикл є одним із найскладніших для аналізу та порівняння через обмеженість зіставних статистичних даних. У зазначений період спостерігалися різкі макроекономічні коливання: ВВП скоротився у 1090 разів, рівень інфляції досяг гіперінфляційних масштабів (10256,0% на рік), податкові надходження зменшилися на 6,3%, тоді як державні видатки зросли на 6,5%. Водночас дефіцит бюджету відносно ВВП скоротився в 1,9 раза. Упродовж 1992–1995 рр. відбулося суттєве переосмислення ролі державного бюджету в процесах перерозподілу ВВП	У 1992–1993 рр. дискреційна фінансова політика проявлялася слабо й переважно через застосування стимулюючих інструментів. Натомість у 1994 р. акцент змістився на використання заходів стримуючого характеру
1996–1997 рр.	Скорочення ВВП на 10%, суттєве зниження інфляції до 16% на рік, збільшення державних видатків на 4% та зростання дефіциту бюджету відносно ВВП на 2%	Застосування дискреційної стримуючої політики
1998–2001 рр.	ВВП скоротився в 1,6 раза, інфляція зросла у 2,5 раза, тоді як податкові надходження до бюджету відносно ВВП залишалися на рівні 12%. Видатки бюджету зменшилися на 3%, а дефіцит бюджету скоротився настільки, що у 2000 р. було зафіксовано профіцит	Дискреційна стримуюча політика
2002–2004 рр.	ВВП зріс у 1,5 раза, інфляція підвищилася в 9 разів, досягнувши 10%. Податкові надходження до бюджету відносно ВВП залишалися стабільними, видатки бюджету зросли на 3%, а дефіцит бюджету відносно ВВП збільшився в 6 разів	Слабо виражена дискреційна стимулююча політика
2005–2007 рр.	ВВП збільшився у 2 рази, рівень інфляції залишався стабільним. Податкові надходження до бюджету відносно ВВП зросли на 20%, видатки бюджету скоротилися на 7%, а дефіцит бюджету відносно ВВП зменшився в 1,4 раза	Застосування стримуючої дискреційної політики
2008–2011 рр.	ВВП скоротився на 10%, інфляція зросла у 2 рази, податкові надходження до бюджету відносно ВВП залишалися стабільними, а видатки бюджету не зазнали змін. Водночас дефіцит бюджету відносно ВВП збільшився у 4,5 рази	У 2008–2009 рр. спостерігалася поєднання дискреційної стимулюючої фінансової політики з дією автоматичних (недискреційних) механізмів. У 2010–2011 рр. акцент змістився на застосування заходів стримуючої фінансової політики

Продовження таблиці 3.1

Період	Характеристика індикативних показників	Фіскальна політика
2012-2015 рр.	ВВП скоротився у 2 рази, відзначалося стрімке зростання інфляції, тоді як податкові надходження до бюджету відносно ВВП залишалися стабільними на рівні 22 %. Видатки бюджету зросли на 2 %, а дефіцит бюджету відносно ВВП збільшився в 1,3 раза і зберігав стабільний рівень	Слабо виражена дискреційна політики із застосуванням у 2015 р. інструментів стимулюючої політики
2016-2020 рр.	Реальний ВВП зріс у 2,6 раза, темпи зростання інфляції зменшилися, реальне податкове навантаження знизилося до 29,8 %, видатки бюджету зросли в 1,9 раза, дефіцит Державного бюджету зріс у 5 разів, а зведеного бюджету – в 7 разів, дефіцит бюджету відносно реального ВВП становив 5,88 % (за зазначений період збільшився вдвічі)	Слабо виражена дискреційна політики із застосуванням інструментів стимулюючої політики
2021	Відновлення економічного зростання після пандемічного спаду 2020 р. (зростання реального ВВП близько 3,4%), поступове прискорення інфляції, зростання податкових надходжень на фоні відновлення економічної активності, збільшення видатків бюджету при збереженні помірного дефіциту	Дискреційна стимулююча політика, спрямована на відновлення економічної активності
2022–2025 рр.	Різке скорочення ВВП у 2022 р. (близько –30%) з подальшим поступовим відновленням у 2023–2025 рр.; суттєве зростання державних видатків, насамперед оборонного та соціального характеру; значне збільшення дефіциту державного бюджету; зростання ролі зовнішнього фінансування; трансформація структури податкових надходжень та запровадження податкових пільг для підтримки бізнесу	Активна дискреційна стимулююча політика в умовах воєнного стану з домінуванням антикризових та стабілізаційних заходів.

Джерело: розроблено та узагальнено автором на основі аналізу макроекономічної динаміки та трансформацій фіскальної політики України.

Серед основних системних проблем у фіскальній сфері можна відзначити насамперед сферу оподаткування. Як результат нерівномірного податкового навантаження, найбільший тягар покладено на позбавлених податкових пільг законослухняних платників. В Україні на масштаби ухилення від податків впливають не стільки розміри податкових ставок, скільки викривлення умов конкурентної боротьби внаслідок нерівномірного розподілу податкового тягара, корупція, недосконалість законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, у т. ч. податкового, загальне недотримання норм законів платниками податків, податкова заборгованість платників перед бюджетом та державними цільовими фондами [137].

Значну загрозу макроекономічній стабільності становлять:

ризик так званого технічного дефолту, оскільки дефіцит фінансових ресурсів та політичний чинник, імовірно, сприятимуть тому, що доходи бюджету спрямовуватимуться передовсім на фінансування захищених статей, а питання погашення зобов'язань вирішуватиметься або через реструктуризацію боргів уряду, що означатиме технічний дефолт України, або через нові боргові зобов'язання [125];

прихована емісія грошей;

посилення фіскального тиску на економіку [138] у результаті розроблення урядом великої кількості нормативно-правових актів, метою яких є збільшення податкових надходжень до бюджету. Деякі з них мають конструктивне спрямування, оскільки розширюють податкову базу за рахунок боротьби з ухиленням від сплати податків, проте наслідки інших можуть бути досить критичними. Особливо планується врегулювати фіскальний тиск на обіг криптоактивів, у сфері послуг, державному, оборонному секторах економіки, у малому і середньому бізнесі тощо.

Нестабільність та внутрішні суперечності податкового законодавства не дають змоги фіскальній політиці відігравати роль автоматичного стабілізатора економіки, а розроблення дискреційних заходів не враховує наявності часових лагів, що зводить антициклічну ефективність фіскальної політики до мінімуму. Велике податкове навантаження на фонд оплати праці сприяє тінізації заробітної плати, поширенню виплат "у конвертах". Нераціональний розподіл податків між державним і місцевими бюджетами зумовлює хронічну дотаційність місцевих бюджетів та обмежує ресурси місцевих органів влади. Система адміністрування обов'язкових платежів залишається складною, вартість збору податків не зменшується. Розвиткові партнерства з бізнесом перешкоджає введення додаткових адміністративних обмежень у зборі податків. Наявність великої кількості соціальних пільг, безсистемне їхнє надання, відсутність преференцій інвестиційного спрямування зменшують дохідну базу бюджету без перспективи розширення бази оподаткування.

До чинників зростання фінансових ризиків, що становлять серйозну загрозу макроекономічній стабільності України, належать такі:

1. Зростання фінансового тиску на економіку. Хоча більшість заходів щодо збільшення податкових надходжень мають конструктивний характер, а саме розширюють податкову базу та протидіють ухиленню від сплати податків, однак існують і такі, що можуть спричинити критичні наслідки, особливо в умовах обмеженої платоспроможності платників через пандемію.

2. Деформація структури доходів держбюджету. Частка податкових надходжень у структурі доходів державного бюджету є нестабільною. Для порівняння: у розвинутих країнах цей показник коливається на рівні 85–95%, тоді як в Україні він помітно нижчий, особливо у періоди надзвичайних ситуацій. Крім того, у доходах Зведеного бюджету України переважають непрямі податки.

3. Зниження ефективності державних інвестицій. Для фінансування поточних потреб держава значно скорочує капітальні видатки, що зменшує потенціал економічного пожвавлення.

4. Зростання дефіциту бюджету. Унаслідок розширення видаткових зобов'язань при обмежених ресурсах дисбаланс між доходами та витратами держави наближається до критичного рівня. Це призводить до формування високого дефіциту бюджету та невиконання запланованої видаткової частини.

Ризики фінансової політики можуть проявлятися і при здійсненні державних закупівель та трансфертних платежів [139]. Державні закупівлі є важливим компонентом сукупних витрат і безпосередньо формують рівень сукупного попиту в економіці. Збільшення обсягів державних закупівель сприяє зростанню сукупного попиту, оскільки підвищує загальний рівень витрат у країні, тоді як їхнє скорочення, навпаки, зменшує сукупний попит. На відміну від державних закупівель, податки та трансферти впливають на сукупний попит опосередковано, змінюючи величину споживчих витрат домогосподарств та інвестиційні витрати підприємств. Зокрема, збільшення трансфертних платежів домогосподарствам підвищує їхній наявний дохід, що стимулює споживчі витрати та, відповідно, зростання сукупного попиту. Одночасно трансферти або

субсидії підприємствам покращують їхній фінансовий стан, забезпечують внутрішнє фінансування виробничої діяльності та дають змогу розширювати інвестиційні витрати, що також веде до підвищення сукупного попиту. Навпаки, скорочення трансфертних платежів призводить до зниження наявного доходу домогосподарств і обмежує інвестиційні можливості підприємств, що в сукупності зменшує сукупний попит і гальмує економічне зростання. Отже, ефективність фіскальної політики великою мірою залежить від правильного поєднання прямих витратних інструментів (державних закупівель) та непрямих інструментів (податків і трансфертів), які разом формують стимулюючу або стримуючу дію на сукупний попит.

Підвищення податкових ставок справляє стримуючий вплив на економічну активність, оскільки зменшує наявний дохід домогосподарств, що спричиняє скорочення споживчих витрат. Одночасно підвищення податків зменшує нерозподілений прибуток підприємств, який є джерелом фінансування чистих інвестицій, тим самим обмежуючи інвестиційні витрати. У результаті зростання податків відбувається загальне скорочення сукупного попиту в економіці. Навпаки, зниження податків підвищує наявний дохід домогосподарств і розширює можливості фінансування інвестицій підприємств, що сприяє зростанню сукупного попиту. Тому податкові інструменти фіскальної політики є важливим засобом стабілізації економіки та можуть застосовуватися для регулювання її стану на різних фазах економічного циклу, забезпечуючи антикризовий або стримуючий ефект залежно від поточної макроекономічної ситуації.

Критики дефіцитної фіскальної політики вважають, що в довгостроковій перспективі така політика призводить до підвищення процентних ставок і скорочення інвестиційних витрат, що впливає на темпи економічного зростання та може посилювати інфляцію. Позитивний ефект фіскальної політики на економіку країни може зменшуватися через різні фактори в міжнародній економіці, наприклад, спад в Україні або зростання економік розвинутих країн. Одним із важливих аспектів міжнародних економічних відносин є ефект чистого

експорту: зміни фіскальної політики здатні впливати на курс національної валюти, що, у свою чергу, позначається на обсягах експорту та імпорту [140].

Ідентифікація ризиків фіскальної політики має стати важливим методичним аспектом її реалізації [141]. Зменшення негативного впливу фіскальних ризиків починається з ретельної ідентифікації джерел цих ризиків та оцінки їхніх можливих наслідків. Для цього використовуються різні моделі управління ризиками (ризик-менеджмент). У більшості розвинутих країн кожний державний орган, відповідальний за сфери, де можуть виникати фіскальні ризики, зобов'язаний виявляти такі ризики та регулярно доповідати про них органу, який відповідає за фінансову і бюджетну політику.

Окрім розуміння сутності джерел ризику та можливих сценаріїв їх реалізації, необхідно володіти інструментами, здатними кількісно оцінити рівень ризику. Найчастіше така оцінка виражається у грошових величинах або відносних показниках. Без проведення кількісного аналізу ризиків за різними сценаріями будь-які спроби контролю фіскальних ризиків є малоефективними. Важливо також передбачити механізми, які дають змогу реалізовувати заходи для уникнення або мінімізації негативних наслідків фіскальної політики. У більшості розвинутих країн для цього створюють спеціалізовані фонди, призначені для покриття втрат від реалізації фіскальних ризиків, з чітко визначеними процедурами прийняття рішень про використання цих коштів.

Таким чином, реалізація фіскальної політики може спричиняти виникнення певних ризиків. Основними з них є: зменшення ВВП, збільшення інфляції, зростання державного боргу. На стадії кризи або депресії економіки критичним для платників податків може стати зростання податкового навантаження (що спостерігалось в Україні в 2014-2016 рр., коли навантаження на платників податків доходило до 35,5 %).

Важливим аспектом реалізації фіскальної політики держави має стати Стратегія економічного розвитку України. Водночас Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року не містять чіткого акценту на питаннях податкової та фіскальної політики [142]. Аналогічно, у Національній

економічній стратегії на період до 2030 року недостатньо деталізовано інструментарій реалізації фіскальної політики [143]. Держава має формувати таку фіскальну політику, яка враховує сучасні теоретичні підходи до оподаткування та передбачає визначення заходів реагування на позитивні й негативні тенденції в економіці.

Державі слід переглянути підхід до політики витрат, оскільки темпи зростання витрат бюджету перевищують темпи зростання доходів бюджету. Одним із заходів скорочення витрат має бути регулювання сум заробітних плат керівникам органам на державних підприємствах (Нафтогаз, Укроборонпром, Укрзалізниця, Укрпошта та ін.), а також членам наглядових рад таких підприємств. Об'єктивні структурні зміни грошових потоків державних фінансів привертають значну увагу провідних науково-дослідних центрів різних країн. На тлі зростання загроз національній та глобальній безпеці, а також песимістичних прогнозів щодо посилення дивергенції й фрагментарності у сучасній і майбутній світовій системі спостерігається тенденція до поступового нарощування військового потенціалу держав. Так, за даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI) [144] військові витрати у всіх регіонах світу, зокрема в Європі, Азії, Океанії та на Близькому Сході, у 2023 р. досягли історичного максимуму – 2443 млрд дол. США, що на 6,8 % перевищує показник 2022 р. Україна за цим показником посіла 8-ме місце у світі (у 2022 р. – 11-те), витративши 64,8 млрд дол. США, що на 51 % більше, ніж у попередньому році. Водночас співвідношення військових витрат і ВВП у нашій країні (34 %) є найвищим у світі, що становить 58 % від загальних державних видатків. Експерти Австралійського інституту стратегічної політики (Australian Strategic Policy Institute, ASPI) зазначають, що істотна частина громадян європейських держав підтримує необхідність збільшення національних військових бюджетів та надання допомоги Україні в її боротьбі за незалежність проти російської агресії. Попри збільшення оборонних видатків країн ЄС до 1,6 % ВВП після початку російського повномасштабного вторгнення в Україну, поширена думка полягає

в недостатності цього рівня. Виникають дискусії стосовно того, наскільки ці витрати повинні перевищувати 2–3% ВВП. Наразі відносні витрати країн Балтії та Польщі перевищують показники Іспанії чи Італії, які не зацікавлені в додатковому нарощуванні державного боргу, що перевищує 100 % ВВП. Крім того, на відміну від попередніх криз, які зазвичай об'єднували країни, нинішні міждержавні розбіжності у сфері торговельної, оборонної та фінансової політики створюють додаткові суперечності.

Водночас, за даними Кільського інституту світової економіки (Kiel Institute for the World Economy, IfW), хоча нині ухвалення рішень у межах Європейського Союзу на основі глибокої інтеграції видається дедалі менш реалістичним, у найближчій перспективі очікуються подальше стабільне збільшення обсягів фінансування оборонних потреб та послідовне вдосконалення механізмів його забезпечення як на національному, так і на глобальному рівні. Підтвердженням є запровадження наприкінці 2024 р. нових фінансових інструментів (Extraordinary Revenue Acceleration Loans) у межах європейських донорських угод для підтримки бюджетного фінансування України. Окрім того, очікується, що прибуток від заморожених російських активів у розмірі 70 млрд євро допоможе компенсувати можливе скорочення джерел фінансування зі США у майбутньому [145].

У рекомендаціях Кільського інституту світової економіки передбачено, що в короткостроковій перспективі для нарощування витрат на зміцнення військового потенціалу держав – членів ЄС доцільно використати механізми боргового фінансування та тимчасово звільнити видатки на оборону від обмежень, визначених фінансовими правилами. Подібні заходи вже запроваджено, наприклад, у Німеччині. Для своєчасного обслуговування боргових зобов'язань рекомендується активніше протидіяти ухиленню від сплати обов'язкових платежів і зменшувати податкові преференції, а також економічно обґрунтовано підвищувати рівень податкового навантаження. Крім того, протягом певного періоду можливе коригування структури державних споживчих витрат, таких як соціальні трансфери та субсидії, шляхом

тимчасового призупинення їхнього зростання. Важливо, щоб видатки на оборону справляли мультиплікативний ефект, стимулюючи інноваційний розвиток і економічне зростання. Подібний підхід не лише сприятиме зростанню податкових надходжень, а й допоможе знизити відношення державного боргу до ВВП.

Також мають бути введені інструменти автоматичної фіскальної політики, серед яких важливою є прогресивна шкала ставок податку на доходи фізичних осіб задля реалізації принципу соціальної справедливості та перекладання податкового навантаження на заможніші верстви населення. Ризиком упровадження таких інструментів може стати тіньова економіка, але держава, використовуючи досвід зарубіжних країн (Німеччина, Франція), має намагатися перейти на прогресивну систему оподаткування доходів фізичних осіб. Окрім того, в Україні майже не оподатковуються предмети розкоші – приватні літаки, яхти, катери тощо. Неефективною є система оподаткування нерухомості, яка залежить не від вартості її об'єктів, а лише від площі житлових чи нежитлових приміщень.

Побудова фіскальної політики має включати комплекс питань, які будуть узгоджуватися з напрямками податкової, бюджетної та боргової політики. Заходи податкової політики повинні зважати на необхідність поповнення бюджету країни. Разом із тим бюджетна політика має корелюватися з борговою політикою щодо акумулювання коштів для погашення державного боргу.

Суттєвим є застосування фіскальних стимулів для реінвестування капіталу у вітчизняну економіку та запровадження перешкод для його виведення з України. Рациональним вбачається одночасне зменшення ставки податку на прибуток підприємств на частину прибутку, реінвестованого в модернізацію основних фондів, та збереження на високому рівні частини прибутку, спрямованого на інші цілі (виплату дивідендів тощо) [146]. Одним із пріоритетних напрямів реалізації фіскальної політики є зменшення податкового навантаження на інвестиційно-інноваційну діяльність підприємств. Досягти цього можна, зокрема, шляхом скасування ПДВ на імпорт енергозберігаючого

обладнання, яке не виробляється в Україні, а також за рахунок компенсації відсоткових ставок за кредитами, спрямованими на фінансування таких інноваційних проєктів. Ці заходи стимулюють модернізацію виробництва, сприяють упровадженню енергоефективних технологій та підвищенню конкурентоспроможності підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Окрім того, держава має спрямувати вплив стимулюючих інструментів фінансової політики на підтримку реального сектору економіки (особливо підприємств важкого машинобудування), які раніше забезпечували надходження значної суми податків до бюджету.

Ефективність антициклічного фінансового регулювання великою мірою визначається здатністю держави адаптувати інструменти податкової політики до умов міжнародної податкової конкуренції, зокрема через застосування механізмів трансфертного ціноутворення та контролю за переміщенням прибутків, що дає змогу згладжувати фінансові дисбаланси в різні фази економічного циклу [147].

Таким чином, доцільність використання податкових пільг необхідно аналізувати в контексті конкретної національної системи оподаткування з урахуванням усіх факторів, які впливають на розвиток цього виду діяльності. При цьому доцільно проаналізувати досвід і результати активного впровадження фінансових антикризових заходів державами – лідерами в цій сфері і доповнити пакет антикризових заходів в Україні найефективнішими інструментами.

В умовах невизначеності потрібне послідовне удосконалення теоретичних і практичних принципових засад сутнісних змін координації складових резилієнтної державної фінансової політики. Прозорість і підзвітність – невід’ємна складова реформи управління публічними фінансами. Вкрай необхідний моніторинг наслідків шокової волатильності для монетарної політики в умовах триваліших періодів відхилення інфляції від цільових показників, коли посилюються загрози зміни структури економіки та, відповідно, негативні ризики в рамках каналів поширення шоків.

Відносні ефекти різних податково-бюджетних інструментів варто об'єктивно оцінювати за єдиними підходами. Так, зменшення державних інвестицій негативно впливає на зростання економіки, але часто вважається найбільш політично доцільним. Отже, потрібна підтримка сильних фіскальних інститутів, здатних у період воєнного стану та повоєнного відновлення захищати урядові капіталовкладення. Заходи фіскального регулювання нині у більшості країн перебувають у стадії розроблення і, певно, є недостатніми для остаточної стабілізації держборгу. Крім того, слід докласти зусиль до гармонізації політики сталого економічного зростання, зайнятості та соціального розвитку в глобальному масштабі. Для ідентифікації ризиків фіскальної політики існує потреба в їх систематизації [146] відповідно до впливу на бюджет держави: ризики дохідної частини бюджету; ризики видаткової частини бюджету; ризики фінансування дефіциту.

3.2. Обґрунтування вибору інструментів антициклічного фіскального регулювання розвитку національної економіки

У періоди глобальної, регіональної турбулентності для стабілізації національної економіки за підтримки МВФ та інших міжнародних організацій розробляються комплексні програми управління змінами в межах встановлених регламентів кредитного фінансування. Структура заходів фіскальної політики, їхня інтенсивність, поряд із заходами грошово-кредитної та структурної політики відіграють ключову роль у забезпеченні макроекономічної стабільності, формуванні умов для досягнення потенційного рівня ВВП, забезпечення стійкого економічного зростання в майбутньому. Тому важлива спрямованість поточної фіскальної політики на вирішення макроекономічних проблем, її здатність впливати на подолання макроекономічних дисбалансів. Бюджетно-податкове регулювання може сприяти нейтралізації впливу кризових

явищ чи стримувати надмірне пожвавлення економічної активності – бути антициклічним або перебувати у фарватері макроекономічної динаміки, забезпечувати активну фінансову підтримку економіки в періоди високого рівня поточних доходів і звужувати видатки у періоди рецесії – бути проциклічним.

Сукупність заходів уряду в бюджетно-податковій сфері має бути спрямована на: згладжування коливань економічного циклу; забезпечення повної зайнятості; підтримку рівноваги платіжного балансу; виробництво неінфляційного валового внутрішнього продукту; сталий, резилієнтний соціально-економічний розвиток.

У рамках фіскальної політики використовуються інструменти, що є економічними механізмами, за допомогою яких досягаються стратегічні цілі: урядові (державні) витрати, державні трансферти та податки (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Класифікація інструментів фіскального регулювання

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення класичних та сучасних теоретичних підходів до фіскальної політики.

Під урядовими витратами слід розуміти державні закупівлі товарів та послуг, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Вони охоплюють

широкий спектр видів закупівель, зокрема: будівництво об'єктів інфраструктури (доріг, шкіл, медичних закладів, культурних споруд), закупівлю сільськогосподарської продукції, проведення зовнішньоторговельних операцій, придбання військової техніки та інших ресурсів. Основною ознакою таких закупівель є те, що кінцевим споживачем виступає держава. Державні закупівлі поділяють на два види: для власного споживання держави та для регулювання ринку.

Державні трансферти, будучи одним із інструментів фінансової політики, є виплатами державних органів, не пов'язаними з рухом товарів і послуг. Вони перерозподіляють доходи держави, отримані від платників податків, через допомогу, пенсії, виплати із соціального страхування тощо.

Податки як один із головних інструментів фінансової політики є примусово вилученими державою або місцевою владою у фізичних та юридичних осіб коштами, що необхідні для реалізації державою її функцій. Вони виконують не тільки фінансову функцію – з акумулювання коштів до бюджету, а й розподільну, стимулюючу та контролюючу функції. Високі податкові ставки призводять до того, що багато працювати і добре заробляти вигідно, коли уряд надає громадянам адекватний обсяг послуг, передбачених Конституцією. У свою чергу, низькі податкові ставки пов'язані з ризиками недостатніх доходів бюджету, що спричиняє загрози невиконання функцій держави. При правильному застосуванні податкового інструментарію він може принести чималу користь, при помилковому – непоправну шкоду. Обов'язкові платежі та збори тісно пов'язані з іншим інструментом фінансової політики – державними видатками. Кошти, які вилучаються у вигляді податків, надходять до бюджетів усіх рівнів і стають джерелом витрат для досягнення різних цілей держави.

Вплив інструментів фінансової політики на сукупний попит є різноспрямованим. Зміна державних закупівель як безпосередньої компоненти сукупного попиту безпосередньо позначається на ньому. У свою чергу, податки і трансферти, змінюючи величину споживчих та інвестиційних витрат, справляють на сукупний попит лише непрямий вплив. При цьому зростання

державних закупівель збільшує сукупний попит, а їхнє скорочення призводить до його зменшення, оскільки ці закупівлі є частиною сукупних витрат: населення, підприємств та держави на придбання матеріальних благ і послуг (сумарне споживання, інвестиції та державні витрати). Державні витрати збільшують сукупні витрати на ринку й стимулюють зростання сукупного попиту, отже, і виробництво рівноважного валового національного продукту (ВНП). У результаті державних закупівель сукупний попит зростає на величину державних витрат під ці закупівлі. Відповідно, протилежні процеси спостерігатимуться в разі скорочення державних витрат.

Далі розглянемо, як впливають на сукупний попит податки – інша складова фінансової політики. Збільшення податкових ставок призводить до зменшення реального чистого доходу населення, а отже, і скорочення споживчих витрат населення, що позначиться на сумі сукупних витрат. Якщо розміри інвестицій та державних витрат незмінні, то зниження споживчих витрат супроводжується ризиками скорочення ВНП і зайнятості. Зростання податків спричиняє зниження доходів населення. Але не весь дохід надходить на споживання. Певна його частина спрямовується до заощаджень. Якби цього не відбувалося, то вся сума податків означала б лише вирахування зі споживання. Але оскільки наявний дохід розпадається на частини – споживання і заощадження, то, отже, зниження доходу зумовить скорочення як споживання, так і заощаджень. Зростання податків, таким чином, викликає зниження наявного доходу, а це призводить до скорочення споживання та заощаджень на кожному рівні ВНП.

Залежно від фази циклу, в якій перебуває економіка, інструменти фінансової політики використовуються по-різному. Стимулююча фінансова політика, що має на меті подолання циклічного спаду економіки, являє собою дії уряду з контролю над економічною ситуацією з метою максимально наблизити обсяг ВВП до його потенційного рівня та підтримати низькі й стабільні темпи інфляції. Цей тип фінансової політики проводиться в разі рецесійного розриву, коли економіка діє нижче своїх потенційних можливостей. Її інструментами є збільшення державних закупівель, зниження податків, збільшення трансфертів.

Стримуюча фінансова політика має на меті обмеження циклічного піднесення економіки та націлена на зменшення сукупного попиту. Цей тип фінансової політики застосовується для подолання інфляційних розривів. Її інструментами є зменшення державних закупівель, збільшення податків, скорочення трансфертів.

До інструментів податкового регулювання належить сукупність норм і правил, які забезпечують вплив держави на господарську поведінку платника податків через її економічні інтереси задля досягнення певного економічного, соціального чи іншого корисного результату. Застосовувані у практиці податкового регулювання інструменти є однорідними – вони суттєво різняться за напрямками регулюючого впливу, сферою застосування, цілями, механізмом дії та іншими ознаками. Тому для ефективної реалізації регулюючої функції оподаткування та вибору доцільних з економічної точки зору регулятивних інструментів, спрямованих на досягнення певних цілей соціально-економічного розвитку, винятково важливою є їх класифікація (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Класифікація інструментів податкового регулювання

Джерело: розроблено автором на основі узагальнення теоретичних підходів у сфері податкового регулювання та фінансової політики.

За напрямом впливу всі інструменти податкового регулювання поділяють на три основні групи: стимулюючі, підтримуючі та стримувальні

(дестимулюючі). Стимулюючі інструменти застосовують для заохочення платників податків до вчинення дій, що відповідають пріоритетам суспільних інтересів. Використання таких інструментів дає змогу зменшити податкове навантаження на відповідні категорії платників, що, у свою чергу, знижує непродуктивне вилучення їхніх фінансових ресурсів. Компенсаційні (підтримуючі) інструменти спрямовані на нейтралізацію негативних наслідків ринкових викривлень або впливу зовнішніх факторів на платників податків, а також на підтримку їхніх дій, які відповідають загальнонаціональним цілям. Прикладом є механізм перенесення збитків (негативного значення податкової бази) на наступні податкові періоди. Це дає змогу пом'якшити вплив коливань ринкових умов або впровадження інноваційних технологій на платників податків, продовжуючи ефективний податковий період. Стримувальні (дестимулюючі) інструменти використовуються для підвищення податкового тягара на платника податків у випадку небажаних з точки зору держави дій або господарських операцій. Збільшення податкового навантаження робить ці дії менш рентабельними та, як наслідок, менш привабливими. Прикладом є підвищення ставок акцизів або розширення переліку підакцизних товарів, що знижує споживання за наявності високої цінової еластичності попиту.

Варто підкреслити, що однозначне віднесення інструментів до стимулюючих або стримувальних є умовним: один і той самий інструмент може одночасно заохочувати до одних дій та утримувати від інших. Класифікація залежить від кінцевої мети податкового регулювання. Також дискусійним є віднесення до податкових інструментів штрафних санкцій за порушення законодавства.

За характером цілей соціально-економічного розвитку інструменти податкового регулювання поділяють на стратегічні й оперативні (тактичні), де критерієм поділу є природа поставлених цілей.

За сферою впливу інструменти податкового регулювання класифікуються за трьома напрямками: економічний, соціальний та екологічний розвиток. Кожна

група може мати підгрупи залежно від рівня впливу: макро-, мезо-, міні- або мікроекономічного.

За механізмом впливу податкові інструменти поділяють на системні, комплексні та локальні (елементні) [148]. Системні інструменти інтегровані у податкову систему країни й охоплюють, наприклад, загальний рівень оподаткування. Збільшення податкового навантаження зазвичай стримує економічну активність і накопичення капіталу, що сприяє розвитку тіньової економіки. Навпаки, зниження податкового навантаження стимулює економічну активність, зменшує тіньову економіку, проте може тимчасово скоротити дохідну частину бюджету до моменту зростання податкових баз.

Водночас високий рівень оподаткування може бути прийнятним у разі ефективного використання бюджетних коштів на загальнонаціональні економічні та соціальні програми. Прикладом у цьому плані можуть бути податкові системи Скандинавських країн із соціально орієнтованою ринковою економікою. Особливої актуальності проблема оптимальності рівня податкового навантаження набуває у зв'язку зі світовою фінансовою кризою та специфікою її прояву в окремих країнах. Нобелівський лауреат Т. Гаавельмо [149] теоретично обґрунтував проблему вибору між двома принципово різними способами стимулювання короткострокового зростання економіки. Перший полягає у посиленні податкового навантаження та перерозподілі податкових надходжень через бюджети всіх рівнів (із подальшим збільшенням державних видатків і державних інвестицій). Другий спосіб – стимулювання приватної ініціативи шляхом зниження податків та відповідного зменшення державних витрат. З урахуванням характерних рис макроекономічних систем, за наявності яких принцип Т. Гаавельмо реалізується повною мірою, можна дійти висновку, що в економіці, надміру обтяженій, «перенасиченій» податками (в якій навіть мале збільшення податкових ставок зменшує обсяг надходжень до бюджету), подальше посилення податкового преса не є ефективним. Застосування принципу Т. Гаавельмо в такій економіці передбачає, що зменшення податкових ставок супроводжується збільшенням податкових надходжень і завдяки цьому

приростом державних витрат та державних інвестицій. Крім того, дія цього макроекономічного регулятора може суттєво спотворюватись у зв'язку з нерівномірним розподілом податкового навантаження між платниками. Таким чином, використання податкового навантаження як системного інструменту податкового регулювання має враховувати наявний рівень цього навантаження, ефективність бюджетної політики й пріоритети макроекономічного регулювання економіки.

До системних регуляторів податкової системи також належить її структура, що визначає основні принципи формування доходів державного бюджету та розподілу податкового навантаження між різними категоріями платників. Зміни у структурі податкової системи можуть здійснюватися двома ключовими способами:

1) запровадження нових податків або скасування чинних – це дає змогу адаптувати податкову систему до сучасних економічних умов, змін у галузевій структурі економіки чи пріоритетів державної політики;

2) зміна співвідношення ефективних ставок податків між різними групами – тобто корекція податкового навантаження на окремі категорії платників або види діяльності. Такий підхід зазвичай реалізується через координоване використання локальних (елементних) інструментів податкового регулювання, наприклад, шляхом зміни ставок ПДВ, податку на прибуток підприємств, акцизів чи спеціальних податкових пільг.

Таким чином, структурні зміни у податковій системі впливають на всю економіку країни, оскільки допомагають точково стимулювати або стримувати економічні процеси, коригувати розподіл податкового тягаря між різними секторами.

Аналіз [150-152] дав змогу узагальнити найважливіші структурні показники податкової системи:

– співвідношення прямих і непрямих податків. Зменшення цього показника дає змогу переносити центр ваги оподаткування з виробника на споживача та стимулювати накопичення й інвестиції, тоді як його збільшення

послаблює стимули до виробництва та отримання доходів, але водночас знижує гостроту проблеми перекладання податків;

– співвідношення корпоративних та індивідуальних податків. Регулювання цього співвідношення дає змогу державі впливати на ділову активність, структуру інвестицій та обсяги виробництва. Його зростання сприяє підвищенню реальних доходів населення і скороченню масштабів тіньової економіки (за рахунок легалізації доходів фізичних осіб). Водночас надмірне податкове навантаження на юридичних осіб може призводити до підвищення цін, зменшення внутрішніх джерел інвестування та втрати конкурентних позицій виробниками товарів (робіт, послуг);

– частка податків на майно і капітал. Збільшення цього показника сприяє підвищенню ефективності використання капіталу та прискорює його перерозподіл на користь ефективніших власників, однак може стримувати розвиток підприємницької активності.

Ще одним важливим системним регулятором податкової системи є альтернативні режими оподаткування. До них належать спрощена система оподаткування та єдиний податок на вмінений дохід для окремих видів діяльності. Метою впровадження таких альтернативних систем є стимулювання розвитку конкретних секторів економіки й підтримка пріоритетних форм підприємницької діяльності. Завдяки цим системам держава може зменшити податковий тягар для малого та середнього бізнесу, підвищити рівень легальної економічної активності й заохотити інвестиції у стратегічно важливі напрями розвитку. Альтернативність систем оподаткування у більшості країн зумовлена такими обставинами:

– перехід на одну з цих систем оподаткування (у разі дотримання встановлених обмежень) пов'язаний здебільшого з рішенням платника податків;

– та сама діяльність, що проводиться економічним агентом, може оподатковуватися лише за однією системою оподаткування (звичайною чи альтернативною);

— кожна з альтернативних систем є альтернативою до загальної системи оподаткування, оскільки передбачає обмежений перелік податків та зборів, які стають обов'язковими для сплати платником. Вибір конкретної альтернативної системи звільняє платника від сплати частини найбільш фіскально значущих податків і зборів, що застосовуються в загальній системі оподаткування, зберігаючи при цьому законність та легітимність його податкових зобов'язань.

Системний характер інструментів податкового регулювання проявляється в тому, що їхнє застосування суттєво змінює структуру податкових платежів та об'єкти оподаткування. Альтернативні системи оподаткування, крім стимулювання детінізації економіки, допомагають вирішувати дві надзвичайно важливі проблеми для країн із транзитивною економікою.

Перша проблема стосується реалізації регулюючої функції податкової системи. Альтернативні системи сприяють зростанню обсягів господарської діяльності й ефективному використанню наявних ресурсів, стимулюють ефективну зайнятість населення і розвиток малого бізнесу, що є базою формування підприємницької ініціативи в країні.

Друга проблема пов'язана з дерегуляцією підприємницької діяльності, що істотно знижує витрати держави на адміністрування податків і зборів, а також зменшує витрати платників податків на підготовку звітності. Крім того, це знижує ризик помилок і застосування штрафних санкцій, що у багатьох випадках є вирішальним фактором при виборі конкретної альтернативної системи оподаткування.

Комплексний характер мають ті інструменти податкового регулювання, які охоплюють одночасно кілька основних податків і зборів, створюючи спеціальні режими оподаткування та забезпечуючи цілісний стимулюючий ефект для економіки [153]. До них можуть бути віднесені спеціальні податкові режими, що запроваджуються за територіальною чи галузевою ознаками. Відмітними рисами спеціальних режимів оподаткування як комплексних інструментів податкового регулювання є такі:

- у межах кожного режиму використовується комплекс взаємозалежних та одночасно використовуваних податкових пільг щодо різних податків та зборів. Здебільшого вони стосуються ПДВ, податку на прибуток підприємств, мита та певних різновидів майнових податків (насамперед земельного податку);

- спеціальні податкові режими запроваджуються на визначений відповідним законодавчим актом період;

- ці режими зазвичай спрямовані на стимулювання розвитку окремих регіонів або територій. Це досягається шляхом створення сприятливих умов для інтенсифікації інвестиційної й інноваційної діяльності, здебільшого в межах спеціалізованих структур, таких як технопарки. Водночас інші форми податкового стимулювання (підтримка виробництва окремих видів товарів або створення сприятливих умов для певних соціальних груп платників податків) не є характерними для спеціальних режимів. Такі цілі зазвичай реалізуються через елементні (локальні) інструменти податкового регулювання, які мають вужчу спрямованість та більшу гнучкість;

- для кожного режиму визначаються пріоритетні види діяльності та спеціальні умови провадження підприємницької діяльності. Наприклад, може встановлюватися мінімальний обсяг інвестицій, необхідний для участі в режимі. Саме ці критерії визначають коло суб'єктів, які можуть користуватися відповідним режимом;

- для інструментів податкового регулювання цієї групи характерне поєднання податкових пільг із додатковими заходами неподаткового регулювання підприємницької діяльності. Це означає, що поряд зі зменшенням податкового навантаження підприємства можуть отримувати підтримку у вигляді спрощених процедур ліцензування, адміністративних преференцій, субсидій чи інших заходів, що полегшують ведення бізнесу та стимулюють інвестиції.

До комплексних регуляторів податкового регулювання належать також спеціальні галузеві режими оподаткування. По суті, вони є комплексом пільг, що вводиться одночасно за кількома видами податків і зборів та застосовується до

суб'єктів господарювання однієї галузі або до платників податків, які провадять певний вид діяльності. Щодо доцільності застосування таких комплексних галузевих інструментів податкового регулювання існують різні підходи та точки зору.

Прихильники галузевої податкової підтримки обґрунтовують її необхідність тим, що через історичні чи економічні причини відмова від державної підтримки окремих галузей може призвести до серйозних економічних і соціальних втрат, які перевищують суму наданих пільг. Окремі галузі не здатні існувати самостійно без державної підтримки, але є важливими для забезпечення загальної економічної стабільності держави. До них, наприклад, належать вугільна промисловість, сільське господарство та ін. Зокрема, спеціальні пільгові режими оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників є звичайною практикою у країнах Євросоюзу.

Противники галузевої підтримки вказують на те, що вона призводить до перерозподілу бюджетних ресурсів між секторами економіки, а галузі, які отримують державну підтримку, часто виявляються неефективними. У результаті бюджетні кошти спрямовуються на підтримку галузей із найгіршими показниками, що не відповідає логіці макроекономічного управління й обмежує можливості стимулювання секторів, які формують конкурентні переваги національної економіки.

Водночас наявність податкової підтримки певних галузей робить їх привабливішими для інвесторів, адже вкладення коштів у ці галузі може забезпечувати вищу рентабельність інвестицій. Однак така підтримка часом спотворює конкуренцію, знижує мотивацію суб'єктів господарювання до підвищення ефективності та конкурентоспроможності. Крім того, на відміну від підтримки депресивних регіонів, галузева підтримка порушує принцип справедливості оподаткування, оскільки одні галузі отримують преференції, а інші – ні.

У світовій практиці застосування спеціальних галузевих режимів оподаткування поширене у багатьох країнах, що розвиваються, та державах із

транзитивною економікою. Основною проблемою при цьому залишається необхідність обмеження масштабів і тривалості дії таких режимів, а також обґрунтований вибір пріоритетних галузей, які справді потребують підтримки.

Інший тип податкових інструментів – елементні (локальні) регулятори – спрямований на реалізацію регуляторного потенціалу кожного окремого податку. Назва цієї групи зумовлена тим, що всередині конкретного податку регулювання здійснюється через зміну характеристик його елементів як економічної категорії.

До локальних інструментів належать також ті, що пов'язані із об'єктом і предметом оподаткування. Зміна складу об'єкта або предмета оподаткування безпосередньо впливає на економічну поведінку платників податків. Наприклад, виведення певних видів діяльності або господарських операцій з-під оподаткування робить їх для платника більш рентабельними. Підприємці, за інших рівних умов, обиратимуть такі варіанти діяльності, які мінімізують податкові витрати, що може змінювати співвідношення видів діяльності й на рівні окремого платника, і на макрорівні економіки.

Прикладом локальних інструментів є зміни до переліку підакцизних товарів. Розширення цього переліку підвищує ціну товару, що призводить до впливу на попит, умови конкуренції та обсяги виробництва. Інший приклад – виключення з оподатковуваного доходу сум або вартості майна, які надходять платнику у вигляді прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, що стимулює залучення інвестицій.

Масштаби й ефективність податкового регулювання залежать від того, наскільки повно охоплені податком потенційні суб'єкти оподаткування. Тут слід розрізняти встановлений законом порядок визначення таких суб'єктів, що є частиною конструкції податку, а також звільнення від оподаткування окремих груп платників, яке відповідає визначеним критеріям і розглядається як податкова пільга. Яскравим прикладом є сучасний ПДВ. Він передбачає встановлення “порога реєстрації” – мінімального обсягу оподатковуваних операцій, перевищення якого зобов'язує економічного агента стати платником

ПДВ. Це дає змогу малим підприємствам не сплачувати податок і уникати складного податкового обліку, проте одночасно унеможлиблює компенсацію сум сплаченого ПДВ. Такий механізм є елементом конструкції податку і не розглядається як податкова пільга.

Значення ставки податку для податкового регулювання важко переоцінити. На думку Дж. Ван Хорна [154], професіоналізм законодавця має втілюватися не у винайденні нових податкових механізмів, а в умінні знайти оптимальне співвідношення рівнів податкових ставок, адекватне поточному моменту. У цілому підвищення податкової ставки стримуюче впливає на дії платників податків, спрямоване на збільшення податкової бази, оскільки збільшує обсяг податкових зобов'язань і зменшує економічну вигоду від відповідних операцій. Навпаки, зниження податкових ставок за інших рівних умов стимулює економічних агентів до розширення таких операцій, тобто до збільшення податкової бази. Одним із варіантів цього інструменту є застосування диференційованих ставок, які дають змогу регулювати податкове навантаження з урахуванням окремих складових об'єкта оподаткування. У світовій практиці диференційовані ставки широко використовуються в таких податках, як індивідуальний податок на доходи громадян, податок на прибуток (дохід) корпорацій, податок на додану вартість. Крім самого розміру податкових ставок, важливе значення має метод їх встановлення. Наприклад, пропорційні ставки залишають нейтральним вплив на платників з різними обсягами податкової бази та найкраще реалізують принципи рівнозначності й пропорційності оподаткування. Однак застосування пропорційних ставок у прямих податках іноді суперечить принципу справедливості, адже однаковий відсоток податку для всіх платників може несправедливо обтяжувати тих, хто має менші доходи.

У міжнародній практиці прогресивні податкові ставки найчастіше застосовуються при оподаткуванні доходів і майна фізичних осіб. Це пов'язано з тим, що такий підхід допомагає перерозподіляти податкове навантаження, дотримуючись принципу соціальної справедливості, коли особи з вищими

доходами несуть більший податковий тягар, а ті, хто має менші доходи, сплачують менше. Пропорційні ставки податку на доходи фізичних осіб у діапазоні 10-19% застосовуються нині такими східноєвропейськими країнами, як Литва, Латвія, Естонія, Словаччина, Румунія, Чехія, Албанія. Серед пострадянських держав – в Україні, Грузії, Туркменістані, Казахстані, Киргизстані. Однак використання пропорційних ставок у поєднанні зі значним неоподатковуваним мінімумом доходів громадян (стандартним відрахуванням) все ж забезпечує слабку прогресію.

Застосування прогресивного оподаткування прибутку юридичних осіб створює певну дискримінацію щодо високорентабельних підприємств, оскільки зростання їхнього прибутку супроводжується підвищенням податкових ставок. Водночас введення прогресивних ставок для корпорацій може давати і позитивні результати. Зокрема, зниження ставок податку на прибуток для малого бізнесу та низькорентабельних підприємств виступає ефективним інструментом підтримки таких суб'єктів господарювання. Подібна практика успішно застосовується, наприклад, у Нідерландах. Прогресивне оподаткування теж може відігравати роль допоміжного антимонопольного механізму, спрямованого на протидію надмірній концентрації та монополізації виробництва, або використовуватися, коли держава не зацікавлена в розширенні певних об'єктів оподаткування. У сфері ресурсного оподаткування прогресивні ставки дають змогу стримувати споживання обмежених або невідновлюваних ресурсів. У випадку оподаткування доходів це сприяє контролю масштабів виробництва та може знижувати інвестиційну привабливість окремих галузей чи видів діяльності, забезпечуючи раціональніше використання економічних ресурсів.

Регресивне оподаткування передбачає зменшення податкових ставок зі збільшенням бази оподаткування. Такий підхід стимулює платника податків до розширення обсягу оподатковуваних операцій, що, у свою чергу, сприяє зростанню податкової бази. На макроекономічному рівні застосування регресивних ставок у оподаткуванні доходів чи прибутку юридичних осіб може сприяти економічному зростанню, стимулювати створення додаткових робочих

місць та концентрувати капітал на високорентабельних підприємствах. Це забезпечує прискорений розвиток бізнес-суб'єктів і активізацію економічної діяльності. Водночас недоліком регресивного оподаткування є те, що податковий тягар несправедливо перекладається на низькорентабельні підприємства, що може призвести до їхньої збитковості або ліквідації. Тому суто регресивні ставки застосовуються досить обмежено у світовій практиці. Зазвичай вони комбінуються з прогресивними ставками, що дає змогу збалансувати ефект стимулювання економічного розвитку та справедливості розподілу податкового навантаження. Такий підхід використовується, наприклад, у США і Великій Британії.

Практично кожному податку чи збору властиві локальні механізми регулювання, які стимулюють або стримують певні дії платників податків через спеціальні правила визначення елементів податкових баз та зобов'язань. До таких механізмів належать: порядок і масштаби застосування звичайних цін; методи ведення податкового обліку; механізми зменшення оподатковуваного прибутку на суму негативної податкової бази минулих періодів, відомі як механізм перенесення збитків; інші аналогічні засоби, що впливають на економічну поведінку платника податків.

Податкові пільги теж належать до локальних регуляторів, проте мають особливий статус. На відміну від вбудованих у конструкцію податку локальних механізмів, які діють автоматично для всіх платників, податкові пільги є винятком із загального порядку оподаткування. Вони надаються лише окремим групам платників, що відповідають встановленим критеріям, і дозволяють цим суб'єктам зменшити податкове навантаження поза стандартним режимом.

Серед фіскальних реформ, передбачених міжнародними зобов'язаннями України в межах Меморандуму з МВФ та Програми Ukraine Facility, вагоме значення надається впровадженню концепції податкових витрат. У зв'язку з цим здійснено аналіз законодавчих актів (Додаток Г), пов'язаних із наданням податкових пільг, на предмет визначення в них мети застосування пільги та очікуваних результатів (за період з липня 2022 р. по квітень 2023 р.). Результати

аналізу свідчать, що більшість змін у сфері податкових пільг стосувалися юридичних осіб. Водночас у значній частині законодавчих актів відсутня оцінка наслідків використання таких пільг, а в окремих випадках не визначено коло їхніх кінцевих вигодонабувачів. Це підтверджує недостатній рівень обґрунтованості відповідних норм.

З метою усунення згаданих недоліків доцільним є внесення змін до змісту пояснювальної записки до законопроектів, зокрема щодо обов'язкового визначення кінцевих бенефіціарів податкових пільг, прогнозованої оцінки втрат бюджету та зазначення потенційних компенсаторних джерел.

Отже, в Україні вкрай необхідно реалізувати курс на інституціоналізацію податкових витрат як перспективного фіскального інструменту. З цією метою визначено концептуальні засади національної еталонної податкової системи для цілей оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків.

Еталонна податкова система (ЕПС) – це базова модель податкової системи держави, що відображає сукупність положень (вимог) ідеальної податкової політики, сформованої відповідно до принципів рівності платників перед законом, фіскальної достатності, соціальної справедливості, економічності та нейтральності оподаткування. Загальні вимоги до визначення еталонної податкової системи, а також опис її параметрів у розрізі окремих податків і зборів гармонізовано з найкращою світовою практикою. ЕПС передбачає: визначення всеосяжної податкової бази; застосування інструментів податкової політики для стандартного режиму оподаткування (у т. ч. єдиної еталонної ставки відповідного податку, збору), дія яких поширюється на всіх без винятку платників цього податку (збору). Таким чином, ЕПС не допускає застосування інструментів податкової політики, які передбачають надання податкових пільг (спеціальних податкових режимів) окремим платникам податків або їх групам за будь-якими персоналізованими критеріями чи ознаками.

Отже, інструмент податкової політики (податковий інструмент) – одне або кілька пов'язаних між собою положень податкового та/або митного

законодавства, які визначають один чи кілька елементів податку (збору) та/або принципів їхнього застосування. Визначено еталонні показники елементів податку (збору) та базових принципів їх застосування для кожного податку (збору) відповідно до норм законодавства. Ідентифіковано податкові інструменти, які у вигляді чинних положень податкового та/або митного законодавства чи в разі запровадження нових положень податкового та/або митного законодавства відрізняються від положень ідеальної податкової політики та зумовлюють виникнення податкових видатків. Такі відмінності вважаються відхиленнями від ЕПС.

Визначення кількісних (вартісних) характеристик податкового інструменту, який призводить до податкових видатків, проводиться зокрема, але не виключно, у таких випадках:

- актуальна сума податкових видатків застосовується для цілей бюджетного планування та при ухваленні рішень зі питань бюджету;
- прогнозована сума податкових видатків береться до уваги під час розгляду потенційних змін податкової політики щодо запровадження нових податкових інструментів (прогнозне оцінювання – ex-ante аналіз);
- актуальна сума податкових видатків береться до уваги для оцінки ефективності чинних податкових інструментів з метою прийняття рішення щодо необхідності їхнього подальшого використання, вдосконалення або скасування (ретроспективне оцінювання – ex-post аналіз).

Відхилення від ЕПС у розрізі відповідного податкового інструменту визначаються таким чином:

- ідентифікуються положення податкового та/або митного законодавства, на яких ґрунтується інструмент;
- ідентифікуються елементи відповідного податку (збору) та/або принципи його застосування, які визначають специфіку / особливості застосування зазначеного інструменту;
- встановлюються відмінності від аналогічних вимог ЕПС (за сферою регулювання, механізмом застосування тощо) в розрізі кожного з

ідентифікованих елементів відповідного податку (збору) та/або принципу його застосування.

Відхилення від ЕПС може оцінюватись як щодо кожної виявленої відмінності, так і стосовно загального ефекту від комбінації кількох відмінностей. За наявності відхилень від ЕПС податковий інструмент вважається таким, що може призводити до податкових видатків. Відповідно, якісні й кількісні (вартісні) характеристики такого інструменту підлягають оцінці. Для цілей визначення суми податкових видатків результат застосування такого податкового інструменту у вигляді суми податку (збору), що підлягає сплаті до бюджету згідно з вимогами інструменту, порівнюється з розрахунковим результатом застосування положень ЕПС (тобто базової податкової моделі) щодо тих же самих елементів податку (збору) та/або принципів його застосування за незмінності всіх інших умов та обставин провадження діяльності, одержання доходів, стану об'єкта оподаткування тощо. Від'ємний результат такого розрахунку вважається втраченими доходами бюджету (*revenue forgone*).

У частині податку на доходи фізичних осіб ЕПС спирається на концепцію всеосяжного доходу, відповідно до якої дохід визначається як приріст економічної спроможності до споживання (тобто як сума споживання та приросту чистої вартості активів за певний період) [155]. При цьому дохід включається до об'єкта оподаткування незалежно від виду діяльності, за результатами якої його отримано. Для резидентів України визначено умови центру життєвих інтересів в Україні.

У контексті ЕПС імплементовано норми міжнародного прямого оподаткування. Вважається, що всі операції між резидентами і нерезидентами (юридичними та фізичними особами) здійснюються на ринкових умовах – із дотриманням «принципу витягнутої руки». Правила трансфертного ціноутворення відповідно до Настанов ОЕСР з трансфертного ціноутворення для багатонаціональних підприємств та податкових адміністрацій розглядаються як частина ЕПС [156]. Норми щодо контрольованих іноземних компаній (КІК)

застосовуються на рівні контролерів – юридичних осіб. Еталоном вважаються обов’язкові вимоги для так званої моделі «А» (пункт (а) ст. 7(2) Директиви Ради (ЄС) 2016/1164 від 12.07.2016 «Про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку» (далі – Директива 2016/1164) [157]. Вирахування витрат на запозичення дозволяється лише в обсягах, що не перевищують обмежень, встановлених правилом обмеження відсотків (Interest Limitation Rule, ILR). Еталоном вважаються обов’язкові вимоги, визначені положеннями ст. 4 Директиви 2016/1164. Частиною ЕПС є обов’язкові вимоги, еквівалентні тим, які встановлені: ст. 5 Директиви 2016/1164 щодо оподаткування приросту капіталу при виведенні активів («exit taxation rule»); статтями 9 та 9а Директиви 2016/1164, щодо нейтралізації наслідків гібридних розбіжностей («hybrid mismatches rules»).

Правила запобігання ухиленню від оподаткування, розмиванню податкової бази та перенесенню прибутку застосовуються шляхом коригування сум доходів та/або витрат відповідного податкового періоду через додавання позитивних і віднімання від’ємних різниць фінансового результату до оподаткування, із забезпеченням недопущення подвійного оподаткування одних і тих самих доходів чи подвійного вирахування одних і тих самих витрат у різних періодах.

Правила щодо усунення міжнародного подвійного оподаткування, які передбачають надання резидентам – платникам податку на прибуток підприємств податкового кредиту щодо податків, сплачених за кордоном (зарахування проти суму податку на прибуток підприємств), розглядаються як частина ЕПС. Податок, який був сплачений в Україні у випадках, коли Україна не є країною джерела доходу щодо відповідної суми доходу у відповідному періоді на підставі угоди про усунення подвійного оподаткування, згода на обов’язковість якої надана Верховною Радою України, підлягає поверненню платнику податку.

При визначенні переліку доходів та КІК, які підлягають оподаткуванню, та умов їхнього оподаткування еталоном вважаються обов'язкові вимоги для згаданої моделі «А» (пункт (а) ст. 7(2) Директиви 2016/1164). При цьому дотримуються умови щодо усунення подвійного оподаткування їхніх доходів від КІК як в Україні, так і за кордоном. Загальне правило протидії ухиленню від оподаткування (General Anti-Avoidance Rule, GAAR), визначене ст. 6 Директиви (ЄС) 2016/1164, є частиною ЕПС.

3.3. Методичний підхід до оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання розвитку національної економіки

Ступінь відповідності стану фіскального регулювання проблемам макроекономічної збалансованості впливає як з особливостей поточних трендів економічних циклів, так і з потенціалу державних стратегічних реформ. Не менш важлива синергія управління змінами на макро- мезо- та мікро- рівні. Бюджетно-податкова антициклічна політика сприяє наближенню поточного тренду економічної динаміки до його потенційного рівня, а проциклічна – віддаленню. В окремих випадках, наприклад, у періоди економічного відновлення після тривалого та глибокого економічного спаду, коли поточний рівень ВВП є істотно нижчим за потенційний, проведення проциклічної політики позитивно впливає на виправлення макроекономічних дисбалансів та сприяє виходу траєкторії зростання на її потенційний тренд.

На основі підходів, що застосовуються у міжнародній практиці фінансового програмування [158], оцінено показники сектору загального державного управління (ЗДУ) та проведено оцінювання спрямованості фіскальної політики України за 20 років у період 2005–2024 рр. Вихідні статистичні дані та результати розрахунків наведено в таблицях 1-6 (Додаток Д).

Показником, що характеризує спрямованість та інтенсивність фінансової політики у міжнародній практиці є фінансовий імпульс (fiscal impulse, FI), що обчислюється як приріст (зниження) циклічно скоригованого фінансового балансу (cyclically adjusted balance) порівняно з попереднім або базовим фінансовим роком [159]. Позитивне значення фінансового імпульсу означає, що поточна політика є експансивною, негативне – рестрикційною. Порівняння значення фінансового імпульсу з показником рівня реального або потенційного ВВП дає можливість діагностувати й оцінити, чи є поточна фінансова політика антициклічною або проциклічною.

Водночас оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання не може обмежуватися лише макроекономічними індикаторами, зокрема показниками фінансового імпульсу та циклічно скоригованих балансів. Важливим є врахування якості та структури податкових інструментів, що формують дохідну базу сектору загального державного управління.

З цією метою в межах запропонованого методичного підходу доцільним є використання інструментарію визначення еталонної податкової системи як бази для ідентифікації відхилень податкових рішень від нейтральних (базових) параметрів оподаткування. Такий підхід дає змогу оцінювати не лише фінансові результати, а й структурні ефекти податкової політики, зокрема вплив податкових пільг, спеціальних режимів та інших інструментів на формування податкових видатків.

Методика визначення еталонної податкової системи (далі – Методика), затверджена Міністерством фінансів України, передбачає систематизацію елементів податкової системи (суб'єкт, об'єкт, база, ставка, податковий період, порядок обчислення податку) та дає змогу здійснювати оцінювання інструментів податкової політики крізь призму їх відхилення від еталонної моделі.

Інтеграція згаданої Методики у процес оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання забезпечує можливість:

- ідентифікувати податкові інструменти, що посилюють проциклічні ефекти;

- оцінити вплив податкових пільг на фінансову стійкість;
- врахувати інституційні й політичні чинники формування податкової політики;
- підвищити обґрунтованість прийняття рішень щодо зміни податкових параметрів у різні фази економічного циклу.

Зазначений підхід розширює традиційні підходи до оцінювання фінансової політики, доповнюючи їх інструментами структурного аналізу податкової системи, що є особливо важливим в умовах підвищеної невизначеності та зростання ролі політичних факторів у формуванні фінансових рішень.

Узагальнення викладених положень свідчить про доцільність застосування комплексного підходу до оцінювання результативності антициклічного фінансового регулювання, який поєднує макроекономічний аналіз, оцінювання параметрів бюджетної політики, урахування інституційних обмежень та ризиків. З метою структуризації такого підходу та забезпечення його прикладної реалізації доцільно виокремити послідовність етапів, що відображають логіку проведення відповідних аналітичних процедур (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Етапи реалізації методичного підходу до оцінювання результативності
антициклічного фінансового регулювання**

№	Етап	Зміст етапу	Інструментарій	Результат
1	Діагностика макроекономічного циклу	Визначення фази економічного циклу (зростання, спад, відновлення) на основі співвідношення фактичного та потенційного ВВП	Розрахунок потенційного ВВП; GAP-аналіз; коефіцієнт Оукена	Визначено фазу економічного циклу та наявність макроекономічних дисбалансів
2	Оцінювання параметрів фінансової політики	Аналіз динаміки доходів, видатків, боргового навантаження та їх чутливості до змін ВВП	Розрахунок еластичності доходів до ВВП; аналіз структури доходів і видатків	Визначено характер впливу фінансової політики на економічну динаміку
3	Циклічне коригування бюджетних показників	Усунення впливу економічного циклу на фінансові показники для отримання їх структурних значень	Розрахунок циклічно скоригованого балансу; коригування доходів і видатків	Отримано структурні (очищені від циклу) показники фінансової політики

Продовження таблиці 3.2

№	Етап	Зміст етапу	Інструментарій	Результат
4	Оцінювання спрямованості фінансової політики	Визначення антициклічного або проциклічного характеру фінансової політики	Розрахунок фінансового імпульсу (FI); порівняння з динамікою ВВП	Ідентифіковано тип фінансової політики (антициклічна / проциклічна)
5	Аналіз податкових інструментів (інтеграція ЕПС)	Оцінювання впливу податкових інструментів на формування доходів та фінансову стійкість	Методика визначення еталонної податкової системи (ЕПС): аналіз елементів податку (суб'єкт, об'єкт, база, ставка тощо), ідентифікація податкових відхилень	Виявлено структурні дисбаланси податкової системи та податкові видатки
6	Урахування інституційних та політичних ризиків	Оцінювання впливу політичних рішень, зовнішніх шоків та інституційних обмежень на фінансову політику	Аналіз нормативних змін, сценарний підхід, оцінка зовнішніх факторів (війна, кризи, інтеграційні процеси)	Визначено ризики та обмеження реалізації фінансової політики
7	Стрес-тестування бюджетних рішень	Оцінка стійкості фінансової політики до можливих змін макроекономічних умов	Сценарне моделювання; варіативні розрахунки доходів і видатків	Визначено чутливість фінансової системи до ризиків
8	Узагальнення результатів та формування рекомендацій	Формування висновків щодо результативності фінансової політики та напрямів її коригування	Порівняльний аналіз; інтегральна оцінка результатів	Обґрунтовано рекомендації щодо підвищення результативності антициклічного регулювання

Джерело: узагальнено автором із використанням Методики визначення еталонної податкової системи (Міністерство фінансів України) та наукових підходів до оцінювання фінансової політики [160].

Представлена послідовність етапів формує цілісний методичний підхід, що дає змогу забезпечити системне оцінювання результативності фінансової політики з урахуванням фаз економічного циклу, структурних характеристик бюджетної системи та впливу зовнішніх і внутрішніх ризиків. Важливою складовою запропонованого підходу є використання інструментів аналізу податкової системи, зокрема на основі методики визначення еталонної податкової системи, що дає змогу виявити податкові відхилення та оцінити їхній

вплив на формування дохідної бази бюджету. Крім того, включення елементів стрес-тестування бюджетних рішень забезпечує підвищення адаптивності фіскальної політики до умов невизначеності та кризових коливань економічної динаміки.

Запропонований методичний підхід, на відміну від наявних, передбачає поєднання оцінювання циклічно скоригованих бюджетних показників із аналізом податкової системи на основі методики визначення ЕПС, а також містить елементи оцінювання політичних ризиків та застосування стрес-тестування бюджетних рішень.

У межах етапу аналізу податкових інструментів використано методику визначення еталонної податкової системи, затверджену Міністерством фінансів України, що дає змогу ідентифікувати податкові відхилення й оцінити їхній вплив на формування доходів бюджету.

Таким чином, удосконалено методичний підхід оцінювання результативності антициклічного фіскального регулювання на основі обґрунтування потреби у впровадженні правил і нормативів, які враховують не лише економічні, а й політичні ризики; визначено оптимальні пропорції між державним і приватним споживанням; запропоновано застосування систематичного стрес-тестування бюджетних рішень.

Запропонований методичний підхід набуває прикладного змісту через його формалізацію у вигляді системи розрахункових залежностей, що дають змогу ідентифікувати вплив циклічних факторів на формування бюджетних показників. Базовим елементом такої формалізації є визначення циклічно скоригованого підсумкового балансу.

Суть методичного підходу до розрахунку циклічно скоригованого підсумкового балансу коригування доходів сектору ЗДУ пропорційно розриву між показниками поточного і потенційного ВВП.

Потенційний ВВП (Y_{π}) визначається за формулою:

$$Y_{\Pi} = \frac{Y_P}{1 - K \cdot (U_{\text{факт}} - U_{\text{прир.}})}, \quad (3.1)$$

де Y_P – реальний ВВП,

K – коефіцієнт Оукена (2-2,5),

$U_{\text{факт}}$ – фактичний рівень безробіття (за методологією МОП),

$U_{\text{прир}}$ – природний рівень безробіття (близько 6%).

Розрив між реальним і потенційним ВВП (GAP) визначається як:

$$GAP = \frac{Y_P}{Y_{\Pi}}, \quad (3.2)$$

де Y_P – реальний ВВП,

Y_{Π} – потенційний ВВП.

Економетрична модель. На основі річних даних за 2003–2014 рр. побудовано економетричну залежність між темпами реального зростання ВВП (S_G_IND) і доходів сектору ЗДУ (S_D_IND):

$$S_D_IND = 1,10 * S_G_IND - 0,98. \quad (3.3)$$

Коефіцієнт детермінації (R -squared) – 0,74;

коефіцієнт Дарбіна – Уотсона – 2,20;

t -статистика для S_G_IND – 9,01;

імовірна похибка для коефіцієнта S_G_IND – 0,00.

Коефіцієнт еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП у 2003–2014 рр. становив 1,103, що відповідало теоретичному рівню еластичності, який розглядався МВФ у матеріалах з демонстрації механізму циклічного коригування бюджетних показників [158]. В умовах 2015 р. це означало, що при зростанні ВВП на 100 грн додатковий приріст доходів сектору ЗДУ мав дорівнювати 4,4 грн, а сукупний – 47 грн.

Коефіцієнт еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП у 2015–2020 рр. становив -0,977. В умовах 2020 р. це означало, що при зростанні ВВП на 100 грн додатковий приріст доходів сектору ЗДУ мав дорівнювати -0,97 грн, а сукупний – 39,7 грн.

Для періоду 2005-2020 рр. з використанням зазначених вище модельних підходів результати будуть такими: при зростанні ВВП на 100 грн додатковий приріст доходів сектору ЗДУ дорівнюватиме -0,41 грн, а сукупний – 47,00 грн.

Таким чином, найбільш коректним для аналізу є використання окремих розрахунків для періодів 2003-2015, 2015-2020 рр., а далі, з 202 до 2024 р., доцільні окремі щорічні оцінки або усереднені оцінки за 2021-2024 рр.

З урахуванням отриманих значень коефіцієнтів еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП та відповідних економетричних залежностей доцільна конкретизація їхнього прикладного змісту через оцінювання впливу змін обсягів валового внутрішнього продукту на формування дохідної частини бюджету. Це дає змогу кількісно інтерпретувати чутливість доходів сектору ЗДУ до змін економічної динаміки в умовах різних фаз економічного циклу. Результати розрахунків наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Вплив еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП (при зростанні ВВП на 100 грн), грн

	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Сукупний обсяг доходів	47	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7
2	У т. ч. додатковий приріст доходів	4,4	4,3	4,3	4,2	4,3	3,7

Джерело: розраховано автором.

Після суттєвого зниження доходів сектору ЗДУ в 2021 р. у 2022 і наступному роках спостерігалось їхнє значне зростання, у т. ч. за рахунок західної фінансової підтримки (табл. 3.4).

Зростання в середньому становило близько 8,3 в. п. Тренд сукупного приросту доходів протягом 2021-2024 рр. описується формулою:

$$y = 8,3264x + 25, \quad R^2 = 0,7152 \quad (3.4)$$

де R – коефіцієнт детермінації (R -squared);

y – лінійна функція, що характеризує формування доходів сектору ЗДУ;

x – середній обсяг щорічного приросту доходів.

Таблиця 3.4

Вплив еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП (при зростанні ВВП на 100 грн), грн

	Показник	2021	2022	2023	2024
1	Сукупний обсяг доходів	27,6	50,1	54,2	54,0
2	У т. ч. додатковий приріст доходів	3,3	5	4,2	4

Джерело: розраховано автором.

Для наочнішого відображення динаміки впливу еластичності доходів сектору загального державного управління до змін валового внутрішнього продукту результати розрахунків доцільно представити у графічному вигляді. Це дає змогу візуалізувати характер змін чутливості дохідної бази бюджету до коливань економічної активності в різні періоди. Відповідну динаміку наведено на рис. 3.3.

Графічне представлення підтверджує наявність коливань показників сукупного та додаткового приросту доходів сектору ЗДУ, що відображає зміну реакції фіскальної системи на економічну динаміку. Відносна стабільність показників у окремі періоди поєднується з їх варіативністю в умовах макроекономічної нестабільності, що свідчить про вплив циклічних та позаекономічних чинників на формування доходів бюджету.

Для поглиблення аналізу та оцінювання ролі доходів сектору загального державного управління у формуванні макроекономічних пропорцій доцільно розглянути їхню динаміку у співвідношенні з валовим внутрішнім продуктом.

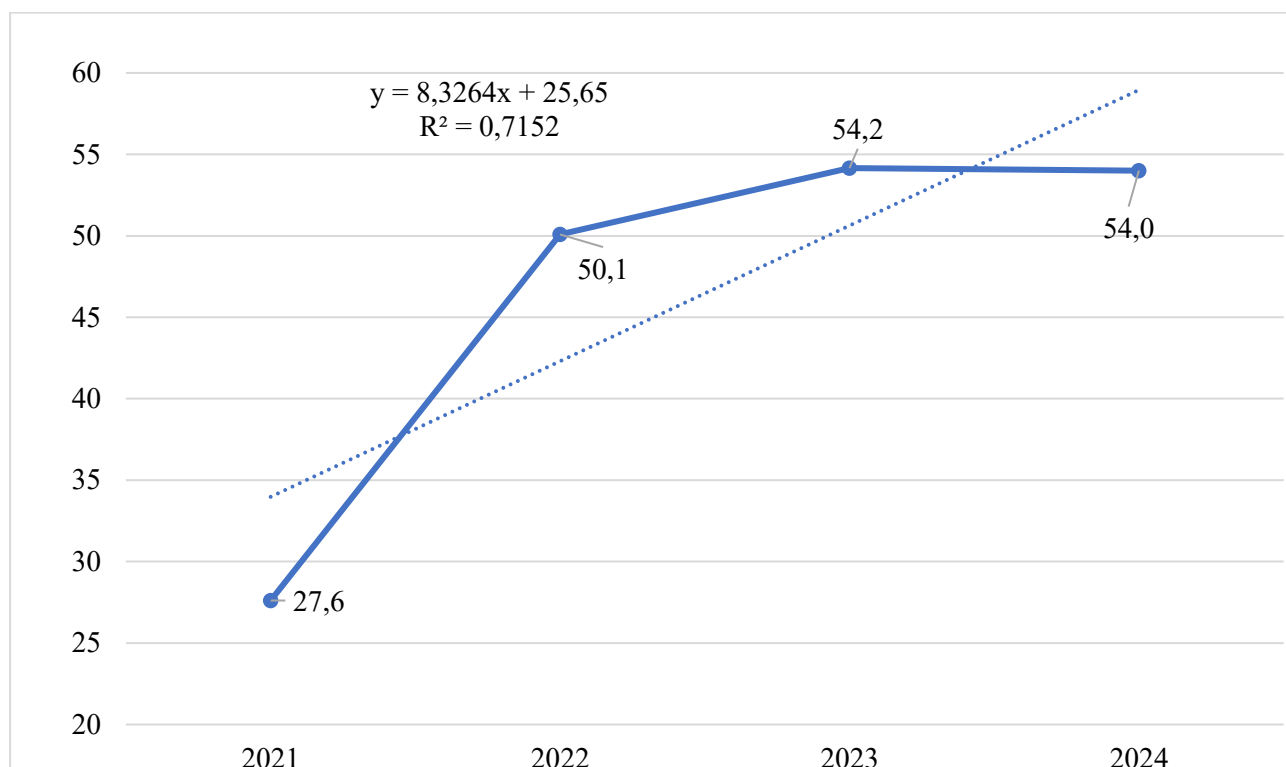

Рис. 3.3. Вплив еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП (при зростанні ВВП на 100 грн), грн

Джерело: побудовано автором.

Такий підхід дає змогу оцінити зміну фіскального навантаження та структурні зрушення у бюджетній системі в умовах різних фаз економічного циклу. Відповідні дані наведено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Сукупний обсяг доходів у 2012-2024рр., % ВВП

№	Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Сукупний обсяг доходів	43,1	41,8	40,5	42,4	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
2	Сукупний обсяг витрат	48,9	47,7	45,2	44,0	40,7	41,7	41,9	41,6	45,3	29,9	64,0	70,9	68,5
3	Фінансування: власні джерела	3,4	3,3	2,1	-3,8	0,8	0,1	0,9	2,2	3,3	1,6	4,9	2,2	3,3

Джерело: складено автором за даними Державної казначейської служби України [161].

Дані таблиці свідчать про зміну частки доходів сектору загального державного управління у ВВП протягом 2012–2024 рр., що відображає як вплив макроекономічної динаміки, так і трансформацію джерел формування

бюджетних надходжень. Зокрема, у кризові періоди спостерігається суттєва варіативність показника, що пов'язано з коливаннями економічної активності та змінами структури фінансування.

Для комплексного аналізу фіскальних процесів доцільно розглянути як загальну динаміку основних показників сектору загального державного управління, так і їхні структурні та функціональні особливості, що відображено на рис. 3.4 та 3.5.

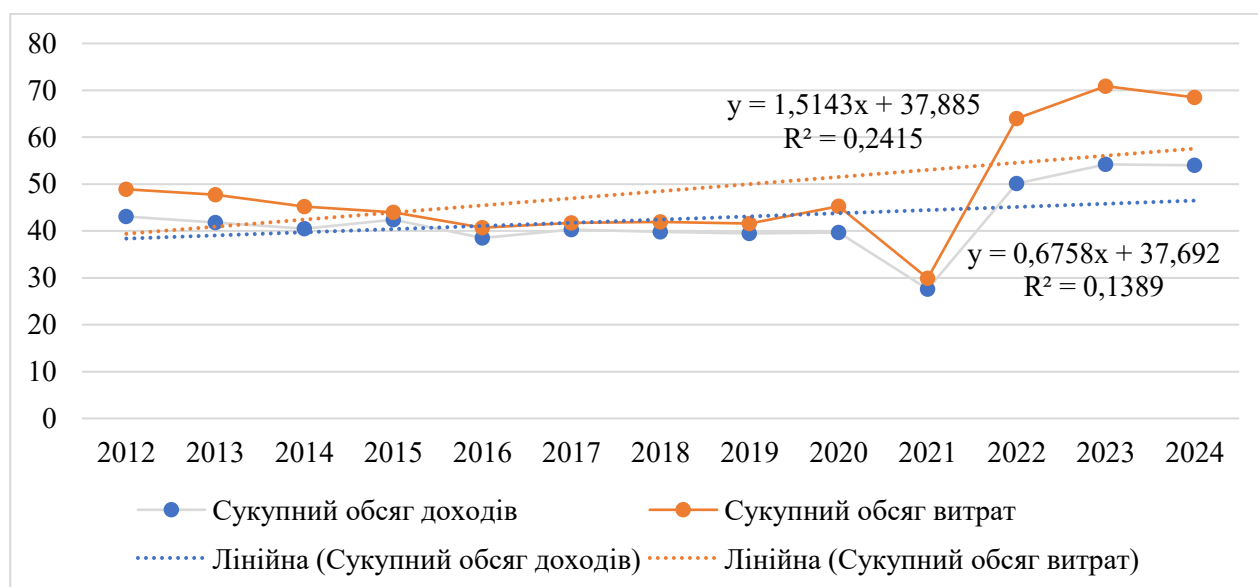

Рис. 3.4. Динаміка доходів, видатків та фінансування сектору загального державного управління у 2012–2024 рр., % ВВП

Джерело: побудовано автором за даними [162].

Рисунки 3.4 та 3.5 відображають динаміку та взаємозв'язки основних показників сектору загального державного управління, що дає змогу оцінити зміну фіскальної збалансованості й особливості реагування бюджетної системи на коливання економічної активності. Представлені дані свідчать про варіативність співвідношення доходів, видатків і фінансування, що формується під впливом макроекономічних умов та змін у підходах до бюджетної політики.

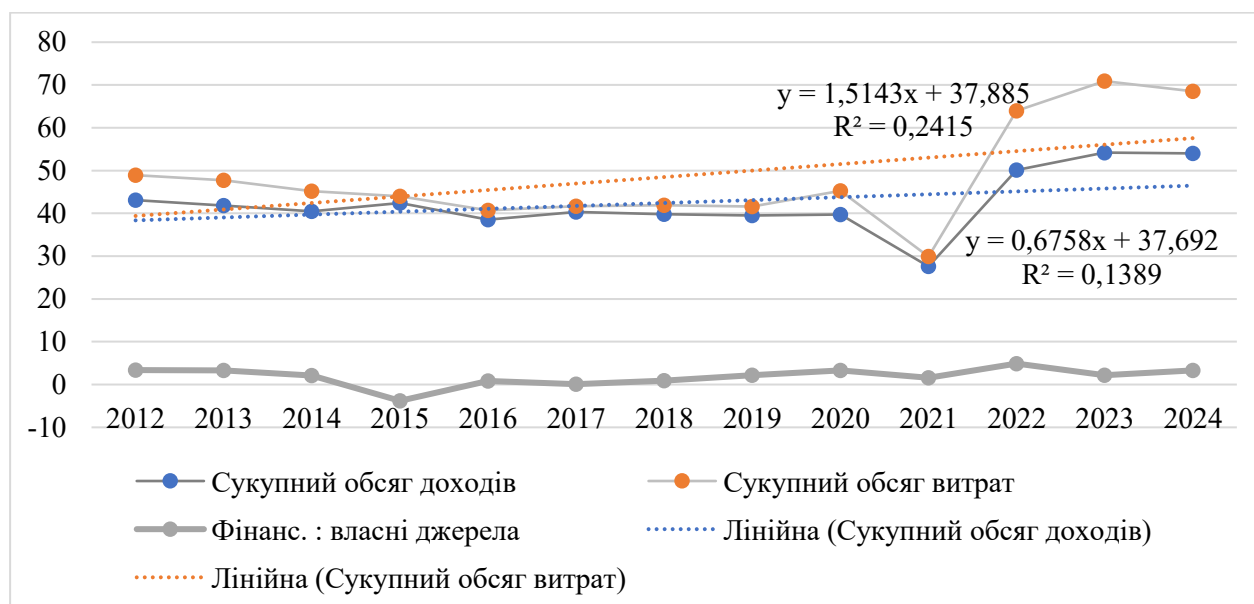

Рис. 3.5. Сукупний обсяг доходів, витрат та фінансування (власні джерела) у 2012-2024 рр., % ВВП

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України та Міжнародного валютного фонду [163; 164].

Для поглиблення аналізу доцільно розглянути структуру грошових надходжень сектору загального державного управління за видами операційної діяльності, що дає змогу деталізувати джерела формування доходів та простежити їх трансформацію у часі, що відображено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Порівняльна структура грошових надходжень сектору загального державного управління від операційної діяльності у 2021 та 2024 рр.

Показники	2024 р., млн грн	Частка, %	2021 р., млн грн	Частка, %
Грошові надходження від операційної діяльності	4 136 288,20	100	1 505 045,3	100
Податки	2 027 435,80	49,0158253	999 809,2	66,43051
Соціальні внески	555 240,60	13,4236439	355 503,1	23,62076
Гранти	819 264,70	19,8067606	1 535,6	0,10203
Інші надходження	734 347,10	17,7537702	235 423,9	15,64231

Джерело: складено автором за [165].

Коефіцієнт еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП у 2003–2014 рр. становив 1,103, що відповідає теоретичному рівню еластичності, який розглядається фахівцями Інституту професійного та організаційного розвитку МВФ у матеріалах з демонстрації механізму циклічного коригування бюджетних показників [165; 166]. В умовах 2015 р. це означає, що при зростанні ВВП на 100 грн. додатковий приріст доходів сектору ЗДУ дорівнюватиме 4,4 грн., а сукупний – 47 грн.

Для оцінювання змін у структурі доходів сектору загального державного управління в умовах посилення кризових і воєнних чинників доцільно порівняти склад грошових надходжень від операційної діяльності у довоєнний та воєнний періоди. З цією метою в табл. 3.6 наведено структуру надходжень сектору ЗДУ у 2021 р. як базовому довоєнному періоді та у 2024 р. в умовах тривалої воєнної та фінансової нестабільності.

Наведені структурні зміни свідчать про суттєву трансформацію джерел формування доходів сектору ЗДУ та підвищення ролі зовнішньої фінансової підтримки в умовах воєнного періоду. Це актуалізує необхідність оцінювання чутливості доходів сектору ЗДУ до змін макроекономічної динаміки, зокрема через використання коефіцієнтів еластичності. Отримані значення коефіцієнта еластичності підтверджують наявність стійкого взаємозв'язку між динамікою ВВП та доходами сектору загального державного управління, що дає змогу не лише інтерпретувати емпіричні результати, а й перейти до їх формалізованого відображення. Зокрема, для забезпечення порівнянності оцінок у різні часові періоди та підвищення аналітичної точності доцільним є використання розрахункових залежностей.

У цьому контексті коефіцієнти еластичності для кожного періоду також можуть бути обчислені за формулою:

$$\text{Коефіцієнт еластичності } (t) = \frac{\text{Доходи бюджету } (t) - \text{Доходи бюджету } (t-1)}{\text{ВВП в пост. цінах } (t) - \text{ВВП в пост. цінах } (t-1)}, \text{..} \quad (3.5)$$

Застосування наведеного методичного інструментарію дає змогу деталізувати оцінку чутливості доходів сектору загального державного управління до змін макроекономічної динаміки в розрізі окремих періодів. Особливої уваги потребує період 2012–2015 рр., який характеризувався суттєвими структурними та кризовими трансформаціями економіки. Розраховані для цього інтервалу коефіцієнти еластичності наведено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Коефіцієнти еластичності для періоду (2012-2015 рр.)

Показники	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи бюджету, %	45,6	47,3	45,9	44,3	47,0
ВВП в цінах 2010 р., млрд грн	1182	1183	1184	1066	960
Приріст доходів бюджету, %		1,7	-1,4	-1,6	2,7
Приріст реального ВВП		1	1	-118	-106
Коефіцієнти еластичності		1,7	-1,4	0,0135593	-0,0254717

Джерело: розраховано автором за [165].

Як свідчать наведені дані, у досліджуваному періоді спостерігається варіативність значень коефіцієнтів еластичності, що відображає нестабільність фіскальної реакції на зміну ВВП. Це зумовлено як впливом макроекономічних шоків, так і трансформацією бюджетно-податкової політики. Зниження або коливання еластичності в окремі роки свідчить про послаблення автоматичних стабілізаторів, тоді як її зростання – про підвищення чутливості дохідної бази до економічного зростання. Отримані результати доцільно враховувати при подальшому аналізі ефективності антициклічного фіскального регулювання та формуванні відповідних інструментів бюджетної політики.

З метою узагальнення отриманих результатів та виявлення довгострокових тенденцій взаємозв'язку між динамікою ВВП і доходами сектору ЗДУ доцільно розширити часові межі аналізу. Це дає змогу оцінити не лише короткострокові коливання, а й стійкість фіскальної реакції у тривалішому періоді. Відповідні розрахунки коефіцієнтів еластичності за 2005–2015 рр. наведено в табл. 3.8.

Коефіцієнти еластичності для періоду (2005-2015 рр.)

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи бюджету, %	40,7	42,1	41,0	42,0	41,0	40,4	42,9	41,6	40,2	42,5	42,4
Темпи зростання ВВП (2010р.), %	3,1	7,6	8,2	2,2	-15,1	4,1	5,4	0,2	0,1	-6,6	-9,9
Приріст доходів бюджету	н/д	1,3	-1,1	1,0	-0,9	-0,6	2,5	-1,3	-1,4	2,3	-0,1
Приріст реального ВВП	н/д	4,5	0,6	-6,0	-17,3	19,2	1,3	-5,2	-0,2	-6,7	-3,3
Коефіцієнти еластичності	н/д	0,296	-1,831	-0,168	0,054	-0,031	1,895	0,250	9,333	-0,346	0,042

Джерело: розраховано автором [165].

Аналіз наведених даних свідчить, що у довгостроковому періоді коефіцієнти еластичності демонструють більш згладжений характер порівняно з коротшими інтервалами, що вказує на формування відносно стійкої залежності між доходами сектору ЗДУ і макроекономічною динамікою. Водночас наявні відхилення від середніх значень відображають вплив кризових явищ і структурних змін в економіці, які послаблюють або підсилюють фіскальну чутливість. Узагальнення результатів дає змогу зробити висновок про неоднорідність реакції дохідної бази в різні фази економічного циклу та необхідність врахування цих особливостей при формуванні інструментів антициклічного фіскального регулювання.

Середньозважений коефіцієнт еластичності приросту доходів бюджету сектору ЗДУ до приросту реального ВВП у 2006-2015 рр. становив 0,9493 (наші дані). Цей коефіцієнт використано для коригування доходів (R). У подальших обчисленнях на цей період коефіцієнт еластичності – 1,103, що відповідає оприлюдненим розрахункам МВФ на той час.

З метою забезпечення комплексності дослідження та врахування сучасних тенденцій функціонування публічних фінансів доцільно проаналізувати поведінку коефіцієнтів еластичності у післякризовий та відновлювальний період. Саме інтервал 2016–2024 рр. відображає нові умови макроекономічної

стабілізації, структурних змін та посилення впливу зовнішніх і внутрішніх шоків, що безпосередньо впливають на формування доходів сектору загального державного управління. Розраховані для цього періоду коефіцієнти еластичності наведено в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Коефіцієнти еластичності для періоду 2016-2024 рр.

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Доходи бюджету, %	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
Темпи росту ВВП (2010 р.), %	2,4	2,4	3,5	3,2	-3,8	3,4	-28,8	5,5	2,9
Приріст доходів бюджету	-3,8	1,8	-0,5	-0,4	0,3	-12,1	22,5	4,1	-0,2
Приріст реального ВВП	12,3	0,0	1,1	-0,3	-7,0	7,2	-28,8	5,5	2,9
Коефіцієнти еластичності	-0,310	17,909	-0,469	1,231	-0,038	-1,682	-0,698	0,119	0,058

Джерело: розраховано автором [165].

Середньозважений коефіцієнт еластичності приросту доходів бюджету сектору ЗДУ до приросту реального ВВП в 2016-2020 рр. становив 3,664 (наші дані). Слід відзначити особливість вимірювань для цього періоду. Зміна фізичних обсягів ВВП у 2016 та 2017 рр. становила 2,4 %. Це суттєво ускладнює обчислення еластичності для цього періоду діленням на 0. Тому різницю між цими показниками подано як 0,1 в. п. Розмір умовно прийнятої різниці – чи це 0,1 або 0,5 в. п. – кардинально впливає на еластичність доходів для згаданого періоду. За різниці в 0,1 в. п. еластичність для періоду дорівнює 3,664, а за різниці в 0,5 в. п. – 0,799. Інша складність полягає в тому, що після зменшення реального ВВП у 2015 р. на 9,8% та зростання у 2016 р. на 2,4% посилюється волатильність реального приросту ВВП. Це також впливає на показник еластичності для цього періоду.

Середньозважений коефіцієнт еластичності приросту доходів бюджету сектору ЗДУ до приросту реального ВВП в 2021-2024 рр. становив -0,440. Особливість вимірювань для цього періоду має одні й ті самі вади, що і для попереднього періоду. Крім того, збільшилася волатильність і формування

доходів бюджету, і реального зростання ВВП, що пов'язано з періодом пандемії COVID-19 та повномасштабною російсько-українською війною.

З метою узагальнення отриманих оцінок та їхньої практичної інтерпретації доцільно визначити вплив розрахованих коефіцієнтів еластичності у вартісному вираженні. Відповідні результати наведено в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Вплив еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП (при зростанні ВВП на 100 грн.), (грн.)

	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Сукупний приріст доходів	44,2	45,8	44,2	45,6	44,8	44,3	45,6	47,3	45,9	44,3
2	у т.ч. додатковий приріст доходів	4,1	4,3	4,1	4,3	4,2	4,1	4,3	4,4	4,3	4,2
	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Сукупний приріст доходів	47	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
2	у т.ч. додатковий приріст доходів	4,4	4,3	4,3	4,2	4,3	3,7	3,3	5	4,2	4

Джерело: розраховано автором на основі даних [165].

Наведені дані відображають варіативність впливу еластичності доходів на зміну ВВП у різні періоди та підтверджують неоднорідність фіскальної реакції в умовах економічних коливань.

Отримані оцінки впливу еластичності у вартісному вимірі створюють основу для подальшого аналітичного узагальнення та переходу до коригування доходів сектору ЗДУ з урахуванням циклічних коливань. З цією метою доцільним є застосування відповідної розрахункової залежності.

Коригування доходів (R) за допомогою оберненої величини розриву та еластичності визначається за формулою:

$$AdjR = R \cdot \left(\frac{1}{GAP} \right)^{\gamma}, \quad (3.6)$$

де γ – еластичність доходів сектору ЗДУ до ВВП; Adj – обсяг циклічного коригування доходів.

З огляду на відсутність деяких даних (наприклад, рівень безробіття у 2022-2024 рр.), у розрахунках було використано оціночні дані рівня безробіття, підготовлені Міністерством економіки. Це суттєво вплинуло на оцінку показників потенційного ВВП та розриву між реальним і потенційним ВВП.

У 2020-2024рр. спостерігаються істотні зміни як за джерелами, так і за обсягами формування доходів зведеного бюджету, що викликано повномасштабним вторгненням і, відповідно, значними обсягами фінансування за рахунок зовнішніх джерел. Така ситуація позначилася і на формуванні показників операційного та підсумкового балансів у цей період.

Згідно з формулою коригування доходів було обчислено циклічно скориговані операційний та підсумковий баланси на даних 2012-2015 рр., а 2016-2024 рр. За деякими позиціями наші оцінки та оцінки за результатами роботи збігаються або дають прийнятне відхилення (до 1 в. п.), за іншими, а саме даними 2015 р. спостерігаємо значне відхилення – 3,8 в. п. для показника циклічно скоригованого операційного балансу та 2,3 в. п. для циклічно скоригованого підсумкового балансу.

Оцінка показників циклічно скоригованих операційного та підсумкового балансів у період 2016-2024 рр. вказує на особливі зміни цих показників саме в кризові періоди (2020, 2022-2024 рр.). Тому це можна вважати підтвердженням правильності методики обчислень та, власне, оцінювань.

Розраховано циклічно скоригований первинний баланс як різницю між циклічно скоригованими доходами та первинними витратами (витрати на обслуговування боргу). Первинні витрати отримано шляхом зменшення загальних видатків на суму витрат, пов'язаних з обслуговуванням боргу.

Для коригування було використано статистичні дані Казначейства за статтею видатків «Обслуговування боргових зобов'язань» (код бюджетної класифікації 2400) за 2016-2024 рр. У табл. 3.11 подано відносні показники обслуговування боргових зобов'язань у 2016-2024 рр. Необхідно також зазначити, що протягом досліджуваного періоду боргове навантаження

характеризується зростанням (середнє для періоду – 3,4% ВВП), тоді як у 2011-2012 рр. воно визначалося на рівні 1,9% ВВП.

Таблиця 3.11

Динаміка обслуговування боргових зобов'язань

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Обслуговування боргових зобов'язань, у % до ВВП	4,10	3,74	3,28	3,04	2,89	2,84	3,09	3,83	3,98

Джерело: складено автором за даними [167].

Це суттєво впливає на динаміку та абсолютні значення показників циклічно скоригованих операційного та підсумкового балансів у період 2016-2024 рр. Обчислені значення циклічно скоригованих первинних балансів для періоду 2016-2024 рр. наведено в табл. 3.12 (рядки 8 та 9).

Фіскальний імпульс обчислюється за формулою:

$$FI = FS_0 - FS = (\Delta G - g_0 \Delta Y_{\Pi}) - (\Delta T - t_0 \Delta Y) = \Delta B - g_0 \Delta Y_{\Pi} + t_0 \Delta Y, \quad (3.7)$$

де FI – фіскальний імпульс; FS – циклічно скоригований фіскальний баланс;

T – державні доходи;

G – державні видатки;

Y – реальний ВВП;

Y_{Π} – потенційний ВВП;

$g_0 = \frac{G_0}{Y_0}$ – співвідношення державних видатків і ВВП у базовому році (еластичність видатків до ВВП);

$t_0 = \frac{T_0}{Y_0}$ – співвідношення державних доходів і ВВП у базовому році (еластичність доходів до ВВП);

ΔB – приріст фактичного фіскального балансу відносно базового року.

Попередньо обчислена серія балансів дає змогу визначити фіскальний імпульс. Для цього необхідно знайти різницю між значеннями попереднього і

Застосування наведеного підходу до коригування доходів дає змогу перейти до розрахунку узагальнюючих показників фіскальної позиції з урахуванням циклічних коливань. Результати відповідних обчислень циклічно скоригованих балансів сектору ЗДУ наведено в табл. 3.12.

Циклічно скориговані баланси сектору ЗДУ

[illegible]

Продовження таблиці 3.12

№	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
8	Циклічно скорегований первинний ОБ	2,1	2,2	2,1	1,1	-0,2	-1,1	3,2	1,2	0,4	3,3
9	Циклічно скорегований первинний ПБ	0,8	0,5	0,4	-0,7	-1,1	-2,3	1,8	-0,1	-0,8	2,7
	Фіскальні імпульси (% потенційного ВВП)										
10	Фіскальний імпульс операційного балансу (+ експансивна політика)	0,3	0	0,1	1	1,3	0,9	-4,3	2	0,8	-2,9
11	Фіскальний імпульс підсумкового балансу (+ експансивна політика)	-0,5	0,2	0,2	1,1	0,4	1,2	-4,1	1,9	0,7	-3,5
	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
	Розрив між реальним і потенційним ВВП (%)										
1	Темпи зростання потенційного ВВП відносно попереднього року	-10,4	3,03	3,05	1,42	1,52	-0,41	4,26	-11,12	-1,31	-0,65
2	Темпи зростання реального ВВП відносно попереднього року	-9,9	2,4	2,4	3,5	3,2	-3,8	3,3	-28,8	5,5	2,9
3	Розрив між реальним і потенційним ВВП (табл.2)	-7,8	-8,25	-8,75	-7	-5,5	-8,75	-9,5	-27,5	-22,5	-20
	Фактичні баланси сектору ЗДУ (% ВВП)										
4	Операційний баланс (ОБ)	0,2	-2,2	-1,4	-2,1	-2,1	-5,6	-2,3	-13,9	-16,8	-14,5
5	Підсумковий баланс (ПБ)	-1,7	0,9	2,0	1,9	1,8	-1,6	1,5	-11,4	-12,0	-9,1
	Циклічно скореговані баланси сектору ЗДУ (% потенційного ВВП)										
6	Циклічно скорегований ОБ	3,8	-0,2	-0,1	-0,2	-0,3	-0,5	-0,2	-0,4	-0,5	-0,5
7	Циклічно скорегований ПБ	2,1	0,1	0,2	0,2	0,3	-0,1	0,1	-0,3	-0,4	-0,3
	Первинні циклічно скореговані баланси сектору ЗДУ (% потенційного ВВП)										
8	Циклічно скорегований первинний ОБ	7,9	-4,3	-3,9	-3,5	-3,4	-3,4	-3,0	-3,5	-4,4	-4,5
9	Циклічно скорегований первинний ПБ	6,2	-4,0	-3,6	-3,1	-2,8	-3,0	-2,7	-3,4	-4,2	-4,3
	Фіскальні імпульси (% потенційного ВВП)										
10	Фіскальний імпульс операційного балансу (+ експансивна політика)	-4,7	-0,1	-0,4	-0,3	-0,2	0,0	-0,4	0,4	0,9	0,1
11	Фіскальний імпульс підсумкового балансу (+ експансивна політика)	-3,5	-0,6	-0,4	-0,5	-0,3	0,3	-0,3	0,7	0,8	0,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Міжнародного валютного фонду [164; 165].

Динаміку показників фінансового імпульсу впродовж 2002-2024 рр. наведено на рис 3.6. Варто зауважити, що в досліджуваний період 2016-2024 рр. спостерігається значна взаємозалежність між показниками фінансового імпульсу, темпами зростання реального ВВП та розривом між реальним і потенційним ВВП.

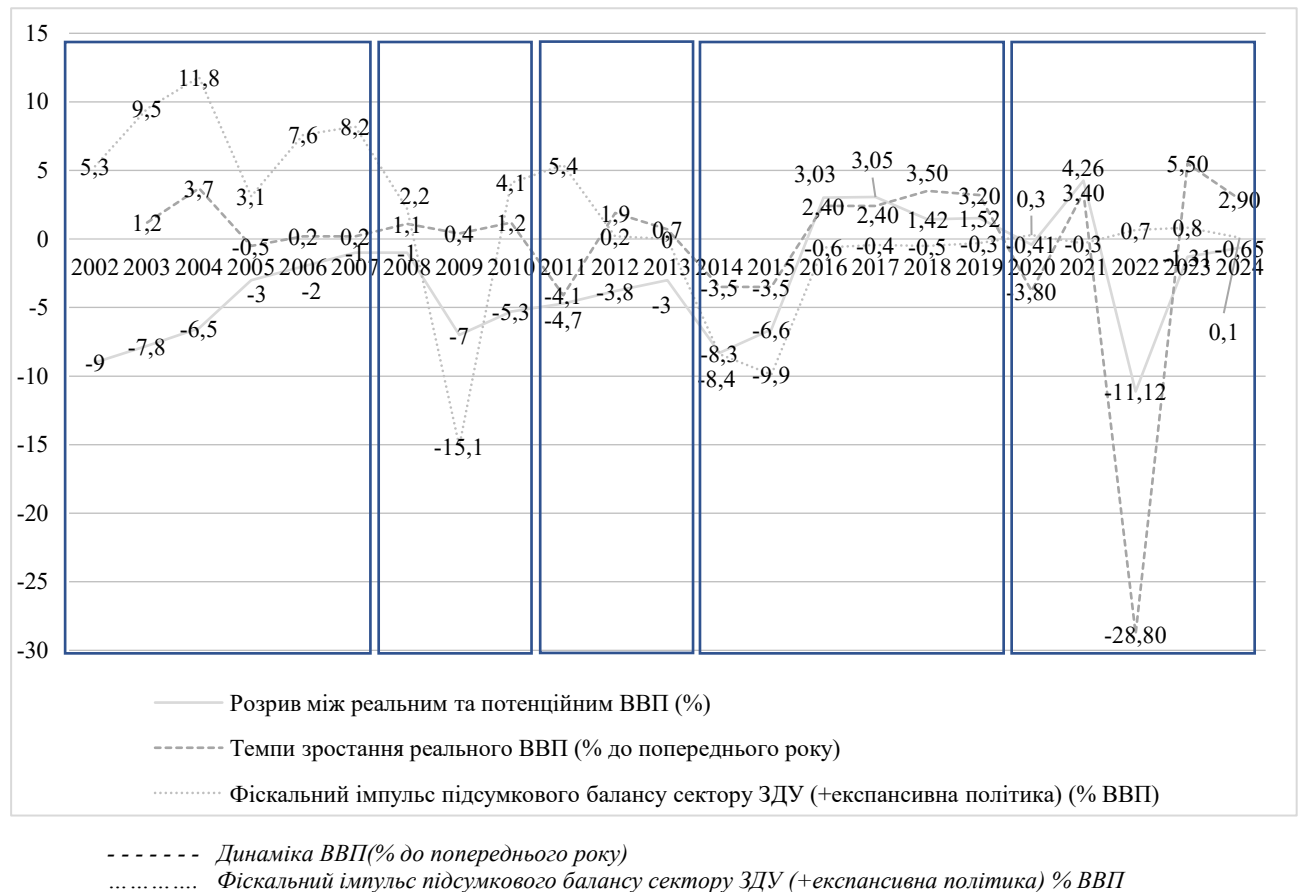

Рис. 3.6. Фінансові імпульси фінансової політики та динаміка реального ВВП

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України та Міжнародного валютного фонду [164; 165].

На основі отриманих результатів розрахунків можна зробити такі висновки. Виробництво ВВП України у період 2002-2024 рр. перебувало на рівні нижче потенційного, лише у 2007-2008 рр. фактичний ВВП майже відповідав потенційному ВВП. У 2014-2015 рр. відбулося скорочення і реального, і потенційного ВВП, однак розрив між реальним і потенційним ВВП збільшився: 8,3% у 2014 р. та 7,8% у 2015 р. Фінансова політика протягом майже всього

досліджуваного періоду була експансивною, винятками стали лише 2005, 2011 та 2014-2015 рр., коли фінансовий імпульс для економіки був негативним. Фінансова політика з 2002 по 2007 р. була проциклічною. Фінансовий імпульс був позитивним в умовах високих темпів реального ВВП. У 2008-2010 рр. фінансова політика мала ознаки антициклічного характеру, а починаючи з 2011 р. фінансова політика не мала чітко визначеної спрямованості. Фінансова політика у 2014-2015 рр. мала сильний рестрикційний (стримуючий) ефект: в умовах 16-відсоткового падіння реального ВВП (за два роки) фінансовий імпульс є негативним: по -3,5% ВВП у кожному році.

Таку політику можна назвати навіть не «проциклічною», а «мультициклічною», оскільки вона провокує прогресивне скорочення і так низького внутрішнього попиту і є чинником зубожіння верств населення, залежних від державних виплат. Виходом із ситуації була термінова переорієнтація фінансової політики на заходи щодо підтримки реального споживчого та інвестиційного попиту. Цьому завданню також були підпорядковані і дії з фінансування дефіциту: здійснення запозичень поряд із вирішенням питань підтримання ліквідності залежних від держави суб'єктів повинні мати на меті фінансування інвестиційної діяльності та нагромадження ефективного основного капіталу.

В умовах воєнного стану у 2022-2024 рр. на тлі полікризових явищ, невизначеності, а також у період повоєнного відновлення фінансові показники слід розглядати з урахуванням пріоритетів зміцнення фінансової стійкості, підтримки відновлення та довгострокового зростання економіки України:

1) протидія фінансово-економічній дестабілізації в умовах підвищених глобальних геополітичних ризиків і геоекономічних зрушень;

2) подолання невизначеності бюджетних прогнозів, запобігання зростанню вартості запозичень у зв'язку з ескалацією напруженості в торгівлі та неоднозначними перспективами економічної політики: сценарний підхід, гнучке управління змінами у сферах нових технологій, працевлаштування, сталого, резилієнтного розвитку;

3) стабілізація державного боргу (у % ВВП) в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення; фіскальні структурні реформи, що сприяють збільшенню зайнятості та інвестицій; підвищення ефективності видатків (на охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру та ін.) для розширення виробничого потенціалу економіки;

4) середньострокове бюджетне планування, нагляд за фіскальними ризиками; стимулювання мобілізації надходжень до бюджетів усіх рівнів у рамках Національної стратегії доходів до 2030 року; гармонізація фіскального законодавства зі стандартами ЄС; модернізація податкового та митного адміністрування, посилення протидії агресивному податковому плануванню, ухиленню від сплати обов'язкових платежів та зборів.

Інструменти антициклічного регулювання повинні забезпечувати не лише короткострокову стабілізацію, а й структурну адаптацію економіки, що вимагає поєднання дискреційних та автоматичних фіскальних механізмів, орієнтованих на мінімізацію амплітуди економічних коливань [168]. Перспективи підвищення ефективності антициклічного фіскального регулювання пов'язані з інтеграцією принципів економічної стійкості та ресурсної збалансованості, що передбачає поєднання інструментів фіскальної стабілізації і довгострокової адаптивності економічних систем [169]. Україна за підтримки міжнародних партнерів здатна відповісти на численні виклики, які постали перед нею.

Отже, проведені розрахунки та їхня аналітична інтерпретація підтверджують доцільність використання циклічно скоригованих показників для оцінювання результативності фіскальної політики в умовах ділових коливань. Визначені коефіцієнти еластичності доходів сектору ЗДУ до ВВП дають змогу кількісно оцінити чутливість бюджетних надходжень до змін економічної кон'юнктури, що є ключовим для формування обґрунтованих управлінських рішень.

Запропонований методичний підхід забезпечує інтеграцію інструментів циклічного коригування, стрес-тестування бюджетних рішень та врахування ризиків різної природи, що розширює можливості оцінювання ефективності

антициклічного фінансового регулювання. Його практичне застосування сприяє підвищенню обґрунтованості бюджетної політики, узгодженню параметрів державного і приватного споживання та зміцненню фінансової стійкості в середньо- й довгостроковій перспективі.

У цілому це дає змогу перейти від реактивного до проактивного управління державними фінансами, орієнтованого на згладжування ділових циклів і мінімізацію впливу макроекономічної нестабільності.

Висновки до розділу 3

Фінансова політика охоплює комплекс заходів, які вживає уряд із метою стабілізації економіки за допомогою зміни величини доходів та видатків державного бюджету. Інструменти фінансової політики мають особливості впливу на економічну ситуацію, допомагаючи досягти цілей, поставлених перед цією політикою. Згадані інструменти взаємопов'язані, і їхня роль у реалізації тієї чи іншої політики держави є великою. Політика державних витрат і податків становить один із найважливіших інструментів антициклічного державного регулювання, спрямованих на підтримку економічного розвитку. Державні витрати та податки прямо впливають на рівень сукупних витрат, а отже, і обсяг виробництва.

Бюджетно-податкова політика відіграє суттєву роль у цілісному управлінні економікою. Вона є одним із головних інструментів державного регулювання економіки, безпосередньо пов'язана з державним бюджетом, податками, державними грошовими доходами та видатками. У період трансформацій суспільного устрою значення цього найважливішого елемента фінансової стратегії істотно зростає. Фінансова політика виконує низку найважливіших функцій: мобілізація, залучення необхідних державі коштів, їх розподіл, забезпечення цих коштів за призначенням із метою вирішення

соціально-економічних проблем країни. Фіскальне регулювання передбачає управління компонентами державних фінансів: державними видатками, трансфертними виплатами, податками, бюджетним дефіцитом (профіцитом), державним боргом. З переходом до ринкової економіки надзвичайно важливо чітко ідентифікувати сутність, функції, види та інструменти фіскальної політики, а також механізм її дії для більш правильної орієнтації в наявній у країні ситуації з метою ухвалення правильних управлінських рішень.

Одним із важливих видів чинників, які можуть призводити до виникнення ризиків фіскальної політики, є політичні. Тому дедалі важливішого значення набувають питання щодо регулювання таких впливів. Для виконання таких завдань використовуються певні обмеження з проведення фіскальної політики, серед яких основними є відношення дефіциту державного бюджету та державного боргу до ВВП країни. Дотримання цих правил при проведенні дискреційної фіскальної політики дає змогу утримувати ці два показники на економічно безпечному рівні, запобігати дестабілізації макроекономічного середовища, підтримувати оптимальні пропорції урядового і приватного споживання.

Протягом останніх років спостерігається зростання показників державного боргу як у світі в цілому, так і в розвинутих країнах зокрема. Такі зміни негативно впливають на фінансовий розвиток держав із ринками, що формуються, країн, які розвиваються, а також з низькими доходами (з причин зростання вартості фінансування та зниження цін на сировинні товари та підвищення процентних ставок).

У більшості держав здійснюється бюджетне коригування, розраховане на середньострокові періоди. Воно спрямовується на забезпечення балансу між темпами скорочення боргу та підтримкою економічного зростання, з урахуванням конкретних обставин, бюджетних можливостей і загальних економічних умов кожної країни.

В Україні вибір фіскальних важелів для проведення антициклічного регулювання економічного розвитку має враховувати динаміку змін показників

дефіциту державного бюджету та державного боргу. Для виконання таких завдань доцільно поглиблювати проведення ризик-аналізу на середньо- та довгострокову перспективу.

У європейських країнах застосовують механізми попередження потенційних фіскальних ризиків, упроваджені стрес-тестування та аналіз імовірних наслідків рішень що приймаються. Водночас використовуються фіскальні правила, які передбачають певні резерви або нормативи, закладені під ідентифіковані ризики, у т. ч. в контексті антициклічного регулювання. Доцільним також є визначення порядку зниження та покриття збитків. Як правило, більшість таких механізмів зводяться до «фінансової подушки безпеки», що створюється на загальнодержавному рівні, зокрема шляхом заснування спеціалізованих фондів або впровадження необхідних фінансових інструментів.

В Україні у сфері оподаткування внаслідок нерівномірного податкового навантаження, найбільший тягар покладено на позбавлених податкових пільг законослухняних платників. Відзначається високий рівень ухилення від оподаткування з причин викривлення умов конкуренції, нерівномірного розподілу податкового тягара; корупції, недосконалості законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, зростання податкової заборгованості платників перед бюджетом та державними цільовими фондами. На загострення ризиків утримання макроекономічної стабільності впливають такі фактори, як загрози технічного дефолту, проведення прихованої емісії грошей, посилення фіскального тиску на економічну діяльність.

Недосконалість системи оподаткування та впровадження системи пільг перешкоджають позитивним впливам автоматичної стабілізації, внесення змін до складу дискреційних витрат, тінізації операцій з оплати праці, нераціональному розподілу податків між різними рівнями бюджетної системи, здійсненню адміністрування податків і зборів, проведенню активної інвестиційної політики.

Збільшення загальних обсягів видатків та обмеженість ресурсів для їх забезпечення стало причиною зростання показників бюджетного дефіциту. Непрямі впливи на економічне зростання здійснюють державні закупівлі, зменшення обсягу яких стримує величину сукупного попиту. Зростання трансфертів збільшує сукупний попит, оскільки за таких умов збільшуються доходи домогосподарств. Наслідком стає зростання інвестиційних витрат.

До заходів скорочення витрат належать регулювання обсягів сплати заробітних плат керівним органам на державних підприємствах (Нафтогаз, Укроборонпром, Укрзалізниця, Укрпошта та ін.), а також членам наглядових рад підприємств. Потребують удосконалення механізми фінансового забезпечення оборонних витрат. Необхідним є зменшення ставок оподаткування прибутку підприємств, реінвестованого в модернізацію основних фондів. Пріоритетним напрямом реалізації фіскальної політики є зниження податкового навантаження на інвестиційно-інноваційну діяльність підприємств, зокрема шляхом скасування ПДВ на імпорт енергозберігаючого обладнання, що не виробляється в Україні, компенсування ставок за кредитами, спрямованими на інвестиційні проекти.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що упродовж 2002–2024 рр. економіка України функціонувала переважно нижче свого потенційного рівня. Лише у 2007–2008 рр. фактичні обсяги ВВП наближалися до потенційних значень. У кризовий період 2014–2015 рр. спостерігалось одночасне скорочення як реального, так і потенційного ВВП, що супроводжувалося поглибленням розриву між ними.

Фіскальна політика в досліджуваному періоді загалом характеризувалася експансивною спрямованістю, проте її циклічність була нестійкою. У 2002–2007 рр. вона мала переважно проциклічний характер, тоді як у 2008–2010 рр. набула ознак антициклічного реагування. Починаючи з 2011 р., чітка циклічна орієнтація фіскальної політики втрачалася, що свідчить про її фрагментарність та ситуативність.

Особливо виражений стримуючий вплив фіскальної політики спостерігався у 2014–2015 рр., коли на тлі суттєвого економічного спаду застосовувалися рестрикційні заходи, що посилювали скорочення внутрішнього попиту. Така конфігурація фіскальних рішень обмежувала можливості стабілізації економіки та актуалізувала необхідність переорієнтації бюджетно-податкової політики на підтримку споживчої та інвестиційної активності, зокрема через цільове використання запозичень для розвитку виробничого потенціалу.

В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення (2022–2024 рр.) підходи до формування фіскальної політики мають базуватися на поєднанні завдань макрофінансової стабілізації та стимулювання економічного зростання. Це передбачає забезпечення стійкості державних фінансів, удосконалення управління борговим навантаженням, підвищення ефективності бюджетних видатків, впровадження середньострокового бюджетного планування та посилення моніторингу фіскальних ризиків. Важливого значення набуває також модернізація податкового адміністрування, розширення дохідної бази бюджету, гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄС та посилення протидії ухиленню від оподаткування.

З урахуванням зазначеного підвищення результативності антициклічного фіскального регулювання в Україні пов'язане з формуванням узгодженої, передбачуваної та адаптивної фіскальної політики, здатної забезпечити як короткострокову стабілізацію, так і довгострокове економічне відновлення.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора [137; 147; 168; 169].

Список використаних джерел: [111, 152, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183].

ВИСНОВКИ

1. У результаті дослідження обґрунтовано оновлену концепцію антициклічного фінансового регулювання, що враховує особливості полікризового середовища та геоекономічних трансформацій. Встановлено сутність антициклічного фінансового регулювання як цілісної системи взаємопов'язаних заходів державного впливу, спрямованих на підтримання макроекономічної рівноваги в умовах структурних криз. Ідентифіковано його функції – стабілізаційну, стимулюючу, боргову та безпекову. Уточнено зміст і класифікацію інструментів антициклічної політики, доведено їхню роль у підтримці фінансової стійкості держави. Обґрунтовано механізм взаємодії між автоматичними стабілізаторами й дискреційними заходами у фазах економічного циклу. Запропонована концепція визначає базу для створення адаптивної фінансової моделі України, орієнтованої на забезпечення економічної стійкості та резиліентності в умовах глобальної нестабільності.

2. У ході дослідження удосконалено методичні підходи до забезпечення антициклічного фінансового регулювання, що базуються на поєднанні економічних і політичних факторів у процесі планування публічних фінансів. Запропоновано систему ризик-орієнтованих механізмів, яка інтегрує аналіз боргових обмежень, фінансних правил і макрофінансових ризиків у процес ухвалення бюджетних рішень. Розроблено алгоритм оцінювання ефективності фінансних рішень на основі їхнього впливу на фазу економічного циклу. Доведено доцільність використання інструментів гнучкого середньострокового бюджетного планування, що забезпечує баланс між економічним зростанням і контролем за боргом. Отримані результати дали змогу сформулювати методологічну основу для побудови системи антициклічного управління державними фінансами, здатної функціонувати за умов невизначеності та кризових явищ.

3. Удосконалено методичний апарат оцінювання результативності фіскальної політики, який передбачає урахування фаз економічного циклу, рівня політичних ризиків та впливу боргових обмежень. Розроблено комплексну систему індикаторів, що допомагає кількісно вимірювати фіскальний імпульс і відстежувати його вплив на сукупний попит. Запропоновано методику стрес-тестування бюджетних рішень, яка забезпечує своєчасне виявлення ризиків та підвищення стійкості публічних фінансів. Уточнено критерії ефективності фіскальної політики в умовах різних фаз економічного циклу. Застосування розроблених підходів забезпечує можливість прогнозування наслідків бюджетних рішень і підвищення результативності антикризових заходів держави.

4. Ідентифіковано ключові фактори циклічного розвитку економіки України, серед яких – інфляційні коливання, боргові ризики, валютна нестабільність і демографічні зміни. Доведено взаємозв'язок між фазами економічного циклу та динамікою макрофінансових показників. Визначено, що антициклічна фіскальна політика має відігравати провідну роль у підтриманні стійкості економічного простору. Встановлено напрями стабілізаційних дій, зокрема запровадження гнучких фіскальних правил, середньострокових бюджетних орієнтирів і посилення моніторингу макроризиків. Розроблені положення забезпечують можливість точного визначення часових меж економічних коливань і прогнозування наслідків кризових фаз для прийняття виважених управлінських рішень.

5. Встановлено специфіку фіскальної політики України в умовах війни та глобальної полікризи. Підтверджено, що саме фіскальні важелі стають визначальним інструментом відновлення економічної активності. Доведено, що реформування фіскальних правил і управлінських процедур має враховувати євроінтеграційні вимоги та потребу в зміцненні оборонного сектору. Виявлено напрями трансформації бюджетних пріоритетів, спрямованих на підтримку людського капіталу та інвестиційного потенціалу. Сформовано практичні рекомендації стосовно адаптації антикризових інструментів і посилення

міжнародної фінансової співпраці. Результати дослідження створюють підґрунтя для посилення фінансової стійкості та відновлення довіри до економічної політики держави.

6. Розроблено концептуальні засади застосування синергійних принципів у системі державного управління фінансовою політикою. Доведено, що ефективне антициклічне регулювання можливе лише за умови координації бюджетної, монетарної та боргової політики. Обґрунтовано модель взаємодії державних інституцій, що забезпечує збалансованість між коротко- і довгостроковими цілями фінансової стратегії. Сформовано механізм гармонізації рішень у сфері державних фінансів, спрямований на зменшення політичних викривлень у процесі бюджетного планування. Результати утворюють методологічну основу для інтеграції принципів європейського управління в національну практику.

7. Узагальнено комплекс чинників, що визначають циклічність економіки України, і розроблено підхід до її оцінювання на основі індикаторів випереджального, збіжного та відстаючого характеру. Ідентифіковано механізми формування хвиль зростання і спаду, встановлено закономірності їхнього впливу на структуру виробництва, інфляцію, кредитування та зайнятість. Обґрунтовано потребу в інституційному посиленні системи публічних фінансів для запобігання дестабілізаційним ефектам. Отримані результати формують теоретико-методологічну основу для побудови адаптивної моделі фінансової політики України, здатної підтримувати макроекономічну рівновагу в умовах постійних викликів і трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Iefymenko T. Anti-Crisis Fiscal Adjustment under the Conditions of Martial Law and Post-War Recovery in Ukraine. *Public Governance Administration and Finances Law Review*. 2022. Vol. 7 (1). 21. URL: <https://doi.org/10.53116/pgafmr.2022.1.2>.
2. Iefymenko T., Vorobei S., Lovinska L. Global guidelines for reporting on sustainability of enterprises in transition countries: martial law and reconstruction in Ukraine. *Фінанси України*. 2022. № 3. С. 8–21. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.008>.
3. Воробей С. І., Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г. Глобальні тенденції звітування зі сталого розвитку та український контекст. *Міжнародна економічна політика*. 2024. № 2(41). С. 52–66. URL: <https://10.0.129.87/ier.2024.41.04>.
4. Рябушка Л. Б., Зеніков Д. А. Фіскальне регулювання державного боргу в умовах воєнного стану: ризики та перспективи для України. *Бізнес Інформ*. 2024. № 12 (563). С. 255–262. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-12-255-263>.
5. Shvets N., Rudevskaya V. Theoretical foundations and practice of the actions of governments and central banks in the conditions of war: historical excursion and Ukrainian experience. *Technology Audit and Production Reserves*. 2023. Vol. 2 (4(70)). P. 24–31. URL: <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2023.278349>.
6. Трофімчук М. О. Оцінка впливу війни на вітчизняну економіку та подальші перспективи розвитку фінансово економічних процесів в Україні. *Економіка та держава*. 2022. № 6, С. 60–64. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.6.60>.
7. Romenska K., Datsenko V., Samoday V., Puhach Y., Dudchuk O. Management of budget flows under martial law. *Public and Municipal Finance*. 2024. Vol. 13(1). P. 55–69. URL: [https://doi.org/10.21511/pmf.13\(1\).2024.05](https://doi.org/10.21511/pmf.13(1).2024.05).

8. Кудряшов В. П. Інституційне забезпечення імплементації фіскальних правил. *Фінанси України*. 2020. № 3. С. 43–64. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2020.03.043>.
9. Vorobei S. Fiscal issues of entities' non-financial reporting. *Economics of Development*. 2021. Vol. 20, Iss.2. P. 1–9. URL; [http://dx.doi.org/10.21511/ed.20\(2\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/ed.20(2).2021.01).
10. Воробей С. І. Фіскальне регулювання в Україні в контексті залучення прямих іноземних інвестицій. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : збірник матеріали учасників VIII міжнар. наук.-практ. Конф. (Луцьк, 15 груд. 2022 р.). Луцьк : ЛНТУ, 2022. С. 94-96.
11. Ostapenko V., Vnukova N., Tyshchenko V., Pyvovarov V. Effectiveness of cluster interaction of education, science and business stakeholders in the innovation ecosystem. 2025.
12. Kanyhin S., Achkasova S., Tyschenko V., Karpova V., Naidenko O. Bankruptcy risks assessment: a comprehensive review of qualitative indicators. *Economic Studies*. 2025. Vol. 34 (1). P. 22–44. URL: https://archive.econ-studies.iki.bas.bg/2025/2025_01/2025_01_02.pdf.
13. Куц В., Тищенко В. Проблеми на шляху протидії митним правилам та напрями їх вирішення. *Universum*. 2024. № 6. С. 13–18. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/815>
14. Teremetskyi V., Valihura V., Slatvinska M., Bryndak V., Gutsul I. Tax policy of Ukraine in terms of martial law. *Policy Studies*. 2024. Vol. 45(3-4). P. 293–309. URL: <https://doi.org/10.1080/01442872.2024.2306958>
15. Крисоватий А.І., Валігура В.А. Новації та напрями вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 6. С. 33-53. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.06.033>.
16. Валігура В.А. Європейський досвід антикризового податкового регулювання. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 3. С. 75-89. URL: <https://doi.org/10.33763/npndfi2022.03.075>.

17. Валігура В.А. Фіскальні асиметрії української економіки в контексті антикризового податкового регулювання. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. С. 104–111. URL: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.14>.
18. Грабовий В. Проблеми податкових спорів в Україні та можливості їх вирішення шляхом медіації. *Фінанси України*. 2025. № 4. С. 88-100, URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2025.04.088>.
19. Shykina O., Makarevych O., Hrabovyi V., Voitiuk O., Yeremenko D. Financial and Economic Impact of Globalization. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. 2025. Vol. 18 (10). P. 41-54, URL: <https://ssrn.com/abstract=5278326>.
20. Ловінська Л., Криштопа І., Грабовий В. Міжнародне та національне регулювання протидії тероризму та його фінансуванню в системі фінансового моніторингу. *Міжнародна економічна політика*. 2024. № 1 (40). С. 7-47. URL: <https://doi.org/10.33111/іер.2024.40.01>.
21. Ловінська Л., Грабовий В. Висвітлення проблематики тероризму та його фінансування в процесі підготовки фахівців з фінансового моніторингу. *Фінанси України*. 2024. № 5. С. 111-128. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2024.05.110>.
22. Andersen T. M., Holden S. Fiscal consequences of the crisis. *Nordic Economic Policy Review*. 2010. Vol. 1. |P. 7-12. URL: <https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701898/FULLTEXT01.pdf>.
23. International Monetary Fund. Research Dept. Chapter 5. Fiscal policy as a countercyclical tool. *World Economic Outlook*. 2008. USA: International Monetary Fund. URL: <https://doi.org/10.5089/9781589067585.081.ch005>.
24. International Monetary Fund. World Economic Outlook. Legacies, Clouds, Uncertainties. Washington, DC : IMF, 2014. URL: <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2016/12/31/legacies-clouds-uncertainties>.

25. European Commission. Public Finances in EMU. Brussels : European Commission, 2013. URL: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2013/pdf/ee-2013-4.pdf.
26. Organisation for Economic Co-operation and Development. The Effectiveness and Scope of Fiscal Stimulus. Paris : OECD, 2009. URL: [https://one.oecd.org/document/ECO/CPE\(2009\)5/EOINTERIM/3/en/pdf](https://one.oecd.org/document/ECO/CPE(2009)5/EOINTERIM/3/en/pdf).
27. Jalles J. T., Kiendrebeogo Y., Lam W. R., Piazza R. Revisiting the Countercyclicality of Fiscal Policy. *IMF Working Papers*. 2023. Iss. 2023(089). URL: <https://doi.org/10.5089/9798400240683.001>.
28. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936.
29. Леоненко П. М., Юхименко П. І. Історія економічних учень : підручник. Київ : Знання, 2008. розділ 12.
30. Heimberger P. This time truly is different: The cyclical behaviour of fiscal policy during the Covid-19 crisis. *Journal of Macroeconomics*. Vol. 76. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2023.103522>.
31. Budnevich C. Countercyclical Fiscal Policy: A Review of the Literature, Empirical Evidence and Some Policy Proposals. French-Davis R., Griffith-Jones S. (Eds.). *From Capital Surges to Drought. Studies in Development Economics and Policy*. London Palgrave Macmillan, 2003. https://doi.org/10.1057/9781403990099_14.
32. Gootjes B., de Haan J. Procyclicality of fiscal policy in European Union countries. *Journal of International Money and Finance*. 2022. Vol. 120. 102276. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2020.102276>.
33. Kumar M. S. 3 Cyclicity of Fiscal Policy. *Promoting Fiscal Discipline*. USA: International Monetary Fund, 2007. URL: <https://doi.org/10.5089/9781589066090.071.ch003>.
34. Larch M., Orseau E., van der Wielen W. Do EU Fiscal Rules Support or Hinder Counter-Cyclical Fiscal Policy? *Journal of International Money and Finance*. 2021. Vol. 112. 102328. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2020.102328>

35. European fiscal rules in the air. *Rédigé par DG Trésor*. 2022. 28 février. URL: <https://www.tresor.economie.gouv.fr/Articles/2022/02/28/european-fiscal-rules-in-the-air>.
36. Кудряшов В. П. Управління бюджетними операціями з урахуванням фіскальних правил. *Фінанси України*. 2018. № 12. С. 31-51. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2018.12.031>.
37. Ardanaz M., Ulloa-Suárez C., Valencia O. Why don't we follow the rules? Drivers of compliance with fiscal policy rules in emerging markets. *Journal of International Money and Finance*. 2024. Vol. 142. 103046. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2024.103046>.
38. Ardanaz M., Cavallo E., Izquierdo A., Puig J. Growth-friendly fiscal rules? Safeguarding public investment from budget cuts through fiscal rule design. *Journal of International Money and Finance*. 2021. Vol. 111. 102319. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2020.102319>.
39. Carranza-Ugarte L., Díaz-Saavedra J., Galdon-Sanchez J. E. Rethinking fiscal rules. *Journal of Comparative Economics*. 2023. Vol. 51, Iss. 3. P. 833-857. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jce.2023.02.005>.
40. European Commission. 2018 Annual Report of the European Fiscal Board. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/2018-annual-report-european-fiscal-board_en.
41. IMF Fiscal Monitor: Capitalizing on Good Times. 2018. April. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2018/04/06/fiscal-monitor-april-2018>.
42. Colasanti F. Economic policy co-ordination in Stage II of Economic and Monetary Union. *Revue ECU/EURO*. 2017. URL: <https://resume.uni.lu/story/economic-policy-co-ordination-in-stage-ii-of-economic-and-monetary-u>.
43. Chrysanthakopoulos C., Tagkalakis A. The effects of fiscal institutions on fiscal adjustment. *Journal of International Money and Finance*. 2023. Vol. 134. 102853. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2023.102853>.

44. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. 2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:C2010/083/01>.
45. Gaspar V., Amaglobeli D. Fiscal Rules. *SUERF. The European Money and Finance Forum*. URL: <https://www.suerf.org/publications/suerf-policy-notes-and-briefs/fiscal-rules/>.
46. Regling K. EU Fiscal Rules: A Look Back and the Way Forward. 2022. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/1/article/eu-fiscal-rules-a-look-back-and-the-way-forward.html>.
47. Bénétrix A. S., Lane P. R. Fiscal cyclicity and EMU. *Journal of International Money and Finance*. 2013. Vol. 34. P. 164-176. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.11.009>.
48. Leiner-Killinger N., Nerlich C. Fiscal rules in the euro area and lessons from other monetary unions. European Central Bank, 2019. URL: https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2019/html/ecb.ebart201903_02~e835720b96.en.html.
49. Chrysanthakopoulos C. Tagkalakis A. The medium-term effects of fiscal policy rules. *Journal of International Money and Finance*. 2024. Vol. 142. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2024.103019>.
50. Larch M., Malzubris J. Santacroce S. Numerical Compliance with EU Fiscal Rules: Facts and Figures from a New Database. *Intereconomics*. 2023. Vol. 58(1). P. 32-42. URL: <https://doi.org/10.2478/ie-2023-0008>.
51. Communication from the Commission to the Council. Fiscal policy guidance for 2024. European Commission. Brussels, 2023. P. 4-10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023DC0141>.
52. Gaspar V., Buti M. Maastricht values. 2021. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/maastricht-values>.
- 53 Steinberg F., Feás E. The New European Fiscal Rules. CSIS, 2024. URL: <https://www.csis.org/analysis/new-european-fiscal-rules>.

54. What role should southern Europe play after the pandemic and the war in Ukraine? Towards a shared agenda for EU reform. CIDOB, 2022. URL: <https://www.cidob.org/en/publications/what-role-should-southern-europe-play-after-pandemic-and-war-ukraine-towards-shared>.

55. Bruni F., Tentori D., Villafranca A. New Fiscal Rules: The EU Beyond Covid and the War. SPI, 2022. URL: <https://www.sipotra.it/wp-content/uploads/2022/05/New-Fiscal-Rules-The-EU-Beyond-Covid-and-the-War.pdf>.

56. The economic governance framework of EMU: Stock taking of building blocks. European Parliament, 2015. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/542642/IPOL_BRI\(2015\)542642_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/542642/IPOL_BRI(2015)542642_EN.pdf).

57. Лист про наміри до Міжнародного валютного фонду. Меморандум про економічну і фінансову політику. Технічний меморандум про взаєморозуміння. Розділ В. Бюджетна політика. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3751500-18#Text>.

58. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Верховною Радою України 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

59. Hagemann H.. Schumeters Konjunktur- und Wachstumstheorie. *Die Österreichische Schule der Nationalökonomie*. 2008. P. P.149-176. URL: https://www.researchgate.net/publication/280557106_Schumpeters_Konjunktur-_und_Wachstumstheorie.

60. Haralambie G. The Global Crisis und Cyclical Theory. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/241750162_The_Global_Crisis_and_Cyclical_Theory.

61. Ungureanu L. The Cyclicity as Evolution Form of Economic Activities. 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/24115906_The_Cyclicity_as_Evolution_Form_of_Economic_Activities.

62. Die zyklische Entwicklung der Wirtschaft. *Schmeltz*. 2022. URL: <https://rechtampunkt.at/de/wertpapier-boerse-zyklus>
63. Dagum E. B. Business Cycles and Current Economic Analysis. *Studies of Applied Economics*. 2010. Vol. 28 No. 3. URL: <https://doi.org/10.25115/eea.v28i3.4742>.
64. Škare M., Tomić D. Business cycle – growth nexus: a review. *Technological and Economic Development of Economy*. 2015. Vol. 21(3). P. 519-538. URL: <https://doi.org/10.3846/20294913.2015.1048837>
65. Pu Z., Fan X., Xu Z., Škare M. A systematic literature review on business cycle approaches: Measurement, nature, duration. *Oeconomia Copernicana*. 2023. Vol. 14 (3). 935. URL: <https://doi.org/10.24136/oc.2023.028>.
66. Квітка С. А. Державне управління та цикли в розвитку суспільства. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 5(10). С. 22-28. URL: <https://doi.org/10.15421/15201731>.
67. Михайлов В., Кулинич Р. Соціально-економічні цикли: теоретична інтерпретація та статистичне оцінювання. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2023. № 324(6). С. 413-423. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-324-6-65>.
68. Школьник І. О., Огорілко Ю. М. Міжнародний досвід і впровадження монетарного режиму інфляційного таргетування в Україні. *Проблеми економіки*. 2023. № 3 (57). С. 227-236. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-227-236>.
69. Haushaltssteuerung. URL: <https://www.haushaltssteuerung.de/lexikon-haushaltssteuerung.html>.
70. Klauder W. Sind die Einwände gegen eine antizyklische Finanzpolitik stichhaltig? 2003. URL: <https://www.wirtschaftsdienst.eu/inhalt/jahr/2003/heft/9/beitrag/sind-die-einwaende-gegen-eine-antizyklische-finanzpolitik-stichhaltig.html>.
71. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента і грошей. Київ : Основи, 1999. 655 с.

72. Antizyklische Fiskalpolitik. URL: <https://www.rechnungswesen-verstehen.de/lexikon/antizyklische-fiskalpolitik.php>.
73. Єфименко Т. І. Фіскальний простір і стабілізація державних фінансів. *Фінанси України*. 2017. № 9. С. 7-28. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2017.09.007>.
74. Леоненко П. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Формування загальної та національної архітектоніки фінансової науки. *Фінанси України*. 2017. № 6. С. 87-108. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2017.06.087>.
75. Keynes J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London : Macmillan, 1936 (reprinted 2007). 470 p.
76. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, процента та економічного циклу ; пер. з англ. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 242 с.
77. Schumpeter J. A. *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York : McGraw-Hill, 1939. 461 p.
78. Schumpeter J. A. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York : Harper & Brothers, 1942. 381 p.
79. Friedman M., Schwartz A. J. *A monetary history of the United States, 1867-1960* (Vol. 14). Princeton University Press, 2008. URL: <https://doi.org/10.1515/9781400829330>.
80. Burns A. F., Mitchell W. C. *Measuring business cycles*. National Bureau of Economic Research, 1986.
81. Kydland, F. E., Prescott E. C. Time to build and aggregate fluctuations. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*. 1982. Vol. 50, No. 6. P. 1345-1370. URL: <https://doi.org/10.2307/1913386>.
82. Minsky H. P., Kaufman H. *Stabilizing an unstable economy* (Vol. 1). New York : McGraw-Hill, 2008.
83. Gordon R. J. *Productivity growth, inflation, and unemployment : The collected essays of Robert J. Gordon*. Cambridge University Press, 2004. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511616587>.

84. Borio C. The financial cycle and macroeconomics: What have we learnt? *Journal of Banking & Finance*. 2014. Vol. 45, P. 182-198. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.07.031>.
85. Borio C., Zhu H. Capital regulation, risk-taking and monetary policy: a missing link in the transmission mechanism? *Journal of Financial Stability*. 2012. Vol. 8(4) P. 236-251. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2011.12.003>.
86. Raworth K. Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st century economist. Chelsea Green Publishing, 2017.
87. Stahel W. The performance economy. Springer, 2010. URL: <https://doi.org/10.1057/9780230274907>.
88. Stahel W. R. The circular economy: A user's guide. Routledge, 2019. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429259203>.
89. Cities Key themes 2024 – cyclical swings, structural shifts. 2024. URL: <https://www.oxfordeconomics.com/resource/cities-key-themes-2024-cyclical-swings-structural-shifts/>.
90. Salman A. The economy in 2024: Something will give. URL: <https://www.fidelityinternational.com/editorial/article/the-economy-in-2024-something-will-give-87af1a-en5/>.
91. McConnell C., Brue S., Flynn S. Economics: Principles, Problems, & Policies. – 22nd Ed. McGraw-Hill, 2021
92. Samuelson P. A, Nordhaus W. D. Economics. 14th ed. New York ; St. Louis ; San Francisco : McGraw-Hill, 1992. XLII, 784 p.
93. Hansen G. D. Indivisible labor and the business cycle. *Journal of Monetary Economics*. 1985. Vol. 16, No. 3. P. 309-327. URL: [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(85\)90039-X](https://doi.org/10.1016/0304-3932(85)90039-X).
94. Heijdra, Ben J. Real Business Cycles. *Foundations of Modern Macroeconomics*. 2nd Ed. Oxford : Oxford University Press, 2009. P. 495-552. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199210695.003.0015>.
95. National Bureau of Economic Research. URL: <https://www.nber.org/>.
96. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.

97. UNIDO Statistics Portal. URL: <https://stat.unido.org/>.
98. UNCTAD. URL: <https://unctadstat.unctad.org/>.
99. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Data>.
100. Organisation for Economic Co-Operation and Development. URL: <https://stats.oecd.org/>.
101. OECD Leading Indicators. URL: <https://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/>.
102. Conference Board, Inc. URL: <https://www.conference-board.org/eu/>.
103. Burns A. F., Mitchell W. C. Measuring Business Cycles. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1946. Vol.109, Iss. 3. P. 298–299. URL: <https://doi.org/10.2307/2981375>.
104. WEF. Global Risks Report 2024. 2024. January 10. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024>.
105. Plosser Ch. I. Understanding Real Business Cycles. *The Journal of Economic Perspectives*. 1989. Vol. 3, No. 3. P. 51-77. URL: <https://doi.org/10.1257/jep.3.3.51>.
106. US Leading Indicators. URL: <https://www.conference-board.org/topics/us-leading-indicators>
107. Friedman M., Friedman R. D., Adams J. Free to choose: A personal statement (Vol. 249). New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1980.
108. Potters Ch. Leading, Lagging, and Coincident Indicators. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/what-are-leading-lagging-and-coincident-indicators/>.
109. Столяров В. Ф., Шинкарьук О. В., Воробей С. І. Основи формування метрології циклічності розвитку національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2024. № 1 (46). С. 3-15. URL: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1\(46\).3-15](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1(46).3-15).
110. International Monetary Fund. World Economic Outlook Update (January 2025): Global Growth: Divergent and Uncertain. Washington, DC, 2025. URL:

<https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2025/01/17/world-economic-outlook-update-january-2025>.

111. International Monetary Fund. World Economic Outlook: A Critical Juncture amid Policy Shifts. 2025. April. URL: <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2025/04/22/world-economic-outlook-april-2025>.

112. Shalal A. IMF cuts growth forecasts for most countries in wake of century-high US tariffs. *Reuters*. 2025. April 22. URL: <https://www.reuters.com/business/imf-cuts-growth-forecasts-most-countries-wake-century-high-us-tariffs-2025-04-22/>

113. Україна у цифрах, 2022 : стат. зб. / Державна служба статистики України. Київ, 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/08/zb_Ukraine_in_figures_22.pdf.

114. Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України : постанова колегії Державного комітету статистики України та Президія Національної Академії наук України від 14.03.2001, 05.04.2001 № 76, 182. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_182202-01.

115. Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України : постанова колегії Державного комітету статистики України та Президія Національної Академії наук України від 14.03.2001 № 76, від 05.04.2001 р. № 182. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf.

116. Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, відповідні роки (1999–2011).

117. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Регіональний людський розвиток в Україні (щорічні доповіді). Київ : НАН України. URL: <https://idss.org.ua>.

118. Stolyarov V., Shinkaryuk O., Stolyarova V., Vorobey S. Cyclicity of human-centered development of Ukraine in the system of principles of state strategic

planning. *Економічний вісник Донбасу*. 2024. № 4(78). С. 200-207. URL: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4\(78\)-200-207](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4(78)-200-207).

119. Столяров В. Ф., Островецький В. І., Столярова В. В. Національна метрологія циклічності регіонального людського розвитку в Україні (1999-2017 pp.). *Економічний вісник Донбасу*. 2024. № 3(77). С. 169–179. URL: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3\(77\)-169-179](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3(77)-169-179).

120. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database. Washington, DC : IMF, 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database>.

121. Ракул О. В. Концептуальні підходи до формування фіскальної політики держави: міжнародний досвід. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 206–214.

122. Алейнікова О. В. Еволюція теоретичних підходів щодо формування ефективної фіскальної політики держави. *Економіка та держава*. 2013. № 4. С. 25-28.

123. Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка / пер. з англ. В. Мусієнко, та В. Овсієнко. Київ: Основи, 1996. 809 с.

124. Melitz J. Non-Discretionary and Automatic Fiscal Policy in the EU and the OECD. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques, 2005. 30 p. URL: <https://crest.science/RePEc/wpstorage/2005-10.pdf>.

125. Петленко Ю. В., Милованова К. І. Теоретичні та методологічні аспекти фіскальної політики держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2017. Вип. 1. - С. 28-35.

126. Policy responses to COVID-19. Policy Tracker. URL: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#A>.

127. Appelt S. et al. R&D Tax Incentives: Evidence on design, incidence and impacts. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*. 2016. No. 32. URL: <https://doi.org/10.1787/5jlr8fldqk7j-en>.

128. World Bank. Innovation Policy: A Guide for Developing Countries. Washington, DC : World Bank, 2010. URL: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-8269-1>.

129. Lawder D. U.S. backs away from plan to buy bad assets. *Reuters*. 2008. November 13. URL: <https://www.reuters.com/article/ousiv/idUSTRE4AB7P820081112/>

130. Воробей С. І., Олійник Я. В., Федорченко О. Є. Переваги та загрози імплементації міжнародних ініціатив з питань подолання викликів, які виникають у сфері оподаткування внаслідок діджиталізації. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 4. С. 5-18. URL: <https://doi.org/10.33763/npndfi2022.04.005>.

131. Олійник Я. В., Криштопа І. І., Ніколенко Л. А., Воробей С. І. Реалізація заходів ОЕСР з питань боротьби з ухиленням від сплати податків: досвід ЄС. *Економіка та підприємництво*. 2023. № 51. С. 92-104. URL: https://doi.org/10.33111/EE.2023.51.OliinykY_KryshtopaI_NikolenkoL_VorobeyS

132. Vorobei S. Increasing the transparency of financial flows of multinational enterprises for tax. *Актуальні питання бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та оподаткування в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 15 червня 2023 р.). Київ : ДННУ “Академія фінансового управління”, 2023. С. 43. https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=1.

133. Vorobei S. EU innovations in the fight against tax evasion. *Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення* : зб. матеріалів Науково-практичної конференції аспірантів та докторантів, (Київ, 12 грудня 2023 р.). Київ : ДННУ “Академія фінансового управління”, 2023. С. 25-26. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=6.

134. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України станом на 31.07.2025 / Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0%20_31_07_2025_.docx.

135. International Monetary Fund. Fiscal Policy and Long-Term Growth. *IMF Policy Paper*. 2015. June. URL: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2015/042015.pdf>.

136. International Monetary Fund. Managing Fiscal Risks Under Fiscal Stress. [www.imf.org/Publications/ Special Series on Fiscal Policies to Respond to COVID-19](http://www.imf.org/Publications/Special%20Series%20on%20Fiscal%20Policies%20to%20Respond%20to%20COVID-19). 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLs/covid19-special-notes>.

137. Kucheriava M., Vorobei S. Monitoring of the BEPS Actions plan implementation in the context of fiscal regulation: scientific substantiation of the methodology. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. № 54. С. 31-41. URL: <https://doi.org/10.33111/sedu.2024.54.031.040>.

138. Соломенко С.М. Бюджет повної зайнятості та фіскальна політика. *Фінанси України*. 2008. № 4. С. 3–12

139. Луценко А. С. Концептуальні засади активізації фіскального регулювання економіки України. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.201>.

140. Носіков Д. М. Фіскальна політика держави: теоретико-правовий аспект Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2016. № 32. С. 203-215.

141. Козоріз Л. О. Міжнародний досвід мінімізації фіскальних ризиків в умовах макроекономічних шоків. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 24. С. 72–81. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.24.72>.

142. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

143. Про затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

144. SIPRI Yearbook 2024 Armaments, Disarmaments and International Security. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-08/yb24_summary_ukr.pdf

145. European Commission. Commission delivers a further €1 billion to Ukraine under its part of the G7 loan, to be repaid with proceeds from immobilised Russian. 2025. March 20. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_827.

146. Десятнюк О. Ризики фіскальної політики як загроза макроекономічній стабільності держави. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 4. С. 23-32

147. Воробей С. І. Трансфертне ціноутворення у забезпеченні фіскального регулювання розвитку економіки України: Настанови ОЕСР. *Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості* : матеріали тез II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 січня 2025 р.). Київ : КНЕУ, 2025. С. 220-221. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VfOGGquF2ARGe9pL2gs5W58-X6ogMCcJ/view>.

148. Іванов Ю. Б., Тищенко А. М. Сучасні проблеми податкової політики. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. С. 238.

149. Vane, H. R., Mulhearn C. *Trygve Haavelmo, James J. Heckman, Daniel L. McFadden, Robert F. Engle and Clive W.J. Granger*. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing Limited, 2008. Retrieved Apr 16, 2026, from <https://doi.org/10.4337/9781785362842>.

150. OECD. Revenue Statistics 2023: Tax Revenue Buoyancy in OECD Countries, Paris : OECD Publishing, 2023. URL: <https://doi.org/10.1787/9d0453d5-en>.

151. Fiscal Monitor: Taxing Times. Washington, DC: International Monetary Fund, 2023. 120 p.

152. Musgrave R. A., Musgrave P. B. Public Finance in Theory and Practice. New York : McGraw-Hill, 1989. 780 p.

153. The Role of Export Processing Zones and Similar Arrangements in Economic Development (UNCTC). *Finance & Development*. 1990. No. 126. P. 14-17.

154. Van Horne J. C., Wachowicz J. M. *Fundamentals of Financial Management*. Prentice Hall, 2008. 744 p.

155. King J. The Concept of Income. *Tax Policy Handbook* / ed. by P. Shome. IMF, 1995. P. 117.

156. OECD. *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://doi.org/10.1787/0e655865-en>.

157. Про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку : Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12.07.2016 (Офіційний переклад). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text.

158. *Financial Programming and Policies*. Washington : IMF Institute for Capacity Development, 2013. 324 p.

159. Heller P. S., Haas R. D., Mansur A. S. A Review of the Fiscal Impulse Measure. Occasional Paper. 1986. No. 44. 43 p. URL: http://petersheller.com/documents/IMF_OP44.pdf.

160. Методологія проведення оцінювання інструментів податкової політики, які призводять до податкових видатків, затверджено : затв. наказом Міністерства фінансів України від 27.09.2024 № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0474201-24#Text>.

161. Державна казначейська служба України : офіційний вебсайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua>.

162. Міністерство фінансів України. Бюджетні показники та виконання бюджету. URL: <https://www.mof.gov.ua>.

163. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

164. International Monetary Fund. World Economic Outlook Database. URL: <https://www.imf.org>.

165. Державна служба статистики України. Національні рахунки сектору загального державного управління. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
166. International Monetary Fund. Cyclically Adjusted Balance and Automatic Stabilizers. URL: <https://www.imf.org>
167. Міністерство фінансів України. Державний борг та витрати на його обслуговування. URL: <https://www.mof.gov.ua>.
168. Воробей С. І. Антициклічне фіскальне регулювання розвитку економіки України: інструменти, виклики та європейський вектор. *Інноваційний вектор розвитку обліку, фінансів, аналізу й аудиту в Україні та світі* : зб. праць учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 6-7 листоп. 2025 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2025. С. 179-182. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.30735509>.
169. Oliinyk Y., Kucheriava M., Zinchenko A., Tyshchenko V., & Vorobei S. Integration of circular economy and resilience principles into state anti-crisis policy and corporate strategies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. 2026. No. 1 (228). P. 67-76. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2026/228-1/8>.
170. Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур : Закон України від 27.07.2022 № 2445-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2445-20#Text>.
171. «Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення» від 29.07.2022 № 2480-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-20#Text>.
172. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги, виплаченої на користь членів сімей поранених та загиблих учасників бойових дій під час участі у відсічі збройної

агресії та забезпечення національної безпеки України : Закон України від 15.08.2022 № 2516-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2516-20#Text>.

173. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України від 15.08.2022 № 2520-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>.

174. Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо ставок акцизного податку на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану від 21.09.2022 № 2618-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2618-20#Text>.

175. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з об'єктами нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому : Закон України від 20.09.2022 № 2600-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2600-20#Text>.

176. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей виведення з ринку системно важливого банку в умовах воєнного стану : Закон України від 06.10.2022 № 2643-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-20#Text>.

177. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії російської федерації проти України : Закон України від 01.12.2022 № 2823-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2823-20#Text>.

178. Про внесення зміни до Митного кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України : Закон України від 13.12.2022 № 2837-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2837-20#Text>.

179. Про внесення зміни до Податкового кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України : Закон України від 13.12.2022 № 2836-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-20#Text>.

180. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння ввезенню на територію України безпілотних літальних апаратів та деяких інших товарів : Закон України від 06.02.2023 № 2906-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2906-20#Text>.

181. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо сприяння ввезенню на територію України безпілотних літальних апаратів та деяких інших товарів : Закон України від 06.02.2023 № 2907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2907-20#Text>.

182. Державна служба статистики України. Операції сектору загального державного управління (2005-2020). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/oszdu_86_u.htm.

183. Державна служба статистики України. Операції сектору загального державного управління (2021-2025). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/oszdu_21_u.htm.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Основні випереджальні індикатори (Leading Economic Index - LEI) оцінки
ділових циклів**

Показник	Опис	Обґрунтування
Індекси фондового ринку	Ціни на акції часто відображають очікування інвесторів щодо майбутніх економічних перспектив. Приклад: S&P 500, Dow Jones Industrial Average	Зростання цін на акції загалом свідчить про оптимізм щодо майбутніх доходів компаній та економічного зростання, тоді як падіння цін свідчить про песимізм.
Замовлення на виготовлення	Замовлення на товари тривалого користування та виробничу діяльність. Приклад: нові замовлення на товари тривалого користування, PMI (індекс менеджерів із закупівель).	Збільшення виробничих замовлень свідчить про високе майбутнє виробництво та економічне розширення.
Дозволи на будівництво	Кількість виданих дозволів на будівництво нового житлового фонду	Збільшення дозволів на будівництво сигналізує про майбутню будівельну діяльність та економічне зростання, тоді як зниження може свідчити про уповільнення.
Індекс споживчої впевненості	Вимірює оптимізм споживачів щодо економіки. Приклад: Індекс споживчої впевненості (CCI) Conference Board.	Висока довіра споживачів передбачає збільшення споживчих витрат, що стимулює економічне зростання.
Початкові звернення по безробіттю	Кількість нових звернень за страхуванням на випадок безробіття	Зростання кількості звернень по безробіттю може свідчити про ослаблення ринку праці та потенційне уповільнення економіки
Спред процентної ставки (крива дохідності)	Різниця між довгостроковими та короткостроковими процентними ставками. Приклад: спред між 10-річною казначейською облігацією та 3-місячною казначейською векселем.	Різка крива прибутковості (довгострокові ставки набагато вищі за короткострокові ставки) свідчить про майбутнє економічне зростання, тоді як перевернута крива прибутковості (короткострокові ставки вищі за довгострокові ставки) часто передбачає рецесію.
Грошова маса	Загальна кількість грошей в обігу в економіці. Приклад: грошова маса M2.	Зростання грошової маси може свідчити про майбутнє економічне зростання, тоді як зниження може свідчити про скорочення.

Продовження таблиці А.1

Показник	Опис	Обґрунтування
Середня тижнева тривалість годин у виробництві	Середня кількість годин, відпрацьованих на тиждень працівниками виробництва.	Збільшення середньотижневої кількості годин свідчить про підвищення виробничої та економічної активності, тоді як зменшення може свідчити про уповільнення.
Нові бізнес-формації	Кількість нових підприємств, що створюються.	Збільшення кількості нових бізнес-утворень свідчить про впевненість підприємців та економічне зростання.
Ефективність постачальника (поставки постачальника)	Швидкість, з якою постачальники доставляють замовлення підприємствам.	Повільніші поставки можуть свідчити про вищий попит і економічне зростання, тоді як більш швидкі поставки можуть свідчити про уповільнення.

Систематизовано та структуровано автором за джерелом [103].

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Основні співпадаючі індикатори (Coincident Economic Index - CEI) оцінки
ділових циклів**

Показник	Опис	Обґрунтування
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	Загальна вартість товарів і послуг, вироблених у країні.	ВВП є комплексним показником економічної активності та зростання. Зміни ВВП прямо відображають стан економіки.
Рівні зайнятості	Загальна кількість зайнятих в економіці	зайнятість у несільськогосподарському секторі, загальна зайнятість: рівень зайнятості вказує на стан ринку праці та загальну економічну активність.
Особистий дохід	Загальний дохід, отриманий особами з усіх джерел, включаючи заробітну плату, інвестиції та державні виплати.	особистий дохід відображає здатність споживачів витратити та заощаджувати, що стимулює економічну діяльність.
Промислове виробництво	Випуск промислового сектора, включаючи промисловість, гірничодобувну промисловість і комунальні послуги.	промислове виробництво дає змогу зрозуміти виробничу сторону економіки та тісно пов'язане з бізнес-циклами.
Роздрібні продажі	Загальний обсяг продажів товарів і послуг роздрібними магазинами.	Роздрібні продажі відображають споживчі витрати, головний компонент економічної діяльності.
Доходи від бізнесу	Загальний дохід, отриманий підприємствами.	Прибутки від бізнесу свідчать про здоров'я бізнес-сектору та загальної економічної діяльності.
Виробництво та торгівля. Збут	Сукупні продажі виробників, оптових і роздрібних торговців.	Ці цифри продажів дають широке уявлення про економічну діяльність на різних етапах виробництва та розподілу.

Систематизовано та структуровано автором за джерелом [103].

Додаток В

Таблиця В.1

**Основні відстаючі індикатори (Lagging Economic Index - LEI) оцінки
ділових циклів**

Показник	Опис	Обґрунтування
Рівень безробіття	Відсоток робочої сили, яка є безробітною та активно шукає роботу.	Безробіття має тенденцію до зростання після початку економічного спаду та до зниження після початку відновлення.
Індекс споживчих цін (CPI)	Вимірює середню зміну цін, які сплачують споживачі за товари та послуги з часом	Темпи інфляції часто відображають минулі економічні умови, оскільки зміни споживчих цін можуть відставати від економічних змін.
Процентні ставки	Ставки банків за кредитами, особливо основна ставка.	Центральні банки зазвичай коригують процентні ставки відповідно до економічних умов, але наслідки цих змін потрібен час, щоб матеріалізуватися в ширшій економіці.
Корпоративний прибуток	Прибутки компаній після сплати податків і витрат.	Прибутки компаній, як правило, зменшуються під час рецесії та збільшуються під час відновлення, часто після того, як ширші економічні тенденції стають очевидними.
Вартість праці на одиницю продукції	Вартість праці, необхідна для виробництва однієї одиниці продукції	Зміни у вартості робочої сили можуть свідчити про зміни в економічних умовах, оскільки компанії коригують заробітну плату та зайнятість у відповідь на економічні тенденції.
Непогашені кредити підприємствам	Загальна сума кредитів, яку підприємства ще мають погасити.	Обсяг непогашених позик часто відображає минулі рішення про запозичення та економічні умови, оскільки підприємствам може знадобитися час, щоб скоригувати свої запозичення відповідно до змін економічних обставин.
Середня тривалість безробіття	Середня тривалість часу, протягом якого особи залишаються безробітними.	Цей показник часто зростає після економічного спаду та зменшується після того, як економіка почала відновлюватися.
Коефіцієнт запасів/продажів	Відношення запасів, які утримують підприємства, до їх продажів.	Зміни в цьому співвідношенні можуть вказувати на те, як підприємства коригують своє виробництво у відповідь на минулі економічні тенденції, причому більші коефіцієнти часто виникають після періодів зниження попиту.

Систематизовано та структуровано автором за джерелом [103].

Додаток Г

Таблиця Г.1

Нормативно-правова база регулювання надання податкових пільг

Назва закону та його реквізити	Мета закону	Оцінка наслідків пільги	Кінцевий бенефіціар
«Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввезним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур» від 27.07.2022 № 2445-IX [170]	Звільнення від оподаткування ввезним митом імпорту в Україну мішків, рукавів для зберігання зернових та олійних культур та обладнання для їх наповнення, завантаження, розвантаження	Сума можливого недоотриманого доходу держави, за оцінками комітету з питань фінансів, податкової та митної політики, складе біля 700 000 доларів (розрахунки в тексті пояснювальної записки до законопроекту)	Виробники зернових та олійних культур
«Про внесення змін до розділу XX “Перехідні положення” Податкового кодексу України щодо забезпечення стабільного функціонування ринку природного газу протягом дії воєнного стану та подальшого відновлення» від 29.07.2022 № 2480-IX [171]	Збалансування податкового навантаження на суб’єктів ринку природного газу (за податком на прибуток підприємств та ПДВ)	Не визначено	НАК «Нафтогаз», виробники електричної енергії за «Зеленим» тарифом
«Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування благодійної допомоги, виплаченої на користь членів сімей поранених та загиблих учасників бойових дій під час участі у відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки України» від 15.08.2022 року № 2516-IX [172]	Скасування оподаткування благодійної допомоги, що виплачується на користь членів сімей поранених та загиблих учасників бойових дій під час участі у відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки України (за податком на доходи фізичних осіб)	Не визначена	Члени сімей поранених та загиблих учасників бойових дій

Продовження додатку Г
Продовження таблиці Г.1

Назва закону та його реквізити	Мета закону	Оцінка наслідків пільги	Кінцевий бенефіціар
«Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України» від 15.08.2022 № 2520-IX [173]	Не включення до складу оподаткованого доходу кошти, отримані неприбутковими організаціями, волонтерами (за податком на доходи фізичних осіб)	Не визначена	Неприбуткові організації, волонтери
Про внесення змін до розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо ставок акцизного податку на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану від 21.09.2022 № 2618-IX [174]	Зниження ставок акцизного податку та ПДВ на паливо моторне альтернативне на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану	Не визначена	Чітко не визначено
«Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з об'єктами нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 20.09.2022 № 2600-IX [175]	Зменшення податкового навантаження при наданні нового житла, створення прозорих умов для інвестування, пов'язаного з нерухомістю, і її використання	Не визначена	Забудовники
«Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей виведення з ринку системно важливого банку в умовах воєнного стану» від 06.10.2022 № 2643-IX [176]	Звільнення від оподаткування доходу (прибутку), який виникає у банку внаслідок припинення його зобов'язань відповідно до пункту 23 розділу Х "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб"	Не визначена	Банки

Продовження додатку Г
Продовження таблиці Г.1

Назва закону та його реквізити	Мета закону	Оцінка наслідків пільги	Кінцевий бенефіціар
«Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії російської федерації проти України» від 01.12.2022 № 2823-IX [177]	Підтримка позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії. Не включається до оподаткованого доходу сума боргу за договором споживчого кредиту	Не визначена	Позичальники
«Про внесення зміни до Податкового кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України» від 13.12.2022 № 2836-IX [178]	Звільняються від оподаткування ПДВ та ввізного мита товари, що надаються безоплатно, як допомога від донорів, та ввозяться на територію України суб'єктами господарювання, що провадять окремі види господарської діяльності на ринку електричної енергії	Не визначена	Суб'єкти ринку електричної енергії
«Про внесення зміни до Митного кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України» від 13.12.2022 № 2837-IX [179]		Не визначена	Суб'єкти ринку електричної енергії
«Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння ввезенню на територію України безпілотних літальних апаратів та деяких інших товарів» від 06.02.2023 року № 2906-IX [180]	Звільняються від оподаткування ПДВ та ввізного мита операції з ввезення на митну територію України безпілотних літальних апаратів, оптичних та коліматорних прицілів (коліматорів), прицілів нічного бачення або тепловізійних прицілів, тепловізійних біноклів та монокулярів, приладів нічного бачення	Не визначена	Збройні сили України
«Про внесення змін до Митного кодексу України щодо сприяння ввезенню на територію України безпілотних літальних апаратів та деяких інших товарів» від 06.02.2023 року № 2907-IX [181]		Не визначена	Збройні сили України

Джерело: узагальнено автором.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Показники доходів та витрат сектору загального державного управління¹ * (дані ДССУ)

(в поточних цінах), млн. грн.

	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ²
1	*Всього доходів	186225	237593,4	307591,7	415764,8	388563,4	453121	559710,6	628968,2	636386,1	641973,1
2	*Видатки і кредитування за вирахуванням погашення	192405	243330,4	313393,3	434026,6	444280,3	525441,4	594110,5	687249,7	699205,2	717575,9
3	*Загальний дефіцит "-" / профіцит"+	-6180	-5737,1	-5801,6	-18261,8	-55716,9	-72320,4	-34399,9	-58281,5	-62819,1	-75602,8
4	*Фінансування	6180	5737,1	5801,6	18261,8	55716,9	72320,4	34399,9	58281,5	62819,1	75602,8
5	**за рахунок зовнішніх джерел	2210,7	4806,6	4457,1	3102,8	44799,8	47174,6	14501,6	10704,2	13898,5	42175
6	**за рахунок внутрішніх джерел	3969,3	930,5	1344,5	15159	10917,1	25145,8	19898,3	47577,3	48920,6	33427,8
7	***надходження від приватизації державного майна	20758,9	558,8	2458,8	482,3	807,8	1093,4	11480,3	6763,5	1480	466,9
	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	*Всього доходів	842376,4	919444,9	1202512,1	1417722,0	1569047,9	1676983,4	1505045,3	2624011,1	3589651,8	4136288,2
2	*Видатки і кредитування за вирахуванням погашення	875545,2	971113,7	1243801,9	1492840,8	1653563,8	1914045,4	1629619,8	3350513,4	4700593,4	5247768,5
3	*Загальний дефіцит "-" / профіцит"+	-33168,8	-51668,8	-41289,8	-75118,8	-84515,9	-237062	-124574,5	-726502,3	-1110941,6	-1111480,3
4	*Фінансування	33168,8	51668,8	41289,8	75118,8	84515,9	237062	198413,4	810788,2	1222511,6	1401174,0
5	**за рахунок зовнішніх джерел	109651,1	33262,1	36983,1	44833,3	-3613,9	96100,8	111463,4	551773,1	1073978,5	1146315,6
6	**за рахунок внутрішніх джерел	-76482,3	18406,7	4306,7	30285,5	88129,8	140961,2	86950,0	259015,1	148533,1	254858,40
7	***надходження від приватизації державного майна	151,5	188,9	3376,8	268,8	549,5	2 248,2	5 097,9	1 712,0	3 154,4	9 938,6

¹ Сектор загального державного управління включає Державний бюджет України, місцеві бюджети та фонди загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування; дані наводяться за методологією МВФ (GFSM 1986, окрім доходів від приватизації, що обліковуються як фінансування) та без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² З II кварталу 2014 року дані наводяться без урахування інформації тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: дані за 2005-2020 рр [182]; дані з 2021 р. [183].

Продовження додатку Д

Таблиця Д.2

Динаміка показників сектору ЗДУ (розрахункові дані)

	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Доходи	40,1	41,5	40,1	41,3	40,6	40,2	41,3	42,9	41,6	40,2	42,5	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
2	податкові надходження	24,6	24,5	24,2	24,0	24,2	24,7	25,7	24,0	22,6	23,0	25,5	27,3	27,8	27,7	26,9	26,9	26,7	25,6	24,7	27,3
3	соціальні внески	11,5	11,7	11,8	11,8	11,5	11,1	11,3	12,5	12,7	11,6	9,6	9,1	8,6	8,9	8,1	7,9	6,5	8,2	7,4	7,2
4	Поточні витрати	40,0	40,8	38,9	41,1	45,4	45,3	42,1	44,0	44,2	43,7	41,7	40,7	41,7	41,9	41,6	45,3	29,9	64,0	70,9	68,5
5	оплата праці працівників	10,4	10,5	10,6	10,5	10,4	10,2	10,4	11,0	11,0	10,2	9,4	9,3	8,8	9,2	9,8	10,6	9,5	23,7	22,3	20,7
6	обслуговування боргу	2,5	2,4	2,4	2,6	2,8	3,0	2,0	1,8	2,4	3,3	4,5	4,1	3,7	3,3	3,0	2,9	2,8	3,1	3,8	4,0
7	соціальні видатки	15,5	16,2	17,1	17,5	17,6	16,6	7,7	20,8	22,0	20,4	18,3	10,6	9,4	8,4	7,9	7,9	6,5	9,9	8,3	7,9
8	Операційний баланс	0,1	0,6	1,2	0,2	-4,7	-5,2	-0,8	-2,4	-3,4	-3,9	0,2	-2,2	-1,4	-2,1	-2,1	-5,6	-2,3	-13,9	-16,8	-14,5
9	Капітальні видатки (чисті, включаючи капітальні трансферти)	-1,4	-1,7	-1,8	-1,9	-0,9	-1,3	6,7	2,6	1,8	1,1	2,3	3,1	3,4	4,0	3,9	4,0	3,8	2,5	4,7	5,4
10	Загальні видатки	38,6	39,1	37,1	39,2	44,5	44	48,9	46,6	46,0	44,8	44,0	43,8	45,1	46,0	45,5	49,3	33,7	66,4	75,6	73,9
11	Підсумковий баланс	-1,3	-1,1	-0,6	-1,7	-5,6	-6,5	-2,2	-3,8	-4,6	-4,5	-1,7	0,9	2,0	1,9	1,8	-1,6	1,5	-11,4	-12,0	-9,1

Джерело: [161; 163].

Формули обчислення.

1. Підсумковий баланс (11) розраховано на основі операційний балансу (8) та детальних даних капітальних видатків (9).
2. Загальні видатки (10) дорівнюють сумі поточних видатків (4) + капітальних видатків (чисті, включаючи капітальні трансферти) (9).

Продовження додатку Д

Таблиця Д.3

Показники доходів та витрат сектору загального державного управління (дані ДССУ)

(у % до ВВП)

	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	*Всього доходів	40,7	42,1	41,0	42,0	41,0	40,4	41,5	43,1	41,8	40,5	42,4	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
2	*Видатки і кредитування за вирахуванням погашення	42,1	43,1	41,7	43,8	46,9	48,7	45,7	48,9	47,7	45,2	44,0	40,7	41,7	41,9	41,6	45,3	29,9	64,0	70,9	68,5
3	*Загальний дефіцит "-" / профіцит"+	-1,4	-1,0	-0,8	-1,8	-5,9	-6,7	-2,6	-4,1	-4,3	-4,8	-1,7	-2,2	-1,4	-2,1	-2,1	-5,6	-2,3	-13,9	-16,8	-14,5
4	*Фінансування	1,4	1,0	0,8	1,8	5,9	6,7	2,6	4,1	4,3	4,8	1,7	2,2	1,4	2,1	2,1	5,6	3,6	15,5	18,4	18,3
5	**за рахунок зовнішніх джерел	0,5	0,9	0,6	0,3	4,7	4,4	1,1	0,8	0,9	2,7	5,5	1,4	1,2	1,3	-0,1	2,3	2,0	10,5	16,2	15,0
6	**за рахунок внутрішніх джерел	0,9	0,2	0,2	1,5	1,2	2,3	1,5	3,4	3,3	2,1	-3,8	0,8	0,1	0,9	2,2	3,3	1,6	4,9	2,2	3,3
7	***надходження від приватизації державного майна	4,5	0,1	0,3	0,0	0,1	0,1	0,9	0,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1

Джерело [161; 163].

* Обчислено на основі даних табл.

Формули обчислення :

1. Даних рядка 3:

$$C = D - B$$

де Д – всього доходи, В - видатки і кредитування за вирахуванням погашення, С - Загальний дефіцит "-" / профіцит"+

2. Даних рядка 4:

$$C - \Phi = 0,$$

де Φ – фінансування.

3. Даних рядка 4 балансовим шляхом за джерелами фінансування:

4.

$$\Phi = \Phi_{зд} + \Phi_{вд},$$

де $\Phi_{зд}$ – фінансування за рахунок зовнішніх джерел, $\Phi_{вд}$ – фінансування за рахунок внутрішніх джерел.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.4

Макроекономічні показники 2005-2024 рр.

	Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	ВВП в поточних цінах, млн. грн.	457 325	565 018	751 106	990 819	947 042	1 079 346	1 349 178	1 459 096	1 522 657	1 586 915
2	Індекс-дефлятор ВВП, % до попереднього року	124,1	114,9	122,8	129	112,6	113,7	114,2	107,8	104,3	115,9
3	Індекс-дефлятор ВВП зі зростаючим підсумком, у %	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	100	114,2	123,1	128,4	148,8
4	Зміна фізичних обсягів ВВП, % до попереднього року	103,1	107,6	108,2	102,2	84,9	104,1	105,5	100,2	100	93,4
5	ВВП в цінах 2010 року, млн. грн.	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	1 079 346	1 138 338	1 140 987	1 140 987	1 065 682
6	Зміна фізичних обсягів ВВП (2010), у % попереднього року	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	100,0	105,5	105,7	105,7	98,7
	Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	ВВП в поточних цінах, млн. грн.	1 988 544	2 385 367	2 981 227	3 560 302	3 977 198	4 222 026	5 450 849	5 239 114	6 627 961	7 658 700
2	Індекс-дефлятор ВВП, % до попереднього року	138,9	117,1	122,1	115,4	108,2	110,3	124,8	134,9	119,9	112,3
3	Індекс-дефлятор ВВП зі зростаючим підсумком, у %	206,7	242,1	295,5	341,1	369,0	407,0	508,0	685,3	821,6	922,7
4	Зміна фізичних обсягів ВВП, % до попереднього року	90,2	102,4	102,4	103,5	103,2	96,2	103,4	71,2	105,5	102,9
5	ВВП в цінах 2010 року, млн. грн.	961 245	984 315	1 007 939	1 043 217	1 076 600	1 035 689	1 070 902	762 482	804 419	н/д
6	Зміна фізичних обсягів ВВП (2010), у % попереднього року	89,1	91,2	93,4	96,7	99,7	96,0	99,2	70,6	74,5	н/д

Джерело: рядки 1, 2, 4, 5, 6 дані [163]; рядок 3 – власні обчислення.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.5

Динаміка показників сектору ЗДУ *

(у % до ВВП)

	Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Доходи	41,5	42,9	41,6	40,2	42,5	38,5	40,3	39,8	39,5	39,7	27,6	50,1	54,2	54,0
2	податкові надходження	25,7	24,0	22,6	23,0	25,5	27,3	27,8	27,7	26,9	26,9	26,7	25,6	24,7	27,3
3	соціальні внески	н/д	12,5	12,7	11,6	9,6	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	6,5	8,2	7,4	7,2
4	Поточні витрати	45,7	44,0	44,2	43,7	41,7	40,7	41,7	41,9	41,6	45,3	29,9	64,0	70,9	68,5
5	оплата праці працівників	10,4	11,0	11,0	10,2	9,4	9,3	8,8	9,2	9,8	10,6	9,5	23,7	22,3	20,7
6	обслуговування боргу	2,0	1,8	2,4	3,3	4,5	4,1	3,7	3,3	3,0	2,9	2,8	3,1	3,8	4,0
7	соціальні видатки	7,7	20,8	22,0	20,4	18,3	10,6	9,4	8,4	7,9	7,9	6,5	9,9	8,3	7,9
8	Операційний баланс	-2,6	-2,4	-3,4	-3,9	0,2	-2,2	-1,4	-2,1	-2,1	-5,6	-2,3	-13,9	-16,8	-14,5
9	Капітальні видатки (чисті, включаючи капітальні трансферти)	н/д	2,6	1,8	1,1	2,3	3,1	3,4	4,0	3,9	4,0	3,8	2,5	4,7	5,4
10	Загальні видатки	48,9	46,6	46,0	44,8	44,0	43,8	45,1	46,0	45,5	49,3	33,7	66,4	75,6	73,9
11	Підсумковий баланс	0,6	-3,8	-4,6	-4,5	-1,7	0,9	2,0	1,9	1,8	-1,6	1,5	-11,4	-12,0	-9,1

Джерело: дані за 2012-2015 рр. [163]; дані за 2011, 2016-2021 рр. – власні обчислення.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.6

Потенційний ВВП України*

	Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Потенційний ВВП за методом Оукена в цінах 2010р. (млрд. грн.)	1170	1253	1281	1158	1183	1230	1185	1176	1162	1042	1074	1107	1123	1140	1135	1183
2	Рівень безробіття (фактичний, метод МОП) (%)	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	9,5	9,8
3	Рівень безробіття (природний) (%)	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
4	Коефіцієнт Оукена	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
5	ВВП у цінах 2010р. (млрд. грн.)	1147	1241	1269	1077	1121	1182	1141	1141	1066	962	985	1010	1044	1077	1036	1071
6	Розрив між реальним і потенційним ВВП (% потенційного ВВП)	-2	-1	-1	-7	-5,3	-4,7	-3,75	-3	-8,25	-7,75	-8,25	-8,75	-7	-5,5	-8,75	-9,5
7	Розрив між реальним і потенційним ВВП (% потенційного ВВП) (дані МВФ)	-0,3	1,4	-1,1	-8,5	-4,3	0,5	0,1	-1,2	-2,6	-5,6	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д

Джерело: дані за 2006-2015 рр. [163]; дані за 2016-2021 рр. – власні обчислення.

Додаток Е

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Vorobei S. Fiscal issues of entities' non-financial reporting. *Economics of Development*. 2021. Volume 20, Issue #2. Pp. 1–9.

DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/ed.20\(2\).2021.01](http://dx.doi.org/10.21511/ed.20(2).2021.01)

URL:

https://businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/15990/ED_2021_02_Vorobei.pdf

2. Iefymenko T., Vorobei S., Lovinska L. Global guidelines for reporting on sustainability of enterprises in transition countries: martial law and reconstruction in Ukraine. *Фінанси України*. 2022. № 3. Р. 8-21.

DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.03.008>

URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_22_03_008_uk.pdf

3. Воробей С. І., Олійник Я. В., Федорченко О. Є. Переваги та загрози імплементації міжнародних ініціатив з питань подолання викликів, які виникають у сфері оподаткування внаслідок діджиталізації. *Наукові праці НДФІ*. 2022. № 4. С. 5-18.

DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2022.04.005>

URL: https://npndfi.org.ua/docs/NP_22_04_005_uk.pdf

4. Олійник Я. В., Криштопа І. І., Ніколенко Л. А., Воробей С. І. Реалізація заходів ОЕСР з питань боротьби з ухиленням від сплати податків: досвід ЄС. *Економіка та підприємництво*. 2023. №51. С. 92-104.

DOI:

http://doi.org/10.33111/EE.2023.51.OliinykY_KryshtopaI_NikolenkoL_VorobeyS

URL: <https://ee.kneu.ua/archive/2023/51.09>

5. Kucheriava M., Vorobei S. Monitoring of the BEPS Actions plan implementation in the context of fiscal regulation: scientific substantiation of the methodology. *Стратегія економічного розвитку України*. 2024. №54. С. 31-41.

DOI: <https://doi.org/10.33111/sedu.2024.54.031.040>

URL: <https://sedu.kneu.edu.ua/article/view/306604/297985>

6. Столяров В. Ф., Шинкарюк О. В., Воробей С. І. Основи формування метрології циклічності розвитку національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2024. № 1 (46). С. 3-15.

DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1\(46\).3-15](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2024.1(46).3-15)

URL: <https://www.venu-journal.org/download/2024/1/01-Stoliarov.pdf>

7. Воробей С. І., Єфименко Т. І., Ловінська Л. Г. Глобальні тенденції звітування зі сталого розвитку та український контекст. *Міжнародна економічна політика*. 2024. №2(41). С. 52-66.

DOI: <https://10.0.129.87/iep.2024.41.04>

URL: https://iepjournals.com/journals/41/2024_41_4_Vorobei_et_al.pdf

8. Stolyarov V., Shinkaryuk O., Stolyarova V., Vorobey S. Cyclicity of human-centered development of Ukraine in the system of principles of state strategic planning. *Економічний вісник Донбасу*. 2024. №4(78). С. 200-207.

DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4\(78\)-200-207](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-4(78)-200-207)

URL: <https://evd.luguniv.edu.ua/index.php/evd/article/view/550/551>

9. Oliinyk, Y., Kucheriava, M., Zinchenko, A., Tyshchenko, V., & Vorobei, S. (2026). Integration of circular economy and resilience principles into state anti-crisis policy and corporate strategies. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 1(228), 67-76.

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2026/228-1/8>

URL: <https://econom.bulletin.knu.ua/en/article/view/4308/7955>

Праці апробаційного характеру

10. Воробей С.І. Фіскальне регулювання в Україні в контексті залучення прямих іноземних інвестицій. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами: збірник матеріали учасників VIII міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луцьк, 15 грудня 2022 р.). Луцьк ЛНТУ, 2022. С. 94-96.

11. Vorobei S. Increasing the transparency of financial flows of multinational enterprises for tax. *Актуальні питання бухгалтерського обліку, аналізу, аудиту та оподаткування в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Київ, 15 червня 2023 р.). Київ: ДННУ “Академія фінансового управління”. 2023. С. 43.

URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=1

12. Vorobei S. EU innovations in the fight against tax evasion. *Забезпечення резилієнтності економіки України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення: зб. матеріалів Науково-практичної конференції аспірантів та докторантів* (м. Київ, 12 грудня 2023 р.). Київ: ДННУ “Академія фінансового управління”. 2023. С. 25-26.

URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1118&num=6

13. Воробей С. І. Трансфертне ціноутворення у забезпеченні фіскального регулювання розвитку економіки України: Настанови ОЕСР. *Економічна аналітика: сучасні реалії та прогностичні можливості: матеріали тез II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 24 січня 2025 р.). Київ: КНЕУ, 2025. С. 220-221.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1VfOGGquF2ARGe9pL2gs5W58-X6ogMCcJ/view>

14. Воробей С. І. Антициклічне фіскальне регулювання розвитку економіки України: інструменти, виклики та європейський вектор. *Інноваційний вектор розвитку обліку, фінансів, аналізу й аудиту в Україні та світі : зб. праць учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Житомир, 6-7 листопада 2025 р.). Житомир : Поліський національний університет, 2025. С. 179-182.

DOI: <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.30735509>

URL:

https://figshare.com/articles/conference_contribution/V_-_6-7_2025_2025_365_/30735509?file=59905409.

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ
№02071211

№ _____ 20____ р.
61165, м. Харків, пр. Науки, 9 А
т. (057) 70-20-717, 70-20-304

ДОВІДКА № 47/2025
від 21.08.2025 р.

Дана **ВОРОБЕЙ СВІТЛАНІ ІВАНІВНІ**,
яка брала участь у розробці ініціативної науково-дослідної роботи № 1/2025
**«Теоретико-методологічні засади функціонування підприємств в умовах
глобалізації та невизначеності середовища»** з 04.03.2025 року по
30.06.2025 року.

Підрозділ 2.2. Проблемні аспекти імплементації міжнародних ініціатив
з питань боротьби з агресивним податковим плануванням в контексті
підвищення ефективності фіскального регулювання.

Державний реєстраційний номер **0125U001632**

Начальник НД

Ірина ЛИТОВЧЕНКО

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А, тел. (057) 702-03-04, факс: (057) 702-07-17
 E-mail: post@hneu.edu.ua, http://www.hneu.edu.ua, ЄДПР(У) 02071211

№ 260469-21-31 від 23.03.2026

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій
 Воробей Світлани Іванівни,
 поданих у дисертації на здобуття наукового ступеня
 доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» на тему
 «Антициклічне фіскальне регулювання розвитку національної економіки»

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес під час викладання освітньої компоненти «Митна справа» за освітньою програмою «Митна справа» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Їх використання здійснюється при підготовці лекційних матеріалів, проведенні практичних занять, розробленні ситуаційних завдань та аналітичних кейсів.

У межах Тем 1 «Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності», Тем 3 «Митні платежі» та Тем 5 «Нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності» використано результати, що стосуються удосконалення методичних підходів забезпечення антициклічного фіскального регулювання в умовах високої невизначеності. Запропонована система інтеграції ризик-орієнтованих механізмів у планування фіскальної політики використовується під час розгляду практичних прикладів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, при викладанні Тем 1 «Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності» та Тем 3 «Митні платежі» застосовано результати дослідження щодо узагальнення факторів і тенденцій циклічного розвитку економіки на глобальному, регіональному та національному рівнях, що дає змогу здобувачам аналізувати взаємозв'язок між динамікою ВВП, інфляцією, зайнятістю, кредитуванням та станом зовнішньоторговельного балансу держави.

Таким чином, впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес під час викладання дисципліни «Митна справа» сприяє поглибленню теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти, формуванню у них системного розуміння взаємозв'язку між митною, фіскальною та зовнішньоекономічною політикою держави, а також розвитку аналітичних компетентностей у сфері регулювання національної економіки.

Проректор
 з навчально-методичної роботи

Каріна НЕМАШКАЛО

260469

Публічне акціонерне товариство
Запорізький металургійний комбінат

«ЗАПОРІЖСТАЛЬ»

Південне шосе, 72,
м. Запоріжжя, 68008, Україна
Факс: (061) 213-18-58
E-mail: office@zaporizhstal.com
Поточний рахунок № 26007962490637
в ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк»
МФО 334851

№ 201684 від 22.12.2015
На № _____ від _____

ДОВІДКА про використання результатів наукового дослідження

У процесі аналізу зовнішнього економічного середовища та формування стратегічних орієнтирів розвитку ПАТ «Запоріжсталь» було використано окремі результати дисертаційної роботи Воробей Світлани Іванівни на тему «Антициклічне фіскальне регулювання розвитку національної економіки», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка».

Практичну цінність для підприємства становлять підходи до ідентифікації інструментів підтримки економічної стабільності в умовах підвищеної макроекономічної нестабільності, зокрема стагнаційних процесів, інфляційних коливань та впливу зовнішніх шоків. Зазначені положення дисертації використовувалися під час оцінювання можливих наслідків змін економічної кон'юнктури для фінансово-господарської діяльності підприємства.

Застосування результатів дослідження дало змогу систематизувати підхід до врахування впливу фіскальних та макроекономічних факторів на ділову активність підприємства, а також уточнити перелік інструментів адаптації до змін економічного середовища в умовах нестабільності.

Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані у подальшій діяльності підприємства під час розроблення стратегічних і середньострокових планів з урахуванням циклічних коливань економіки та зовнішніх викликів.

Генеральний директор
ПАТ «Запоріжсталь»

Т.Г. Шевченко

Вих. № 1-12/25
«22» грудня 2025 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Воробей Світлани Іванівни

У Товаристві з обмеженою відповідальністю «Телко Україна» було розглянуто результати дисертаційної роботи здобувачки ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» Воробей Світлани Іванівни на тему «Антициклічне фінансове регулювання розвитку національної економіки».

Практичний інтерес для підприємства становлять розроблені в дисертації підходи до оцінювання результативності фінансової політики через призму ризиків та невизначеності, які були адаптовані до рівня фінансового управління суб'єкта господарювання. Зокрема, у процесі планування та аналізу фінансової діяльності застосовувалися елементи стрес-тестування фінансово-планових рішень підприємства, що дозволяло оцінити можливі наслідки змін фінансового середовища для показників діяльності.

Використання зазначених підходів дало змогу розширити практику сценарного аналізу, підвищити увагу до фінансових і макроекономічних ризиків, а також забезпечити більш зважений підхід до ухвалення фінансових рішень в умовах нестабільності економічного середовища.

Матеріали дисертації можуть і надалі використовуватися в аналітичній та плановій роботі підприємства при оцінюванні впливу змін бюджетно-податкової політики на фінансові результати діяльності.

Директор ТОВ «Телко Україна»

Лагунов К.В.

The ASPO Company

ТОВ «Телко Україна»
вул. Григорія Андрущенка, 4-Г
м. Київ, 01136, Україна

+38 (044) 377 55 50
+38 (044) 377 55 51
telko.ukraine@telko.com
www.telko.com

Код ЄДРПОУ
32856918
ІПН 328569126596

Банк
АТ «ОТП Банк»
ПАТ «УкрСиббанк»
АТ «СББ Корпоративний Банк»

Рахунок
UA203005280000026001001326367
UA663510050000026000591663260
UA063807970000026003006200046